

მღზაური

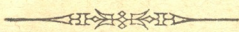
585

ისტორიულ-ანქედოგიური და გეოგრაფიულ-ეტიმო-
გრაფიული ყოველ თვეურა სურათებანა ყუწნაღი, გა-
მოვა ყოველის თვის პირველს რიცხვებში.

ფასა ყუწნაღისა: წლით ხუთი მანეთი. ნახევარის
წლით სამი მანეთი. ნაწილ-ნაწილად: პირველად ორი
მანეთი, დანარჩენი თუნდა თითო მანეთობით თვეში.

ხელის მოწერა მიიღება „წერა-კითხვის გამავრცე-
ლებელ საზოგადოების მაღაზიაში, ი. იმედაშვილის
წიგნის მაღაზიაში და ძვით რედაქტორთან, დავითის
ვიწრო ქუჩაზედ, № 20. აქვე შეიძლება ნახვა რედაქ-
ტორისა ყოველ დღე შუადღის შემდეგ 4 საათილამ
6 საათამდის.

ადრესი: Тифлисъ, въ редакцію „МѢСЯЦАУРИ“.
რედაქტორ-გამომცემელი ივანე ზ. დოსტომაშვილი.

თბილისი

სტამბა მ. შარაძისა და ამხანაგობისა, ნიკოლოზის ქუჩა № 21.

1901

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 27-го Ноября 1900 г.

070-2067

109

რედაქციისაგან

სურათები ამ ნომერში ისე ვერ დაიბეჭდა, როგორც გვინდოდა, რადგანაც დაგვიგვიანდა კლიშეების მიღება პეტერბუღიდან. შემდეგს ნომერში კი ყოველი სურათი თავთავის ადგილას იქნება დაბეჭდილი.

შენიშვნა. 73 გვერდზე შენიშვნის მეექვსე სტრიქონზე დაბეჭდილია „შარნაოზის მამა სამარა“, უნდა იყოს „შარნაოზის მამა და ბიძა სამარა“.

ქურნალს „**მოგზაურს**“ აქვს მიზნად: ადგილობრივ ასწეროს და დაასურათოს ჩვენის ქვეყნის ყოველი შესანიშნავი ადგილი, ნაშთი, საგანი, პირი, ცხოვრება და გააცნოს იგი ჩვენს ხალხსა და უცხო ერთა. ქურნალში დაიბეჭდება: მეთაური წერილები, მოგზაურობანი, აღწერილობანი, მოთხრობები, პოემები, ლეგენდები, ზღაპრები, ბიბლიოგრაფიული წერილები და სხვა ყოველ-გვარი სტატიები ისტორიულ-არქეოლოგიურისა და გეოგრაფიულ ეტნოგრაფიულის შინაარსისა.

ა ე ტ ო რ თ ა ს ა ყ უ რ ა დ ლ ე ბ ო დ.

რედაქცია „**მოგზაურისა**“ სთხოვს ქართულის ისტორია-არქეოლოგიისა და გეოგრაფია-ეტნოგრაფიის მოყვარეთ, უგზავნონ რედაქციას საზოგადო შინაარსის სტატიები საქართველოს ისტორიის, არქეოლოგიის, გეოგრაფიის და ეტნოგრაფიის შესახებ. სტატიები დაწერილი უნდა იყოს ადგილგასაგების ენით და ყოველის კითხვის შესახებ ცალკე. საგნად შეიძლება აღებულ იქმნას სურვილისამებრ: უძველესი ცობანი საქართველოსა და მის მკვიდრთა შესახებ. ქვისა და ბრინჯაო-რკინის საუკუნოები. უმთავრესი ხანები საქართველოს ისტორიისა და მათი დახასიათება მოკლედ. ცალკ-ცალკე სტატიები ამ ხანათა შესახებ. საქართველოს ბუნების გაე-

ლენა ქართველ ხალხის ყოფა-ცხოვრებაზე და თვით ხალხისა ბუნებაზე. ოჯახი, მონობა და ბატონ-ყმობა საქართველოში. რას წარმოადგენდა საქართველო ერთ-სამეფოს დაარსებამდე? ქართველების რჯული ქრისტიანობის მიღებამდე, ღმერთნი და ტაძრები იმ დროისა. ერთ-სამეფოს დაარსება საქართველოში და მოკლე განხილვა და დახასიათება საქართველოს ყველა სამეფო გვარისა. ცალკ-ცალკე სტატიები ამ სამეფო გვართა შესახებ. ცალ-ცალკე სტატიები არაბთა, მონგოლთა, სპარსთა, თურქთა, ლეკთა და სხვა ხალხებთან დამოკიდებულების შესახებ საქართველოსი და ამისი ნიშნები და ნაშთნი ჩვენს ქვეყანაში და ბრძოლა ქართველის ხალხისა და მეფეებისა მათ წინააღმდეგ. რამ შეუწყო ხელი საქართველოს დანაწილებას რამდენსამე სამეფოდ და სამთავროდ და, რომ დანაწილდნენ, რას უნდა ცდილიყვნენ? მნიშვნელობა და დახასიათება საქართველოს ისტორიის შესანიშნავ პირთა და ამბავთა. უმაღლესი გამგეობა, ხელის-უფალნი, წოდებანი, მწერლობა, ენა, სწავლა-განათლება, სამართალი, სასჯელნი, აღებ-მიცემობა, მეურნეობა, მრეწველობა, სოფელი, ქალაქი, ხუროთ-მოძღვრება, ფულები თავისი წარწერებით, ქამა-სმა, ჩაცმა-დახურვა, ჯარი, ისტორია ჩვენის ცივილიზაციისა, ეკონომიურ მდგომარეობის სხვა და სხვა დრო და სხვ.

თვით ავტორებმა უკეთ იციან, რომელი კითხვა და საგანი ჩვენის ისტორიისა უფროა საჭირო გასარკვევად და მათზედ სწორის ცნობის გასავრცელებლად ჩვენს ხალხში.

რედაქცია აგრეთვე სთხოვს ავტორებს მოაწოდონ ისტორიული მოთხრობები, პოემები, ლექსები, მოგონებანი (ცხოვრებისა, სწავლა-აღზრდისა, შესანიშნავ პირთა შესახებ და სხვ.), რომლებიც მოკლედ და გარკვევით ახასიათებდნენ საქართველოს შესანიშნავ ისტორიულს პირებს და ამბებს.

შესანიშნავ ნაშთთა აღწერას თან სურათებიც რომ ჰქონდეს, უკეთესია აღარ იქნება.

საახალწლოდ

ჟურნალს

„მ ო გ ზ ა უ რ ს“

მარს გაგიღებთ, მოგზაურა,
კარგად გათევენებთ ღამეს,
სხვა პატივსაც ბევრს მოგაგებთ,
თუ მოგვითხრობთ ახალს რამეს.

შალიც გვაძიებს პატივი ვცემთ
თქვენისთანა მოგზაურსა,
სიმართლითა თუ გადმოგვცემთ
ყველა ნახულს, გაგონილსა.

მასალასა ბევრს იშოვნით,
მარტო შართლსაც რომ იმგზავროთ,
ოღონდ სიმხნე, ტრფიალება
გქონდესთ და არ დაიზაროთ.

ბაუმარჯოს მოგზაურსა
და მასთან იმ მოგზაურებს,
ვინც სამშობლოს ნათელისთვის
არაფერსა დაიშურებს...

ვარდ. შიფიანი.

ღიდება შენის ქვეყნისა, იგივე შენი
ღიდებაა. . . .

პურიცხველნი „საქმენი საგმირონი“ მოუღვაწნია ჩვენ-
თა წინაპართა. ვამბობთ ამას არა ხოტბობით. ტრაბახობა

კარგი არ არის, განსაკუთრებით სამშობლოს ღირსებათა შესახებ, რადგანაც ამით თუ არ დავამცირებთ, არც იმდენად განვადიდებთ მას. ჩვენს ღირსებაზე და მნიშვნელობაზე ლაპარაკი, როგორც ერზე, უნდა სხვებს დავუთმოთ, მაგრამ რას ვიზამთ, როდესაც სხვებს ჩვენთვის იმდენად არა სცალიანთ და, თუნდაც რომ სცალოდეთ, არც იმდენად მკოდნენი არიან ჩვენის წარსულისა და ენისა, რომ პირუთვნელად შეეძლოთ სჯაბაასი. უცხო მწერლებს ეპატიებათ კიდევ ყოველი ეს, მაგრამ არ გვეპატიება თვით ჩვენა, რომ ხელს არ ვანძრევთ ჩვენის წარსულისა და აწმყოთა წვლილთა კვლევა-ძიებისა, შესწავლისა და დასურათებისათვის...

ბევრი საშინელი წამი უნახავს ჩვენს ხალხსა და ერსა. სუსტი ადამიანი, სუსტი ხალხი მაშინვე შეპრიგებია მტერსა და დაუთმია მისთვის თავისი ალაგი. ასე არ იქცეოდა ქართველი: იგი გმირულად უმკლავდებოდა მტერს და ხშირად სძლედა კიდევცა მას. მაგალითებისათვის შორს ნუ წავალთ: გავიხსენოთ მურვან-ყრუ, ტამერლანი და სხვანი მათნი მსგავსნი. ზაიხსენეთ შესანიშნავი ღვაწლნი ჩვენთა გამოჩენილ მამულის შვილთა, მათი საარაკო გამბედაობა, თავ-დადება, მოთმინება, ქედ-მოუხრელობა, პატიოსნება და გვიბრძანეთ: საჭირო და ღირსი არის თუ არა, რომ ყოველი ეს გამოკვლეულ და განცხადებულ იქმნას მათ სადიდებლად და ჩვენთა, მათ შთამომავალთა, კვლავ გმირებად აღსაზრდელად... ღიახ რომ საჭირო და ღირსია და აი „მაგზაურნიც“ ეცდება ნათელი მოჰფინოს ჩვენის წარსულის ყოველთა წვლილთა და გააცნოს იგი ხალხსა. ღედა აზრი ჩვენის ჟურნალისა ის არის, რომ რამდენათაც შესაძლებელი იქნება, ადგილობრივ აღწეროს და დაასურათოს ჩვენის ქვეყნის შესანიშნავი ნაშთები, რათა შესრულებულ იქმნას უმთავრესი მოთხოვნილება მეცნიერთა: „რომ ერთი სტრიქონი დასკვნა სთქვა, საჭიროა ათი და ოცი ტომები მასალათა“.

მაგრამ, რადგანაც წარსულის შესწავლა მხოლოდ და

ზუძე ქართლისა—ციხე ქართლოსისა (გვ. 12).

მხოლოდ მაშინ არის ნაყოფიერი, როცა იგი დაკავშირებულია აწმყოსთან, როცა გესმის და ჰხედავ, რომ ავად თუ კარგად შენც განაგრძობ წინაპართა წმიდა ღალადებათა და ღვაწლთა, ამიტომ ჩვენის ჟურნალის მიზანი ისიც იქნება, რომ წარსულის გაცნობასთან ერთად, არც აწინდელი ყოფიანი დასტოვოს უყურადღებოდ. მს იყო მიზეზი, რომ ჩვენ არ დავკმაყოფილდით პროგრამის საისტორიო-საარქეოლოგო ნაწილითა და საგეოგრაფიო-საეტნოგრაფო ნაწილიც შევიტანეთ მასში...

მართალია ბევრს წინააღმდეგ ფაქტებსაც წარმოგიდგენს ჩვენი წარსული და აწინდელი ცხოვრება, ბევრს მაგალითებს ვხედავთ მათში ძმისას და ქვეყნის ღალატისას, საკუთარის ხელით ყელის გამოჭრისას, სულ უბრალო საქმის გაუგებრობასა, თითქმის ველურობასა, მაგრამ არც ამათი შესწავლაა ურიგო და უმნიშვნელო: იგინი გვამცნევენ ჩვენს ნაკლსა და მანკსა, გვძენენ სიბრძნესა და გამოცდილებას, განავითარებენ ჩვენს მოქალაქურს ხასიათსა და მოქმედების უნარსა...

ღაგეთანხმებით, რომ უცხოეთში, ევროპაში, ცხოვრება უფრო განათლებული, წესიერი და წარმატებულია, მაგრამ იგი ჩვენ მაინც ვერ გავვათბობს, ვერ დავვიხსნის წაწყვედი-საგან, თუ ჩვენისაც არაფერი გავვეგება, არაფერი გვეცოდინება, თუ ჩვენ ჩვენისადმი სიყვარული არ გვიღვივის გულში, თუ არ ვეცდებით სამშობლოსადმი წმიდა სიყვარულის, სამშობლოს საკეთილ-დღეოდ მარად და ყოველთვის უანგაროდ მოქმედების და თავ-დადების დანერგვასა... მს კი შეიძლება მხოლოდ გამუდმებულის ზრუნვით და ჩიჩინით, გამუდმებულის და შეუწყენებელის სწავლით მშობლიურისა ყოველთა წვლილთა, რაიცა მარად ცენტრი უნდა იყოს ყოველის სწავლისა....

ღანიშნულება ყოველის ჭეშმარიტის სწავლისა იმაშია, რომ ზედ-მიწევნით გვასწავლოს შემეცნება და გაგება ჩვენს გარშემო მყოფ ბუნებისა და ცხოვრებისა, ხოლო შემეცნება

და გაგება ბუნებისა და ცხოვრებისა ის არის, რომ ვიცოდეთ შეგნებით მიღება და შეთვისება იმ შთაბეჭდილებათა, რომლებსაც ახდენენ ჩვენზედ ესენი, ე. ი. ვხედავდეთ და გვესმოდეს ყოველი ავი და კარგი ჩვენს გარშემო მყოფ ბუნებისა და ცხოვრებისა. მსე გაგება და შემეცნება ბუნებისა და ცხოვრებისა კიდევ იმას ნიშნავს, რომ ჩვენ ისე ახლო ვუდგეთ მათ, რომ ძალაუნებურად ვგრძნობდეთ ჩვენს თავს მათს განუყოფელს ერთთაგანს... მსე კი შეიძლება მხოლოდ ერთის გზით: გამუდმებულის დაკვირვებით და შესწავლით ჩვენს გარშემო მყოფ ბუნებისა და ცხოვრებისა; ხოლო ეს ისეთი სწავლაა, რომელიც მარად გამოსადგეგია არა მარტო ჭკვისა და გონებისათვის, არამედ სულისა და გულისათვისაც...

ამით ჩვენ იმას არ ვამბობთ, რომ უცხო განათლებულ ერთა ცხოვრებას და სწავლა-მეცნიერებას ნუ მივსდევთო, არა.. მაგრამ ჩვენს დღევანდელს ყოფაში, ყოველი კაპეიკი ჩვენის ღარიბულის შეძლებისა და ყოველი წამი ჩვენის სიცოცხლისა დიდის სიფრთხილით და გამოზოგვეთ უნდა იქმნას მოხმარებული ბეჭდვითს სიტყვაზე და არც ერთი ფურცელი, არც ერთი სტრიქონი, ვიტყვით მეტსა, არც ერთი სიტყვა უქმად არ უნდა იყოს მასში ნახმარი. ზაფხისენოთ რუსეთის დიდებულის მოღვაწე-მეფის, პეტრე დიდის, საგულისხმო სიტყვები:

„Вы святитесь, ну такъ будьте же святы, а не носите только важность святости! Вы считаете себя первыми, такъ будьте же въ самомъ дѣлѣ первыми“... *)

ღროა ჩვენც საქმით ვემსახუროთ ჩვენს ქვეყანას. ზეახ-

*) „თქვენ სთვლით თქვენს თავსა წმინდანებად: მაშ იყავით წმინდანნი და მხოლოდ მოსაჩვენებლად კი ნუ ატარებთ მნიშვნელობას სიწმიდისას! თქვენ სთვლით თქვენს თავსა პირველებად: მაშ იყავით ნამდვილად პირველებია“...

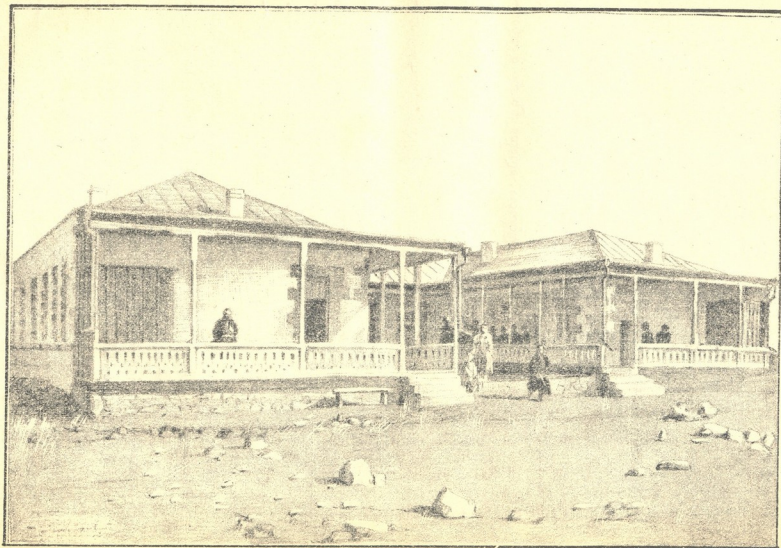
ვიდრე უკეთესად დაწერილს ჩვეულებრივს რომანებსა. ეს იმიტომა, რომ რომანი მოქმედებს მხოლოდ ზოგიერთებზე, ისტორიული ღვაწლი კი თითქმის ყველაზედ, დიდსა და პატარაზედ ღარბსა და მდიდარზედ. ასეთია დიადი მნიშვნელობა პირუთენელის ისტორიულის ბექდვითის სიტყვისა...

სარგებლობა და მნიშვნელობა ისტორიისა.
(ნ. კანამზინისა).

რუსეთის ცნობილი ისტორიკოსი ძარამზინი ასე განმარტავს სარგებლობასა და მნიშვნელობას ისტორიისას:

„ისტორია არის საღმთო წიგნი ერთა: უმთავრესი, უსაჭიროესი; სარკე მათის ყოფისა და მოქმედებისა; ზანდუკი განცხადებათა და წესთა; აღთქმა წინაპართა შთამომავალთადმი; დამატება, განმარტება აწმყოსი და მაგალითი მომავლისათვის.

მმართველნი და კანონმდებელნი მოქმედებენ ისტორიის ჩვენებითა და სჭვრეტენ მის ფურცლებსა, ვითარცა მეზღვაური ზღვათა რუკებსა. სიბრძნესა კაცობრიობისას სჭირია გამოცდილება, სიცოცხლე კი ხან-მოკლეა. საჭიროა ვიცოდეთ, თუ ვნებანნი უკუნიდგან ვითარ ჰრევდნენ მოქალაქეთა საზოგადოებას, ვითარის საშუალებებით კეთილი გონება იკავებდა მათს მძაფრს მისწრაფებათა, რათა დაემყარებინა წესიერება, შეეთანხმა ადამიანთა სარგებლობა და მიენიჭა მათთვის ამ ქვეყნად შესაძლებელი ბედნიერება. მაგრამ უბრალო ხალხმაც უნდა იკითხოს ისტორია. იგი შეარიგებს მას არსებულ წესთა უსრულობას, ვითარცა ჩვეულებრივ მოვლენასთან ყველა საუკუნეებში, ანუგეშებს სამეფო უბედურებაში, უმტკიცებს რა, რომ უწინაც ყოფილა ასეთი ამბები და უფრო უსაშინელებიც და სამეფო კი მაინც არ დარღვეულა; ასაზრდოებს ჩვენს ზნეობითსა გრძობასა და თავისის მიუკერძოებლის მსჯავრითა მიჰმართავს ჩვენს სულსა სამართლიანობისა.

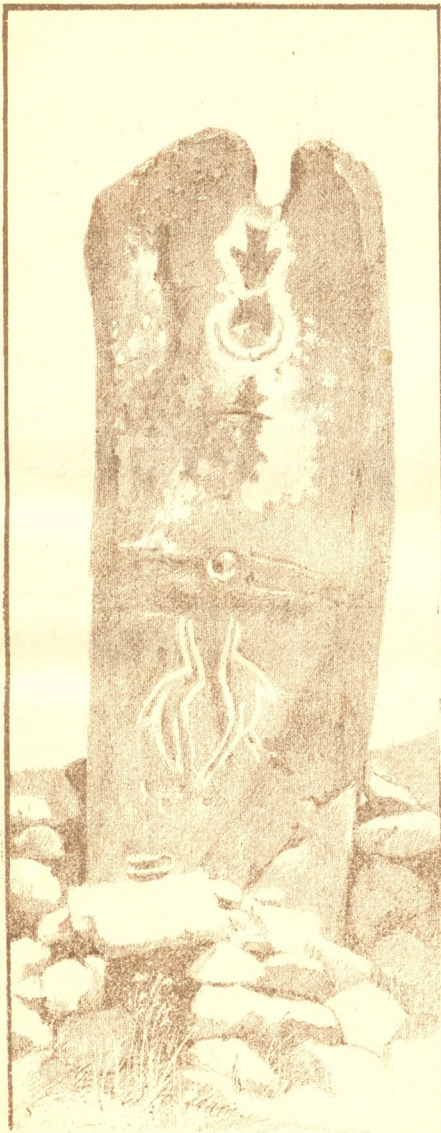

სახელიძის ასტრონომიის

დმი, რომელიც განამტკიცებს ჩვენს კეთილ-ყოფასა და საზოგადოებაში თანხმობასა.

მს არის სარგებლობა. ახლა, რამდენი სიამოვნება მოსდევს მას გულისა და გონებისათვის! ძვლევა-ძიების მოსიყვარულებობა ერთგვარად თან-დაყოლილი აქვს განათლებულსაც და გაუნათლებელსაც. ოლიმპიის დიდებულ ღღობებზე აყაყანებული ბრბონი ხმას იკმენდნენ ჰეროდოტეს წინაშე, როდესაც იგი უკითხავდა მათ საუკუნეთა გარდმოცემებს. როცა ხალხმა ჯერ კიდევ არ იცის წერა-კითხვა, მას უყვე უყვარს ისტორია. მოხუცი მიუთითებს ჭაბუკთ მაღალ საფლავზედა და მოუთხრობს საქმეთა საგმიროსა მასში მდებარე გმირისას... ისტორია განადებს რა კარებს კუბოთა, აღადგენს რა მკვდართა, ანიჭებს რა მათს გულს სიცოცხლესა და ბაგეთ სიტყვასა, კვლავ ჰქმნის გახრწნილებილამ სამეფოთა; წარმოუდგენს რა ჩვენს გონებას მთელს რიგს საუკუნეებისას მათის სხვა და-სხვა ბუნებებით, ჩვეულებებით, მოქმედებებით, — განაფართოვებს საზღვრებსა ჩვენის საკუთარის ყოფისას; მისის შემოქმედებითის ძალით ჩვენ ვცხოვრებთ ყველა დროის ადამიანებთან, ვხედავთ მათ და გვესმის მათი, გვიყვარან და გვძულან; ვივიწყებთ ნივთიერ სარგებლობასა და ვნეტარებთ ხილვითა იმ მრავალ-გვარ შემთხვევათა და ხასიათებთა, რომელნიც იპყრობენ ჩვენს ჰკვასა და ასაზრდოებენ გრძნობიერებასა.

თუ ყოველი ისტორია, თუნდაც მდარედ დაწერილი, სასიამოვნოა, ვითარცა ამბობს პლინი: მით უმეტეს საშობლად ისტორია. ნამდვილი კოსმოპოლიტი მეტაფიზიკური არსებია, ანუ ისეთი არა-ჩვეულებრივი მოვლენა, რომ საჭირო არც-კია ვილაპარაკოთ მასზედა, არც ვაქოთ და არც ვაძაგოთ იგი. ჩვენ ყველანი ვართ მოქალაქენი, ევროპასა და ინდოეთში; ყველას პირადობა მქიდროთაა დაკავშირებული სამშობლოსთან: გვიყვარს იგი, რადგანაც გვიყვარს თავი თვისი. ღვე ბერძნებმა და რომაელებმა დაატყვევეონ ჩვენი გონება.

ზანძის ძეგლის ქვა.

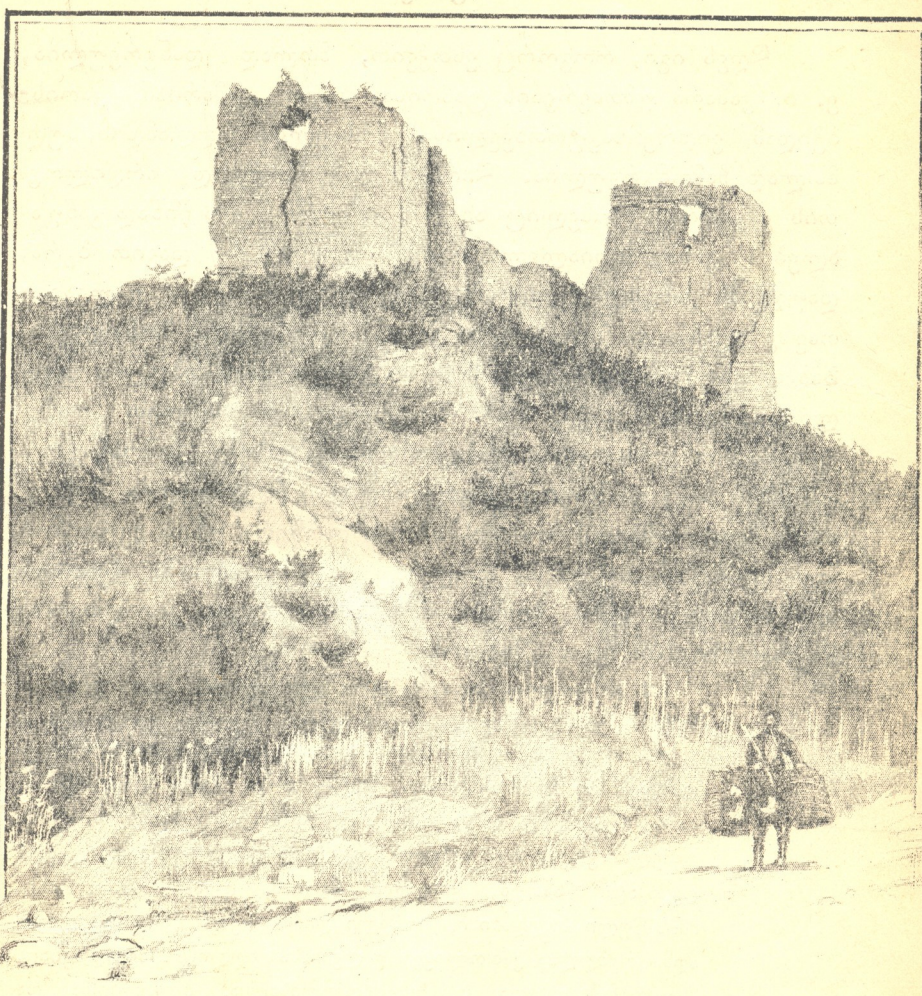
მურჯახეთის ძეგლის ქვა (გვ. 31).

იგინი ეკუთვნის კაცობრიობის ოჯახს და ჩვენთვისაც უცხონი არ არიან თავისი კეთილის და ცუდის მხარეებით, დიდებით და უბედურებებით. მაგრამ სახელს რუსისას სულ განსხვავებული სიმშვენიერე აქვს ჩვენთვისა: გული ჩემი უფრო ძლიერად სცემს პაჟარსკის გაგონებაზედ, ვიდრე ტემისთოკლისა ანუ სციპიონის გაგონებაზედ. მსოფლიო ისტორია ამშვენებს მთელს ქვეყანასა, ხოლო რუსეთისა — სამშობლოს, სადაც ვცხოვრებთ და ვგრძნობთ ჩვენა. რა მიმზიდველნი ხდებიან კიდენი შოლხოვისა, ღნებრისა, ღონისა, როდესაც ვტყობულობთ თუ რა ხდებოდა იქ ძველის-ძველად! არა მარტონოვგოროდი, ძიევი ჭ შლადიმირი, არამედ თვით ქოხნი მლცისა, პოზნესკისა და ბალიჩისა ხდებიან ჩვენთვის სახალისონი და მიმზიდველნი... *)

ფუჟე ქართლისა — ციხე ქართლოსისა, არმაზისა.
(გვ. 3.).

მცხეთის საღვურიდგან, რომ რკინის გზის ლიანდაგით ზევით წახვიდეთ, ორიოდე ვერსის გავლის შემდეგ, მიაღვებით ერთს პატარა ხევსა, რომელიც შეერთვის მტკვარს მარჯვნიდამ. ამ ხევს ხალხი ახლაც არმაზის წყალს უწოდებს, პირველად კი ქართლის სევი ეწოდებოდა. ასე აქვს, მაგალითად, იგი ნახსენები ბატონიშვილს ვახუშტს თავისს გეოგრაფიაში (გვ. 194). ქართლის ხევი ანუ იგივე არმაზის წყალი ისე პატარაა, რომ შვიდის წლის ფეხ-მარდიან ბიჭსაც არ გაუჭირდება მასზედ გადაბტომა, მაგრამ თვით მისი ხეობა კი ისეთი ღრმა და ღრანტიანია, რომ მარჯვნივ და მარცხნივ მთელი ას-საყენიანი მთები აქვს აყუდებული, შემოსილი საკმაოდ ხშირის ტყითა. რომ შეჰყვეთ ამ ხევს, ორიოდე ვერსს გაივლით თუ არა, მიაღვებით ერთს დიდად დაზიანებულს, თითქმის მთლად

*) Исторія Государства Россійскаго Н. Карамзина, Т. I.

ბელტის ციხე (გვ. 34).

დანგრეულს მონასტერს, რომელსაც ბატონიშვილი ვახუშტი უწოდებს „ახალ-ქადაქურს“. იგი ამბობს:

„მცხეთის ხიდის სამხრით, არს მონასტერი ახალ-ქალაქური, ყოვლად წმიდისა, უგუნბათო, კეთილს ადგილს, იდგნენ მოწესნი“.

მოგზაურა

ღღეს იგი, როგორც ვსთქვით, მთლად დანგრეულია, ე. ი. კამარა უმთავრესის ტაძრისა, თვით კამარიან კარის-ბქილამ, ვიდრე საკურთხეველის აღმოსავლეთ კედლამდის, სულ მთლად ჩამონგრეულია. ღარჩენილია მხოლოდ ჩრდილოეთის ეკვდერი, რომელიც ამ რამდენისამე წლის წინად განუახლებია ვინმე თრიალელს მთიულს გლეხს, აწ დავით ბერს, დაუდგამს კანკელი, შეუბამს კარები, აღუმართავს ეკლესიის თავზე ჯვარი და ამ გვარად კვლავ აღუდგენია მონასტერი. ზანახლებულის ეკლესიის კარების თავში ჩატანებულია ძველი წარწერა, ხუცურს ასო-მთავრულის ჩართულით დაწერილი, რომელიც უკვე დაბეჭდილია კავკასიის სამოსწავლო უწყების ოც-და-მეორე კრებულში და წაკითხულია ბ-ნ ე. თაყაიშვილის-მიერ, რომლის აზრით წარწერა უნდა ეკუთვნოდეს მე-XVII საუკუნეს, როდესაც საქართველოში ჰყვავდა ხელ-ჩართული წერა, ხოლო მცხეთაში იჯდა კათალიკოზი ნიკოლოზი. აი თვით შინაარსი წარწერისა:

„შ გი ყოვლად საგალობლო დედოფალო, ცათა დაუტყენელისა დამტყენლო, მტვირთველო ღვთისა, ქერაბიმთაგან უტვირთველისაო, მშობლო დედაო, მაწოენებლო, მზრდებლო ღვთისა ქეშმარტისაო, სიტყვისაებრ შენის სანატრელო, მარადის ქალწულო მარიამ, პატიოსანო და ნათელისა მიმცემლო ყოველთა შენდამი შემავედრებელთაო! შე უნდოი დედაკაცი ხათუნ, ყოფილი მარიამ, დედაი საბალთისი, ძმის-წული სალდახისი, რომელი ღირს ვიქმენ წმიდასა ღვთივ აღმართებულსა კათოლიკე ეკლესიასა სულისა შევედრებად, შეამდგომლობითა სვეტის-ცხოველისაითა, ბრძანებითა და სურვითა ქართლისა კათალიკოსის ნიკოლოზისაითა, შემწეობითა ყოველთავე კათოლიკე ეკლესიისა შეილთაითა, ხელ ვყავ მცირედითა მსახურებაი: ვიყრდ და აღვაშენე არმაზის ეკატერი, სრული ყოვლითა: საკურთხეველი, გლეხნი და სიგელი, მწირველი სულისა ჩემისათვის, და ვინცა შემდგომითი შემდგომად წარედგინებოდნეთ ქართლისა კათალიკოსობასა, შეიწყალეთ უნდოი სული ჩემი და დაამტკიცეთ, თქვენც ღმერთმა მტკიცე გყვეს. შინცა შეცვალოს ყოველი წადილი ჩემგნით სულისა ჩემისა სალოცავი, შემცაიცვლების

ხიზაბავრელი მოშაირე—სტეფანე ტატურაშვილი (იხ. ლექსი).

ქრისტეს სარწმუნოებისაგან და შენაზღვევინ ცოდვანი სული-
სა ჩემისანი, ამინ. მართი გლეხი ტ.. გელაისძე, ა ციხე-დიდს
ლომინაი უპიასძე... მცხეთას“...

ამ მონასტრიდამ რომ განაგრძოთ გზა არმაზის ხევით,
ორის-სამის ვერსის გავლის შემდეგ, არმაზის წყლის ზედ შუა
კალაპოტზედ, მიადგებით ერთს ფრიად მაღალსა და ფრია-
ლო კლდესა, სიმაღლით 100—150 საჯენიანსა, რომლის
მობრტყოთ თავზედ აშენებულია ძველი ციხე აი ეს ციხე
არის ის ციხე, რომლის სურათი მოყვანილია ჩვენის ჟურნალის

მ გვერდზე და რომელსაც ჩვენ ვუწოდებთ ფუძე, ე. ი. საფუძველი ქართლისა. ეს ის მთაა, რომელზედაც ჩვენის მატიანის სიტყვით ჩვენმა მამა-მთავარმა ქართლოსმა პირველად ააშენა თავისთვის სახლი და სიმაგრე, ხოლო მის გარშემო ქალაქი ქართლი, რომლისგანაც მთლად მისს კუთვნილს ქვეყანასაც ვწოდებთ საქართველო და ხალხს ქართველი. მისი უმეტესი ნაწილი საკმაოდ კარგად არის შენახული დღემდინა, დარღვეულია მხოლოდ ჩრდილოეთის ზღუდენი. ძედლის სისქე ყოფილა ერთი არშინი, სიმაღლე სამ-კუთხიანის კოშკისა 5—6 საჯენი, ხოლო სიგრძე მთელის ციხისა 11—12 და სიგანე 6—7 საჯენი. შენობა ქვით-კირისაა. თუ ვინ და როდის მოზღუდა ქართლის მთა ქვით-კირითა, ამის შესახებ „ქართლას-ცხოვრებაში“ ვკითხულობთ შემდეგსა:

„შამან არდამ ერისთავმან *) მოზღუდა ქალაქი მცხეთა ქვით-კირითა და აქამომდე არა იყო ქართლს შინა საქმე ქვით-კირისა. ამისგან დაისწავლეს ქვით-კირი. შამანვე არდამ მოჰკიდა კირით ზღუდე ც ი ხ ე ს ა ა რ მ ა ზ ი ს ა ს და წარმოზღუდა ცხვირი არმაზისა ვიდრე მტკვრამდის“.

თუ დღევანდლამდის დარჩენილი ნაშთი არმაზის ციხისა არდამ ერისთავის დროისაა, რომელიც ცხოვრობდა 1600 წლებში ქრ. შობამდე, გამოდის, რომ იგი დღეს 3500 წლისაა.

რაც შეეხება იმას, თუ როდის და როგორ დაერქვა ქართლის ქალაქსა, მთასა და წყალსა არმაზი, ამის შესახებ ჩვენი მატიანენი მოგვეთხრობენ შემდეგსა:

„შარნავაზ მეფემ (302—237 წელს ქრ. წინათ) შექმნა კერპი დიდი, სახელსა ზედა თვისსა **) და აღმართა იგი თავსა ზედა ქართლისასა, რომელსაც მიერიდგან ეწოდა არმაზი. და ქმნა სატფურება ***) დიდი აღმართულის კერპისათვის. მოკვდა ფარნავაზ და დაფლეს იგი წინაშე კერპისა არმაზისა“..

*) იხ. დამატებაში „სახალხო ისტორია საქართველოსი“.

**) შარნავაზს სპარსულად არმაზ ერქვა.

***) შველ-წლიური დღესასწაული.

აშმაზის ციხე

ზარდა არზამ კერპისა, არზამის მთაზედ იდგა სხვა ორი კერპიცა—გაფი და გაიმ. პი როგორ აგვიწერს „ქ.-ცხოვრება“ ამ კერპებსა და მათს დღესასწაულსა:

5850

„ხოლო აღიძრნენ დღესა ერთსა ერნი დიდნი სიმრავლითა ზორვად (საკლავის შესაწირავად) წინაშე არმაზ დეთისა მათისა და წარჰყვა მათ წმ. ნინოცა. და აჰა გამოვიდა დედოფალი ნანა მრავლის ერთთა და შეამკეს ერმან ყოველნი გზანი და ფოლორცნი *) ფერად-ფერადის ქსოვილებითა და მწვანითა. მერმე გამოვიდა მეფე მირიან (265—342), საზარელითა და თვალ-შეუდგამითა ხილვითა და იწყო ყოველმან ქება მეფისა. მიჰყვა წმ. ნინოცა, მოასწრო არმაზის ციხეში შესვლა და დადგა მახლობლად კერპისა, ნაპრალსა ზღუდისასა. და იხილა მუნ წმიდამან ნინომ მდგომარე კაცი ერთი, სპილენძისა, რომელსაც ეცვა ტანზედ ოქროს ჯაჭვი და თავსა მისსა ჩაფხუტი ოქროსი; სამზრენი და თვალნი მისნი იყვნენ ზურმუხტისა და ბაფრიტისანი, და ეპყრა ხმალი ხელსა მისსა, ელვარე და ბრწყინვალე, რომელიც ტრიალებდა ხელში. და კვალად იყო მარჯვენით მისსა სხვა კერპი ოქროსი, სახითა კაცისათა, მდგომარე, და სახელი მისი გა ც ი, და მარცხენით მისსა იდგა კაცი ვერცხლისა, და სახელი მისი გა ი მ, რომლებიც ღმერთად მიიჩნდათ ერთა ქართლისათა“...

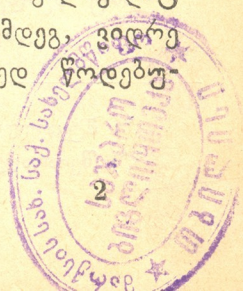
რა ნახა ასეთი სიბრძნევე ხალხისა, წმ. ნინომ აღაპყრო ხელნი ზეცად და სთქვა:

„შეალო, მოჰხედე წყალობითა შენითა ამათსა ზედა და აჩვენე ამათ მაცხოვრებელი შენი, რათა მხოლოსა ღმერთსა თაყვანი სცენ ამათ“.

წამოვიდა ქარი და თან ისეთი საშინელი სეტყვა მოიტანა, რომ კერპნი სრულებით დაღეწა და ხალხმა კი ძლივს თავს უშველა სახლებსა და გამოქვაბულებში.

62 წლის განმავლობაში, აშმაზი სატახტო ქალაქადაც იყო. მს მაშინ, როცა 60 წლიდამ ქრისტეს შემდეგ, ვიდრე 122 წლამდის, საქართველოში არსებობდა ეგრედ წოდებუ-

*) ბაზრები, მეიდნები.

ლი ფრ-გამგეობა, რომელიც იმაში მდგომარეობდა, რომ საქართველოს ჰმართავდნენ ერთ და იმავე დროს ორნი მეფენი. მართი ამათგანი იჯდა მცხეთაში და ჰმართავდა ყველა ადგილებს მტკვრის მარცხენა მხრისას, ხოლო მეორე იჯდა აწმაწში და ჰმართავდა მტკვრის მარჯვენა მხარესა. როცა რომელიმე ამათგანი მოკვდებოდა, ახლა შვილი გამეფდებოდა. საერთო საქმეების განსახილველად და განკარგულების მოსახდენად, ორივე მეფენი ერთად იყრიდნენ თავსა, ხოლო ომიანობის დროს ერთი სამხედრო საქმეებს განაგებდა, მეორე შინაურს. აი რომელი მეფეები მსხდარან აწმაწში: მეფე ფარსმანს I († 60 წ.) დარჩა ორი შვილი: უფროსს შვილს ბარტომს მისცა მცხეთის მხარე, ხოლო უმცროსს შვილს ქართამს—აწმაწის მხარე; ამათს შემდეგ მცხეთაში მეფობდა კალსი, აწმაწში—ფარსმან II; მცხეთაში—არმაზელ და აწმაწში—აზორკ; მცხეთაში ამხასპ და აწმაწში—დეროკ; შემდეგ მათისა მცხეთაში მირდატ და აწმაწში—ფარსმან III. 122 წელს ფარსმან III მოწამლულ იქმნა და საქართველოში კვლავ დამყარდა ერთ-გამგეობა, დედა-ქალაქით მცხეთით.

აწმაწი არსებობდა ვახტანგ გორგასლანის დროსაც (446—499); ამას ჰმოწმობენ „ქ. ცხოვრების“ შემდეგი სიტყვები:

„მას ჟამსა იყო ვახტანგ წლისა ოც-და-ორისა, იგი იყო უმაღლეს ყოველთა კაცთა მის ჟამისათა და უმშვენიერეს სახითა, და ძლიერი ძალითა, რამეთუ სიმაღლე იყო მისი თორმეტი ბრტალი *) და იყო საზარელ და გოლიათი, და განთქმულ ყოველსა ქვეყანასა, რომელ ჭურვილი **) ირემს მიეწიის და ცხენსა ჭურვილსა აღიღის მხართა ზედა და მცხეთით აღვიდის ციხესა არ მ ა ზ ი ს ა ს ა“...

ანუ შემდეგი:

„სცნეს სპარსთა, ვითარმედ დამძიდა ვახტანგ (გორგა-

*) მტკაველი.

**) შეიარაღებული.

ჯაჭვის მონასტერი

სლანი) წყულუებისაგან *), მოაზრეს თბილისი, ა რ მ ა-
ზ ი ქ ა ლ ა ქ ი და წარვიდნენ“...

არმაზი არსებობდა გვარამ კურატპალატის († 600) დრო-
საც, მხოლოდ თან-და-თან ეცემოდა იგი. ამას მოწმობენ შემ-
დეგი სიტყვები მატეანესი:

„მას ჟამსა მცხეთა აღთხელდებოდა და თბილისი აღშენ-
დებოდა, ა რ მ ა ზ ი შემცირდებოდა და კალა განდიდდებო-
დაო“.

ესევეა განმეორებული გვარამის შვილის სტეფანოზ
მთაერის დროსაც (600—619):

„მცხეთას მოაკლდებოდა და კალა აღშენდებოდა; ტფი-
ლისი განძლიერდებოდა და ა რ მ ა ზ ი აღთხელდებო-
დაო“...

არმაზის შესახებ ბატონიშვილი ვახუშტი თავისს გეო-
გრაფიაში სწერს შემდეგსა (გვ. 194):

„მ ც ხ ე თ ი ს ხიდის სამხრით არს მცირე ხევი ქარ-
თ ლ ი ს ა, სდის მისსავე მთას და მოდის ჩრდილოთ. აქა
არს ციხე, რომელი აღაშენა ქართლოს და უწოდა სახელი
თვისი, არაოდეს შემუსვრილი მტერთაგან, რომელი დადგა
ყრუს მოსვლასაცა. ამ ადგილის გამო ეწოდა ამ ქვეყანათა
ქართლი. მეფემან ფარნაოზ აღმართა აქა კერპი ა რ მ ა ზ ,
სახელისა თვისისა, და მის გამო ეწოდა ა რ მ ა ზ ი ადგილსა
ამას და დაეფლა ქართლოს აქავე, და ფარნაოზიცა წინაშე
კერპისა თვისისა. არამედ კერპისა იმის მსახურნი რომელნი
იყვნენ, იგინი იყვნენ საქართველო. ხოლო შემდგომად შე-
მუსრა კერპი ესე წმიდამან ნინომ. არამედ იყო ქალაქი ა რ-
მ ა ზ ი აქეთგან ვიდრე ნაქულბაქევამდე, და ყრუსაგან და შემ-
დგომად მისსა მოაზრდა, ხოლო აწ არს დაბნები“.

ჯაჭვის წმ. ჯვრის მონასტერი (გვ. 5).

თბილისიდან რკინის გზით წასული, მცხეთას რომ მი-
უახლოვდებით, ზედ არაგვისა და მტკვრის შესართავთან,

*) ზრილობისაგან.

მათს მარცხენა კიდეზე, დაინახავთ საკმაოდ მაღალს მთას, რომელიც საამურად დაჰყურებს ამ მდინარეებსა და ჩვენს ძველს სატახტო ქალაქსა მცხეთასა. ამ მთაზედ დღევანდლამდე დაცულია თლილის ქვით აგებული ეკლესია, რომელსაც უწოდებენ ჭაჭვის და ჯვრის მონასტერსა. ხალხის გარდმოცემით, სახელი ჭაჭვი იმიტომ ეწოდა ამ ეკლესიასა, რომ მისის გუმბათილამ მცხეთის სვეტის-ცხოვლის გუმბათილის გაბებული იყო ჭაჭვით, რომლითაც ორსავე მონასტრის წმიდა მამანი დაიარებოდნენ ერთმანეთთანაო. მაგრამ, თუ მივიღებთ მხედველობაში იმ ამბავსა, რომ სახელი ჭაჭვი ამ ადგილს ეწოდებოდა ეკლესიის აშენებამდინაც და თვით ქრისტიანობის მიღებამდინაც, უნდა ვიფიქროთ, რომ ეს გარდმოცემა შემდეგ არის შეთხზული რომლისაზე გამომცდელ ჭკუის პატრონისაგან. „ქართლის ცხოვრებაში“ მაგალითად ვკითხულობთ შემდეგსა:

«და წელსა მეორესა კვალად მოვიდა მირდატ (სპარსეთილამ) სპითა მეტად უძლიერესითა. ხოლო ფარსმან-ქველმან შემოკრიბნა მხედარნი და ქვეითნი და დადგა მცხეთას, ქალაქსა შინა, რამეთუ არა ჰყვანდა სპანი მირდატის სპათა ოდენნი. მოვიდა მირდატ და დადგა ჯაჭვს და ყოველთა დღეთა იბრძოდიან ბუმბერაზნი. და ამას ბრძოლასა შინა მეფემან ფარსმან მოჰკლა თავის-თავითა თოთხმეტი ბუმბერაზი, ხოლო სპასპეტმან ფარნავაზმან თექვსმეტი. მაშინ ფარსმან მეფე განვიდა ჟამსა განთიადისასა სპითა თვისითა და დაესხა მტერსა. მოსცა სვემან მისმან ძღვევა, აოტა ბანაკი მათი და მოსწყვიდნა ურიცხვნი, და წარვიდა მირდატ მეოტი სპარსეთადღევ».

ფარსმან ქველი მეფეობდა საქართველოში ქრისტეს შემდგე 113 წლილამ, ვიდრე 122 წლამდის; ჭაჭვის ანუ ჯვარის მონასტერი კი, როგორც ამას ქვემოთაც დავინახავთ, აშენებულია ბევრად შემდეგში, 600 წლებში.

აი კიდეც ერთი ადგილი „ქართლის ცხოვრებილამ“, რომელიც აგრეთვე გვიმტკიცებს, რომ სახელწოდება ჭაჭვის სდებია ამ ადგილს ეკლესიის აშენებამდინა. 470 წლებში,

ჯაჭვის მონასტერი

სპარსეთის მეფე ფირუზ 300,000 ჯარით შემოესია საქართველოს და დაიბანაკა თბილისსა და მცხეთას შუა მდებარე ადგილებში. ჩვენის მატიანის სიტყვით, ვახტანგ გორგასლანმა დაახვედრა მტერს 100,000 მხედარი და ამდენივე ქვეითი ჯარი, მოვიდა 80,000 ბერძნის ჯარიც. ფირუზმა რა ნახა, რომ საქმე წაგებულა, სთხოვა ვახტანგს შერიგება. მახტანგმა მიიღო წინადადება და, როგორც მოგვითხრობს იგივე მატიანე, პირობების დასადებად გადასწყვიტეს ერთმანეთის ნახვა. აი როგორ ასწერს ამ შეყრასა „ქართლის ცხოვრება“:

„ბიყარა მეფე სპარსთა განთიად, და დადგა ველსა კალისასა, ხოლო ვახტანგ დადგა ჯაჭვის. შეკრბეს მასვე ველსა ორნივე მეფენი, მოიკითხეს ერთმანეთი და უყვეს აღთქმათ თავის-თავისა სჯულსა ზედა გარდაუვალ“.

ეს ამბავი მოხდა 470 წლებში, ჯაჭვის ანუ ჯვრის მონასტერი კი, როგორც ვსთქვით, აგებულ იქმნა 600 წლებში.

ჯვარის მონასტერს ეძახიან იმიტომ, რომ იმ ადგილზედ, სადაც დღეს ეს ეკლესია არის აშენებული, წმ. ნინოს დროიდან, ამართული იყო ჯვარი, რომლის შესახებ „ქართლის ცხოვრებაში“ ვკითხულობთ შემდეგსა:

როდესაც მეფე მირიანმა და დედოფალმა ნანამ მიიღეს ქრისტიანობა, მაშინ იღვა ხე ერთი კლდესა ზედა შეუვალსა, ფრიად მშვენიერი, სურნელი და მკურნავი, ასე რომ, ისარ-ცემული ნადირიც კი, რაკი სჭამდა მის ფურცელსა ანუ თესლსა, მყისვე მორჩებოდაო. ეს ამბავი მოახსენეს ეპისკოპოსს იოანეს და მან ბრძანა მოჭრა ხისა მის და გაკეთება სამის ჯვრისა, რომლებიც დაასვენეს მცხეთის სვეტის-ცხოვლის ეკლესიაში. ამის შემდეგ, რამდენისამე ღამის განმავლობაში, ჩამოვიდოდა ციდამ გვირგვინი ნათლისა და დაადგებოდა თავს სვეტის-ცხოვლის ეკლესიას, ვიდრე გათენებამდე, ხოლო გათენებისას, გამოვიდოდა ამავე გვირგვინიდან ორი ვარსკვლავი, ერთი წავიდოდა აღმოსავლეთისკენ და დადგებოდა სოფელ ბოდბესა ზედა *) და მეორე—და-

*) ქ. სიღნაღთან ახლო.

სავლეთისკენ და დადგებოდა თავსა თ ხ ო თ ი ს მ თ ი ს ა-
 სადაც თვალთ დაუბნელდა და შემდეგ აეხილა მირიან მეფესა,
 რაიცა გახდა მიზეზად მისის როქრისტიანებისა; ხოლო თვით
 გვირგვინი კი, გავიდოდა ნელა არაგვის გაღმა და დადგე-
 ბოდა იმ ადგილზედა, სადაც ახლა აშენებულია ჯ ვ ა რ ი ს
 მონასტერი. ნინოს ბრძანებით ერთი იმ სამ ჯვართაგანი
 აღმართეს თ ხ ო თ ი ს მთაზედა, მეორე მისცეს მეფის შვი-
 ლის, კახეთის ერისთავის, რევის მეუღლეს—სალომეს, რომე-
 ლიც ცხოვრებდა ქ. უჯარმაში და მანაც იგი ჯვარი აღ-
 მართა უჯარმას და არა ბოდბეში, რათა ჯვრისა ბოდბეში
 აღმართვით არ დაცემულიყო ქ. უჯარმა, ხოლო მესამე ჯვა-
 რი წამოიდეს ჯ ა ტ ვ ი ს მთაზედა და აღმართეს აქ იმ ადგილ-
 ზედა, სადაც დგებოდა გვირგვინი ნათლისა, ე. ი. ჯვარის ეკ-
 ლესიის ადგილზედა. ღა იყო ჯვარი ესე ველსა ზედა, ვიდრე
 გვარამ კურატპალატამდის, რომელიც იყო კაცი მორწმუნე
 და მაშენებელი ეკლესიათა. ზვარამი იყო პირველი მეფე
 საქართველოსი ბაგრატიონთ გვარიდამ და მეფობდა ჩვენში
 575 წლიდამ 600 წლამდის. ამან იწყო ჯ ა ტ ვ ი ს ჯვრის
 ეკლესიის აღშენება და მოიყვანა იგი წელთამდის. მის სიკვ-
 დილის შემდეგ გამეფდა შვილი მისი ს ტ ე ფ ა ნ ო ს I,
 კაცი დიდათ განთქმული მხედრობაში. მან და მისმა ძმამ
 დემეტრემ განაგრძეს მამისაგან ჯ ა ტ ვ ი ს ჯვრის ეკლესიის
 აშენება, მაგრამ არც ამათ დასცალდათ მისი დასრულება:
 ამ დროს საქართველოს შემოესია საბერძნეთის მეფე ერე-
 კლე; სტეფანოზმა გაამაგრა ციხე-ქალაქნი და თვით ჩადგა
 თბილისის ციხეში. მოვიდა ერეკლე და მოადგა თბილისს.
 სტეფანოზ იყო კაცი ქველი, დიდი მხედარი და შემმაერთე-
 ბელი. იგი ყოველ დღე გამოდიოდა ქალაქის კარიდამ და ებრ-
 ძოდა ბერძნებსა, მაგრამ მოკლულ იქმნა 619 წელსა. ბერ-
 ძნებმა თბილისი მიინც ვერ აიღეს და, რადგანაც ერეკლეს
 მიეჩქარებოდა სპარსეთს, საქართველოს მთავრად დანიშნა
 მოკლულის სტეფანოზის მეტოქე ადარნასე ხოსროიანი და თვით
 გზას გაუდგა სპარსეთისაკენ. ადარნასემ აიღო თბილისი
 და დაიმორჩილა მთელი ქართლი. ამან დაამთავრა ჯატვის
 ჯვრის მონასტერი და გარდაიცვალა 639 წელსა. დაჯდა
 მთავრად ძე მისი ს ტ ე ფ ა ნ ო ს მ ე ო რ ე, „უწარჩინებულესი“

ქართლის ყოველთა მეფეთა და მთავართა, მორწმუნე და განმწმენდელი სჯულისა, მაშენებელი ეკლესიათა“. მან მოადგნა ზღუდენი **ჯ ა ტ ვ ი ს ჯ ვ რ ი ს** მონასტერსა და ააშენა აქ ღარბაზნი“.

აი მთლად ის ცნობანი, რომელნიც დაკუთვნილია ჩვენს მართიანებში. მნახოთ ახლა რას გვეტყვიან თვით კედლები საქართველოს ამ შესანიშნავის სიძველისა და თვით ჯვარი, რომელიც აქამომდე ინახება ამ ეკლესიაში. აღმოსავლეთის კედელზე, ძირიდან სამის საუენის სიმაღლეზე, გამოქანდაკებულია მაცხოვარი, რომელიც ღოცავს მთავარსა სტეფანოსსა პატრიქსა *). ამ ქანდაკის გვერდზე აქამომდე დაკუთვნილია შემდეგი წარწერა ხუცურის ასომთავრულით:

... „მთავრისა სტეფანოს ქართლისა პატრიქოსისა შეიწყალე“.

ამ წარწერის მარჯვნივ იმავე სიმაღლეზედ არის მეორე ქანდაკი—ანგელოზი და მთავარი ადარნასე შემდეგის წარწერით ხუცურის ასომთავრულით:

„წმიდაო გაბრიელ მთავარ-ანგელოზო, ადარნასეს ვიპატოსსა **) მეოხ ყეავ“.

რომ მკითხველმა ნათლად გაითვალისწინოს ხუცური ასომთავრულით წერა მეშვიდე საუკუნის დასაწყისში, მოგვყავს ეს წარწერა ისე, როგორც იქ არის ამოქრილი.

ქ ა ჯ ა ზ მ მ ე ლ ი ს ი ს ი

ქ ა ჯ ა ზ მ მ ე ლ ი ს ი ს ი

მარცხნივ პირველის წარწერისა არის მესამე ქანდაკი—ანგელოზი და დემეტრე ვიპატოსი შემდეგის წარწერით ხუცურის ასომთავრულით:

*) პ ა ტ რ ი კ ი ა ნ უ პ ა ტ რ ი კ ო ს ი (ლათ.)—მთავარ-სარდალი, ერისთავთ-ერისთავი.

**) ვ ი პ ა ტ ო ს ი ა ნ უ ი პ ა ტ ო ს ი (ბერ.)—მთავარი, მთავარ-სარდალი; ა ნ თ ვ ი პ ა ტ ი—მოადგილე ვიპატოსისა.

„წმიდაო მიქელ მთავარ ანგელოზო, დემეტრეს ვიპატოსსა
მეოხ ყყავ“.

სამხრეთის კედელზე, კარის ზემოთ, კედლის ძირიდან
სამის საყენის სიმაღლეზე, არის ქანდაკი, რომელიც ამ მო-
ნასტრის ბერის გიორგის სიტყვით წარმოადგენს ანდრია მო-
ციქულსა, რომელიც თავისს საქართველოში ყოფნის დროს,
სხვათა შორის აქაც ყოფილა და დაუსვამს აქ ის ხე,
რომელიც შემდეგში მოაქრევიანს წმ ნინომ და ეპისკოპოს-
მა იოანემ და, როგორც ზევეთაცა ვსთქვით, სამი ჯვარი
გააკეთებინეს. მაგრამ, ჩვენა ვფიქრობთ, რომ ეს თქმულება
სხვა ქანდაკს უნდა შეეხებოდეს, რადგანაც სულ სხვას გვეუ-
ბნება ამ ქანდაკის წარწერა, რომელშიაც აღმოიკითხვის
წმ. სტეფანე და არა ანდრია. მოგვყავს აქ ეს წარწერაცა
ისე, „როგორც“ ნამდვილია:

წმ სწი + ადამი
სქი ყი.

სამხრეთისავე კარის თავზედ მშვენიერის ხელოვნებით
გამოქანდაკებულია, ეკლესიისავე ნაშენობის ქვიდგან, რკალ-
ში ჩასმული ჯვარი, რვა ვარსკვლავით, რომელიც უკავია
აქეთ-იქიდან ანგელოზებსა. ეს ის გვირგვინია ნათლისა, რო-
მელიც, როგორც ზემოთაც მოვიყვანეთ „ქართლის-ცხოვ-
რებიდან“, გამოვიდოდა მცხეთიდან არაგვსა და ამ ადგილას
გაჩერდებოდა.

სამხრეთისავე მეორე კარის თავზედ გამოქანდაკებულია
ღვთის-მშობელი რკალში, რომელიც აქეთ-იქიდან უკავიათ
სერაბიმათ. ამ ქანდაკის ქვეშ ყოფილა დიდი წარწერა, მა-
გრამ ჩვენ რომ ვნახეთ, მარტო რამდენიმე ასო-ლა იყო დარ-
ჩენილი, დანარჩენი სულ წაშლილა დროთა ვითარებისაგან.

ჯაჭვის მონასტერი

ამავე კარის თავში, შიგნიდან, არის შემდეგი, მშენებლის ხელით და ასო-მთავრულით ხუცური წარწერა:

„წყალობითა ღვთისათა და შეწვენითა ჯვარისაი მით ემესტია მხველმან ქრისტესმან აღვაშენე საყოფელი ესე სახსენებელად სულისა ჩემისა, და თაყვანის საცემელად ღვთათა“.

ამ ჟამად ჯაჭვის მონასტრის ჯვარი მოჭედილია ვერცხლით, წინეთ კი, როგორც თვით წარწერიდამაცა სჩანს, იგი მოუჭედავი ყოფილა. სიმაღლე ჯვარისა დაახლოვებით 1¹/₂ არშინია. მასზედ დაცულია შემდეგი მხედრული წარწერა:

ძ: ძლიერებითა: და შეწვენითა: ცხოველის-ყოფელისა: ჯვარისათა: მე: ყოვლად უღირსმან: ავალიშვილმან: ნაზირ-მან: დავით: მოვაჭედინე და შევაძკე: წმინდა: ესე: ჯვარი: გიძღვენ და შემოგწორე: ჯაჭვისა: მონასტრისა: ჯვარისასა: განმტკიცებულად: და მფარველად: მეფეთა: უფლისა: ჩვენისა: ცნებულისა მეფის თეიმურაზისა: და ძისა: კახთ მეფის ირა-კლისა: და მე: მონისა: მათისა: სასოდ: საოხად: და: მოსახსენებლად: იანვარს: ოცდა: ხუთა: ქრისტეს: აქეთ: ათას: შვიდას: ორმოცდა: თერთმეტი.

შესანიშნავია, რომ მთელს ეკლესიაზე, გარედამ ქვებზე აქა-იქა ამოტრილია ასოები + და ✠, რომლებიც მგონია უხმარიათ ნომრებად მაშენებლებსა, ასეთი ნიშნები ჩვენ სხვა ეკლესიებზე ჯერ არსად გვინახავს.

შერაფერს სანუგეშო მდგომარეობაშია დღეს ეს შესანიშნავი ძეგლი ჩვენთა წინაპართა სასოებისა. მკლესია ჯერ კიდევ მტკიცეთა სდგას, მაგრამ სტეფანოს მეორისაგან (639—663) აშენებული ზღუდენი და დარბაზნი კი თითქმის მიწასთან გასწორებულია. დაშთენილა მხოლოდ ერთი ორსართულიანი კოშკისებური შენობა, ოთხიოდე ოთახით, რომელიც დახატულია ჩვენს სურათზედაც. ბერის გიორგის სიტყვით, რომელსაც ზედ-მიწევნით აქვს შესწავლილი მონასტრის ყოველი ვითარება, ჯაჭვის ზღუდენი ყოფილა შვიდ-გალაფნიანი, ამას ნათლად ამტკიცებს საძირკვლე-

ბიო. არც მლოცავი ჰყავს ისე მრავალი ამ ეკლესიას; აიხ-
 სნება ეს, ექვი არ არის, იმ გარემოებით, რომ მონასტერი
 აგებულია მტკვრისა და არაგვის გაღმა, მარცხენა კილით,
 სადაც თითქმის სრულიად არ მოიპოვება მოსახლობა, მდი-
 ნარეებში გასვლა კი მუდამ ადვილი და უხიფათო არ არის.
 სანამ მცხეთიდან ჯაჭვისკენ ხიდი ყოფილა არაგვზე, მლოცა-
 ვიც ბევრი მოსდიოდა ჯვარსა, მას აქეთ კი, რაც ხიდი მოი-
 შალა, მლოცავი ბევრად მოჰკლებია. უნდა ვიფიქროთ,
 რომ განძრახული კახეთის რკინის გზა, რომელმაც შიგ ძირ-
 ში უნდა გაუაროს ამ მონასტერსა, დიდს მლოცავსა და თა-
 ყვანის მცემელს შესძენს ჯაჭვის ჯვარსა, მაგრამ ურიგო არ
 იქნება, რომ ბერებიც ყოველის ღონით ეცადნენ მეტის
 მწვანით შემოსონ მონასტრის ბორცვი და მიდამონი, მოაშე-
 ნონ მასზედ ტყე და ბაღები, გაიყვანონ ხეირიანი ბილიკები
 ეგრედ წოდებულ წმ. ნინოს წყაროსკენ და სხვა შესანი-
 შნავ ადგილებსკენ მონასტრის ახლო-მახლო, გასწმინდონ
 და გაასუფთაონ ისინი, უბრალო ცოცხალის ღობით მაინც
 შემოჰკლდნონ მონასტერი, შეადგინონ მისი დაწვრილებითი
 აღწერა, დაჰბეჭდონ და იქონიონ ტაძარში გასასყიდად სან-
 თელთან ერთად და სხ. საჭიროა მეტი მხნეობა, ხალისი და
 და დროს შესაფერი უნარი გამოიჩინონ ჩვენთა მონასტერთა
 ბერებმა, თორემ გული გიკვდება, როდესაც ჰხედავ ამდენის
 შრომითა და ხარჯით აგებულს ძველსა მიწასთან გასწორე-
 ბულსა. ხალხიც, მნახველი ყოველ ამისა, ეძლევა სასო-კვე-
 თებას და ნელ-ნელა ეცემა. სულ სხვა იმედით და მხნეო-
 ბით შეიმოსება ხალხიც, როდესაც ჰნახავს იგი თავისს წინა-
 პართა ნაღვაწს სრულს რიგზედ მოვლილსა და შენახულსა.

სოფელი ბარაღეთი.

სოფელი ბარაღეთი ძვეს ჯავახეთში, 15 ვერსზე ჩრდი-
 ლოეთით ქალაქ ახალ-ქალაქიდან. სიტყვა ბარაღეთი ქართუ-

ლი სიტყვაა და აღნიშნავს სწორს, ვაკე ადგილსა. ბარალეთი მართლაც გაშენებულია ჯავახეთის უმშვენიერეს და უნაყოფიერეს ველზე, რომელიც ირწყვის ვახუშტის სიტყვით ბანაჯეთის წყლითა, ხოლო აწინდელის რუკებით—შენც-ჭუ-რით (დიდის-წყლითა), რომელსაც ერთვის ხმელი-ხევი, ჩხანუ-ჯა და სხვ. ბარალეთს ვახუშტი უწოდებს მცირე ქალაქს და დასახლებულია მესხებით, სომხებით და ურიებითაო. ამ უამად ბარალეთში ცხოვრობენ პირველის ორის ხალხის წარმომადგენელი 150 კომლამდის, ურიები კი სრულიად აღარ არიან აქა.

ბარალეთში არის ორი საყდარი, ერთი ქართველებისა და მეორე სომხებისა. მართულ ეკლესიის აღმოსავლეთ კედელზე აქამომდე შენახულა შემდეგი შესანიშნავი წარწერა, რომელიც მოგვყავს ისე, როგორც იქ არის:

ჟუილ უხუსუნიუსი
კიტი ხლუბი ყუნილ მბუსუსელ
კუჭუჭ ბლ ბლ ლუზნი ითინ მქით

... . აღშენდა ეკლესია ესე მათ უამთ შინა, ოდეს ლაშა მეფედ დაჯდა. აღიდენ ღმერთმან ორთავ ცხოვრებასა შინა

ისტორიით ვიცით, რომ ლაშა იყო თამარ მეფისა და მისის მეუღლის დავით სოსლანის შვილი და აღვიდა ტახტზე დედის სიკვდილის შემდეგ 1212 წელსა, მაშასადამე, წარწერა და ეკლესიაც ამ უამად უკვე 688 წლისაა და კიდევაც მაგრადა სდგას. წარწერა ესე დაცულია აღმოსავლეთის კედელზე და ჩემს ნახვამდის იგი ისე იყო კირით და ქვიშით ამოღესილი, რომ სრულიად არაფერი ჩანდა. მე ბე-

ჯითად ამოვთაღე დანით ამოკრიღს ასოებში ჩალესილი კი-
 რი და წარწერა სრულის თავისის ლაზათით და შნოთი გა-
 მოჩნდა.

აღმოსავლეთისავე კედლის გვერდით, საფლავის მშვენი-
 ერს ქვაზედ, ქართულის მშვენიერის მხედრულით არის წარ-
 წერა, რომელიც მოკლედ შეიცავს ქრისტიანობისა და ქრის-
 ტიანების ყოფას ჯავახეთში რუსების მოსვლამდე ამ მხარეში
 (1830 წლებში). აი ეს წარწერა:

„ლოდასა ქვეშე ამისა მღვბარე არს გვამი მღვდლის პეტრე
 ხმალაძისა, რომელიც ყამსა მაჰმედიანთაგან ქრისტიანეთა დე-
 ვნულებისა, იყო შეძლებისამებრ შემეღელი და რუსეთის მთავ-
 რობის მოსვლასა, ძველთა ქრისტიანეთა ეკლესიის შეწყნარე-
 ბისა ერთგული წინაშეღარი. აღმკითხველთაგან შენდობასა
 არს მოქენე, რათა თქვენცა დღესა განკითხვისასა მიემთხვინეთ
 შენდობასა. ბარდაცვალა წლისა 90-ისა. სახსოვარი ესე
 აღაგეს მისთა მძადლობელთა შეილთა“.

სიკვდილის წელი მღვდლის პეტრე ხმალაძისა წარწერა-
 ში არ არის მოხსენებული, მაგრამ როგორც ადგილობრივ
 გამოვკითხე, იგი გარდაცვლილა 1855 წლებში, მაშასადამე,
 დაბადებულა 1765 წელსა, მეფე ირაკლის II-ის დროსა.

ბარალეთში აღსანიშნია აგრეთვე სკოლის ახალი
 შენობა, რომელიც ააშენა სოფელმა სამოსწავლო მთავ-
 რობის დახმარებით, 1893 წელსა, ნ. პ. დარსკის დირექტო-
 რობის დროსა. შენობა ქვითკირისაა და იმდენად ვრცელი,
 რომ მასში თავისუფლად ეტევა 200-ზე მეტი მოსწავლე და
 მასწავლებლებსაც ბინა შიგა აქვთ. მკითხველს ეხსომება, თუ
 რამდენი დახმარება აღმოუჩინა ამ შენობამ უკანასკნელ მი-
 წის ნძრვეის დროს ბარალეთის ახლო-მახლო მცხოვრებ სა-
 წყალ სოფლებებსა, რომელთ სოფლებიც მიწის-ნძრევამ
 უსასტიკეს ზამთარში სულ მიწასთან გაასწორა, მრავალი
 ხალხიც იმსხვერპლა და ვინც გადარჩა, ტიტველა და ნახე-
 ვარ მშიერ-მწყურვალმა აქ, ამ შენობაში მოიპოვა ბინა,
 მზრუნველობა, ნუგეში, წამალი და საკმელ-სასმელი (გვ. 9).

ბარაღეთის ამაღლების ქვის სვეტი.

ბარალეთი აღსანიშნია აგრეთვე ქვის მაღალის სვეტით, რომელიც ამართულია სოფლიდან ორ ვერსზე ჩრდილოეთით და ეწოდება ამაღლების სვეტი (გვ 29).

როგორც მკითხველი თვითაც დაინახავს აქ მოყვანილ სურათილამ, იგი წარმოადგენს სიმაღლით ორ საყენზე მეტს ერთიანის ქვის სვეტსა, ქვისავე ჯვრით დაგვირგვინებულსა, რომელიც ცალკეა სვეტში ჩასმული. აი რას გვიამბობენ ჯავახნი ამ სვეტის შესახებ. წინეთ ეს სვეტი იდგა სოფელ კოთელიაშიო, რომელიც ძვეს ბარალეთილამ სამხრეთ-დასავლეთისკენ ორს ვერსზე და თავზე ოქროს ჯვარი ედგაო. მაგრამ მკრებელმა (მტაცებელმა) ლეკებმა ერთს ლამეს გაძარცვეს იგი, მოხსნეს ჯვარი და წაიღესო. ღამის გასათევად მძარცველები დაბინავდნენ იქ, სადაც ახლა სდგას სვეტიო. ღლით, გარიჯრაუხედ, გაიღვიძეს რა ლეკებმა, განცვიფრებულებმა დაინახეს, რომ გაძარცული სვეტი მათს ფერხთა წინაშეა აყუდებული. თავ-ზარ დაცემულებმა, დაუყოვნებლად დასდეს ჯვარი სვეტის ძირსა და უკან აღარც მოუხედნიათ, ისე განქრნენ იქილამაო. მას აქეთ ეს სვეტი სდგას აქაო, მაგრამ რაიქმნა ის ოქროს ჯვარი, გარდმოცემა აღარაფერს ამბობს.

სახელი „ამაღლების სვეტი“ კი, ამ სვეტს მიუღია შემდეგის მიზეზის გამო ამოვარდნილა ერთხელ ისეთი ძლიერი ქარი, რომ სვეტი წაუქცევია და ახლაც ისე ეგდებოდაო, რომ ხალხის შემდეგს უბედურებას იგი არ აღემართაო. მრთხელ ისეთი ვგაღვა დადგა, რომ არც ერთი დათესილი მარცვალი არ ამოვიდაო. ხალხი დრტვინავდა და არ იცოდა რა ეღონა, რით მოეღბო ცის რისხვა. ზამოეცხადა სვეტი ერთს გლახსა და უთხრა: „წადი და განუცხადე ხალხსა: სანამ არ ამწევენ და თავისს აღვილზე არ დამდგავენ, ცა ერთს წვეთ წვიმასაც არ მოიციემაო!“ ზღეხმა, რასაკვირველია, არ დააყოვნა ამ ამბის მოფენა ხალხში, მოიყარა თავი მთელის ჯავახეთის გლახობამ და შემდეგ მრავალის ცდისა, სვეტი კვლავ ამართესო. ამართვა და დადგმა სვეტისა მოხდა სწო-

რეთ ამდღების დღესათ და ამისგან მიიღო მან თავისი ახლანდელი სახელით, ხოლო საღამოს იმავე დღისა, ისეთი მადლიანი წვიმა მოვიდა, რომ ნათესი ყველგან გამობრუნდა და მშვენიერი მოსავალიც მოვიდა იმ წელსათ.

მურჯახეთისა და განძის სვეტები (გვ. 11).

სულ სხვა დროს და სხვა კულტს (რჯულს) ეკუთვნის სვეტები მურჯახეთისა და განძისა, რომელთ სურათები მოყვანილია მე-9 გვერდზე. ეს ორი სვეტი ეკუთვნის იმ უხსოვარ დროებს, როდესაც ადამიანები თაყვანს სცემდნენ სიცოცხლის მომცემს ემბლემას. სიმაღლე მურჯახეთის სვეტისა არის 4, სიგანე 1 და სიგრძე თვით სიცოცხლის მომცემის ემბლემისა 1 არშინი. სვეტი ამართულია სოფელ მურჯახეთის დასავლეთის განაპირას, ხოლო თვით სოფელი მურჯახეთი ძვეს ქ. ახალქალაქიდან 4—5 ვერსზედა. ჰურჩევთ ყველას, ვინც კი მოჰხვდება ამ მხარეს, უთუოდ ინახულოს მურჯახეთის სვეტი. სოფელში ამ ჟამად ცხოვრობს 30 კომლამდე მეკომური, მათში 12 კომლი მართლ-მადიდებელი ჯაფახია, ხოლო დანარჩენები არიან გამაჰმადიანებული ქართველები და რამდენიმე კომლიც სომეხი. მურჯახეთი ცნობილია ჩვენს ისტორიაშიაც: აქ მოხდა საშინელი სისხლის ღვრა, ერთის მხრით, იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის (1510—1548) და მეორეს მხრით სამცხის ათაბაგის ყვარყვარე IV-ეს შორის (1516—1535); ბაგრატს შველოდნენ გურიელი და დადიანი, ხოლო ყვარყვარე მარტო იყო თავისი მესხებით. თუმცა მესხებმა გამოუთქმელი ვაჟკაცობა გამოიჩინეს ამ ბრძოლაში, ყვარყვარე მაინც დამარცხებულ და დატყვევებულ ინქმნა და წაყვანილ იმერეთში, სადაც გარდაიცვალა საპყრობილეში 1535 წელსა *).

*) „ქ.-ცხ.“. 2, გვ. 159.

მურჯახეთის სვეტს სოფლები ედახიან ძუძუს ქვას, რადგანაც მათის სიტყვით, ამ ქვას აქვს ძალა მისცეს რძე იმ დედებსა, რომლებსაც რძე არა აქვთ შვილების საწოვებლად. ეს არის მიზეზი, რომ ადგილობრივის სოფლების დედები ხშირად მოდიან აქ ამ ქვის სათაყვანოდ, მოაქვთ თან ერბო ან ქონი და უსმენ სვეტის თავს, რისგამო სვეტი მარად შავად გამოიყურება. ეს ჩვეულება, ვგონებ, იმავე უხსოვარ დროს უნდა ეკუთვნოდეს, რათა ქონისა თუ ერბოს წასმით, სვეტი დაცული ყოფილიყო წვიმისა და წახდენისაგან. მრთი ასეთივე სვეტი მოიპოვება მურჯახეთშივე 150—200 ნაბიჯზე მოშორებით აღწერილ სვეტიდამ, მაგრამ იგი წაქცეულია და ამიტომ თქმა რისამე მის შესახებ, სანამ ააყენებდნენ, შეუძლებელია. ურიგო კი არ იქმნებოდა, რომ ვისმე გაემეტნა საამისო ხარჯი და სვეტი აეყენებინათ და აეწერათ, მით უმეტეს, რომ ამ საქმეს დიდი ფული და მუშა არ დასჭირდება.

განძის სვეტი უდიდესია ამათში. სიმაღლე განძის სვეტისა უდრის 5-სა და სიგანე $1\frac{1}{2}$ არშინსა. როგორც სურათი. დამაც სჩანს, ამ სვეტზედაც არის სიციცხლის მომცემის ემბლემის ქანდაკი, აგრეთვე დასავლეთის მხარეზე მიმართულს გვერდზე. ეს სვეტიც სდგას დასავლეთის განაპირას სოფელ განძისას, რომელიც მდებარეობს მდ. თაფარაუნის მარცხენა კიდეზე, 20—22 ვერსზე აღმოსავლეთით ქ. ახალქალაქიდან.

საზოგადო ისტორიიდან ვიცით, რომ ნაყოფიერების დასაბამის თაყვანისცემა გავრცელებული იყო მთელს აღმოსავლეთში ძველის-ძველად და არც ეხლათ იგი იშვიათი. ნაკვთები და ქანდაკები ამ ემბლემისა არ შეურაცხებდნენ თვალსა და არც სირცხვილად მიაჩნდათ იგი, რადგანაც გამოჰხატავდნენ ნაყოფიერებისა და გვარის გავრძელების იდეასა. ასეთი იყო ზნე და ჩვეულება იმ დალოცვილს დროში!

ინდიელები, მაგალითად, დიდის ამბით და ზემით დღესასწაულობდნენ ეგრედ წოდებულ ნაყოფიერების დღესასწა-

ულსა. მათი მექანდაკენი და ხელოსნები ათასობით აკეთებდნენ ლითონილამ და ქვილამ ერთი-ერთმანეთზე მაცდურ ნაკეთებსა სიცოცხლის დასაზამის ემბლემისას და ჰყიდდნენ საჯაროდა, რადგანაც იგი ითვლებოდა უმთავრეს სამკაულად ყოველის ქალისათვის. თვით ტაძრებში დაცული ჰქონდათ უშველებელი ქანდაკნი ამ ემბლემებისა, რომლის წინაშე ერთხმოდნენ უშვილო ქალები და ცრემლითა და ვიშითა შესთხოვდნენ მას შვილიერებასა. მოგზაურთა აღწერილობილამ ვიცით, რომ ჯერ ჩვენს დროშიაც, ბევრგან ხდება ეს ამბავი ინდოეთში.

მსევე ითქმის მეორე უძველეს ხალხებზე — ეგვიპტელებზე. მსენი სჭრიდნენ და ჰხატავდნენ სიცოცხლის მომცემ ემბლემებსა ყოველ-გვარ ძველებზედა. ამასვე სჩადიოდნენ ასირიელები, ბაბილონელები და სპარსელები. არ ჩამორჩა აღმოსავლეთს განათლებული ძველი საბერძნეთი და რომიცა, რომელთ ევრედ-წოდებული „ვაკსანალები“ (ლოთობანები) საფე იყო წრეს გადასულის დროს გატარებითა და გარყენილობითა. ბაიხსენეთ განათლებულის ათინა-ქალაქის და რომის ევრედ წოდებული პრიაპის ძველები, გაიხსენეთ ყველა მოსწავლისაგან ცნობილი ამბავი, თუ რა დამართეს ათინელებმა ლაღს აღკვიადსა, როდესაც მან ერთის ასეთის „ვაკსანაღიის“ შემდეგ, მოისურვა მასხარად აგდება ხალხის ცრუ-მორწმუნოებისა და ამ იზრით, ერთად თავისს ამხანაგებთან, სულ მიღწე მოღწეა ძველთა ის ნაწილები, რომლებიც გამოჰხატავდნენ ამ იდეას. ამ ამბავმა ისე აღელვა ხალხი, რომ აღკვიადსა სიცოცხლედ დაუჯდა იგი! ასე ღრმად ჰქონდა გადგზული ფესვი ამ უზნეო რწმენასა! აი ამ დროს ეკუთვნის ჩვენი ჯავახეთის შესანიშნავი სვეტებიცა, იმ დროსა, როდესაც კულტი (სჯული) სულის მსახურებისა ჯერ კიდევ შორს იყო აღამიანის გულისაგან და იგი მხოლოდ ხორციელს ვნებათ ეთაყვანებოდა. ძრის-

ტიანობამ სამუდამოდ დაჰკმო იგი, და ქართველი ხ ლხიცი დაადგა სულისა და მისს სათნოებათა მსახურებასა.

ბელტის ციხე (სურ. გვ. 13).

ბელტის ციხე ძვეს მცხეთილამ ერთს ვერსზე, მის ჩრდილოთ. ბატონიშვილის ვახუშტის სიტყვით იგი „აღაშენა არდამ ერისთავმან“. შინ იყო არდამ ერისთავი და როდის ცხოვრებდა იგი? ამის პასუხს ჩვენ ვპოულობთ „ქართლის-ცხოვრებაში“. შინაობა მისი იქ აწერილია ასე:

„მიერთგან განძლიერდეს სპარსნი, ნათესავნი ნებროთისნი და გამოუჩნდა ნათესავთა შორის ნებროთისთა კაცი ერთი გმირი, აფრიდონ. ამან დაიპყრა მთელი სპარსეთი და წარმოგზავნა ერისთავი თავისი, სპითა დიდითა, რომელსა ერქვა არდამ, შვილი ნებროთის ნათესავთა. მოვიდა ქართლად და შემუსრნა ყოველნი ქალაქნი და ციხენი ქართლისანი, და მოსრნა ყოველნი რაოდენნი ხაზარნი პოვნა ქართლსა შინა. ამან არდამ ერისთავმან მოზღუდა მცხეთა ქალაქი ქვით-კირითა, და აქამომდე არა იყო ქართლს შინა საქმე ქვით-კირისა. ამის გამო დაისწავლეს ქვით-კირი. ამანვე არდამ მოჰკიდა კირით ზღუდე ციხესა არმაზისასა და აქათ მტკვარამდის, და წარმოზღუდა ცხვირი არმაზისი, ვიდრე მტკვარამდე“...

ბელტის ციხის შესახებ კვლავ ვკითხულობთ „ქ.-ცხოვრებაში“ შემდეგსა:

„ხოლო ამან აზონმან (ალექსანდრე მაკედონელის მოადგილემ საქართველოში) მოარღვივნა ზღუდენი ქალაქისა მცხეთას, საფუძველითურთ, და დაუტევნა ოთხნი იგი ციხენი, რომელნი მოსდგმიდეს პირსა ქართლისასა. თავადი ციხე, რომელ არს არმაზი, და ერთი ციხე, დასასრულსა არმაზის ცხვირისასა, და ერთი თავსაზე და მცხეთისა (ბელტისა), მეოთხე ციხე, დასავლით, მცხეთა მტკვარსა ზედა, ესენი მოამტკიცნა და განაესნა იგინი ლაშქრითა, და ყოველთ ქართლისა ქალაქთა მოარღვივნა ზღუდენი და დაიპყრნა ყო-

ველნი საზღვარნი ქართლისანი, ბერდუჯის (ბორჩალოს) მდინარიდგან, ვიდრე ზღვამდე სპერისა (შავის ზღვისა). ღაიპყრა ვგრისიცა და მოპარკე ჰყენა ოსნი, ლეკნი და ხაზარნი“...

აქ მოხსენებული მესამე ციხე—ერთი თავსა ზედა მცხეთისა—არის ის ციხე, რომელსაც ბატონიშვილი ვახუშტი უწოდებს ბელტის ციხეს, სდგას იგი მომაღლო მთაზედ, ზედ არაგვის მარჯვენა კიდეზედ და იმ გზაზედ, რომელიც შემოდის მცხეთაში ჩრდილოეთიდან, ე. ი. დარიალის ხეობიდან. როგორც თვით სახელწოდებიდანაცა სჩანს, ციხე პირველად ყოფილა ბელტისა, ე. ი. ყამირის მიწის ნაჭრებიდან აგებული, ხოლო, არდამ ერისთავს დაუქცევია იგი და მის ადგილას აუგია ქვით-კიხისა, რომელიც დღეს-აქამომდე ჯერ კიდევ მთლად სდგას თითქმის უზიანოდ და შეურყევლად. დღეს ხალხი ამ ციხეს უწოდებს ბებრის ციხეს, ვინმე ბებრისა გამო, რომელიც მათის სიტყვით მჯდარა აქა და ხარკი უხდევინებია გამგლეღ და გამომგლეღლისათვის, რისთვისაც ციხეს გზისაკენ დატოვებული აქვს სამზვერაფი ფანჯარა მისი კედლები აგებულია მთლად ლიტონის ქვითა და კირითა.

ახლა, როდის ცხოვრებდა არდამი და, მაშასადამე, როდის არის აშენებული ეს ციხე? როდის არის აშენებული თვით ბელტის ციხე, ე. ი., როცა ის პირველად ბელტით ააშენეს, ამის თქმა ძნელია, მაგრამ ეჭვი არ არის, რომ იგი თითქმის თანამედროვე უნდა იყოს თვით მცხეთის დაარსებისა, რადგანაც ციხეს ისეთი ადგილი უკავია, რომ მცხეთელებს და მისს მმართველებს, ეჭვი არ არის ძლიერადრე უნდა ეგრძნოთ და ემცნოთ ამ ადგილის საციხეობა. ხოლო, რაც შეეხება არდამის დროს, იგი, როგორც მკითხველი ჩვენის ისტორიიდანაც შეიტყობს, რომელიც ამავე ნომერში იბეჭდება ცალკე დამატებად, ცხოვრებდა 1600 წლებში ქრისტეს შობამდე, მაშასადამე, დღეს ეს ციხე არის 3500 წლისა.

ბელტის ციხის ძირში, ზედ გზის ნაპირზე, ცნობილმა

ხმალში გატანება

(ქართული „დეკლი“).

მეფის ვახტანგის სამართლის სიტყვით,

„საქართველში რიგი და სამართალი ექვსი არის,
რამე ამითი თავი იმართლების“

და ამ ექვს რიგში მეოთხედ მოხსენებულია ხმალი, ხმალში გატანება (რუსულად—ПОЕДИНОКЪ). ხმალში გატანება შეადგენდა დამტკიცებას, თავის გამართლების საშუალებას. მაგრამ ისტორია მოწმობს, რომ ხმალს პირვანდელ დროში სხვა მნიშვნელობა ჰქონდა. ხმალი მომდინარეობდა შურის ძიებიდან და ნიშნავდა ზიანს, რომლის ძალით ორს მოპირდაპირე მებრძოლს ბოლო უნდა მოეღო გადამტერებულ გვართა სისხლის ღვრისათვის. მხოლოდ დროთა განმავლობაში ხმალი გარდაიქცა დამტკიცებად, რომლითაც „თავი იმართების“.

აქ ვგრედ წოდებული ევოლიუციის კანონი მოქმედებდა და ამ კანონმა ჩვენებურს ხმალზედაც თავისი გავლენა იქონია.

ხმალი ხშირსა და თითქმის საყოველთაო ჩვეულებას შეადგენს. პრიელ ერთა გარდა, იგი ბევრს სხვა მოდგმის ხალხსაც მოეპოვება. საქართველოში ხომ ხმალს დიდი პატივი ჰქონდა. ღა რატომაც არა, როდესაც ჩვენი წარსული რაინდული ცხოვრება ხელს უწყობდა ამ სავაჟაკო განსჯას და გაბჭობას. ფიცს იშვიათად ჰხმარობდნენ. ჯერ ახლაც უბირი და უმზაკვრო მოჩივარი უფრთხის ფიცსა და ძველ დროს ხომ ფიცის მიღება საშინელს განსაცდელს წარმოადგენდა:

„უოუკეი მისამართლე ფინის მისდენას ეკრძაჯოს და სხვა რიგად მჩიურის გარიგებას ეცადოს“, —

ამბობს მეფე ვახტანგი. მაგრე რიგად არც მოწამეს მისდევდნენ:

„მოწამე დიად სწამთ და იციან უფრო ბეჭქენტა, ფრანგ-თაცა და რუსთაცა“... მაგრამ აქ, ქართლში, უფრო ან განუწყესებიათ“, —

ბრძანებს იგივე მეფე. რაკი ასე იყო, ხმაღს დიდი და ფართო მოედანი დარჩა. მეტადრე მალალი წოდება, დიდ-კაცობა ძრიელ ეტანებოდა ამ სამართლის იარაღსა. მეგრედ წოდებული შანთი (ვახურებულ რკინით გასამართლება) და მღუჯარე ისრე ვერ იზიდავდა ქართველის გულსა, როგორც ხმალი. მიზეზი ცხადია: თვითეული თავადი თუ აზნაური განხორციელებულ რაინდს წარმოადგენდა და აბა რაინდის გულსა შანთი და მღუჯარე ისრე რა გზით აატოკებდა და მოინადირებდა, როგორც ხმალი!?...

მეროპაში ფეოდალურმა ცხოვრებამ დიდად ააღორძინა და აღამაღლა ხმალი. ფეოდალობა აღიარებდა, რომ ვინც გაიმარჯვებს, იგი მართალიც არის, ძალაში მდგომარეობს სიმართლეო... ამ ზნეობრივს საფუძველზედ დამყარდა სამართლის ქმნა. შიზიკური ძალა გაბატონდა, ხორციელი ღონე გამეფდა. თვით საბჭო მოედანზედ მხოლოდ იარაღის ჟღარუნია-ლა ისმოდა. წაინდობის დაარსებამ ხომ უფრო მეტი დიდება მიანიჭა ხმაღსა. ისტორია მოგვითხრობს, ხმაღმა ისე გაიტაცა საზოგადოება, რომ მთელ წლობით დაქირავებულნი ჰყავდათ ხმაღში გამსუფქენი, რომელთა ვაჟ-კაცობა ექვს გარეშე იყო. იმათს ხელობას შეადგენდა ბრძოლა სამართლის ასპარეზზედ. სახარბიელო იყო ეს ხელობა, რადგანაც გასამრჯელო დიდი ეძლეოდათ, მაგრამ სახიფათოც: თუ დაქირავებული სისხლის სამართლის საქმის გამო დამარცხდებოდა, სახრჩობელაზედ ჩამოჰკიდებდნენ, ხოლო სამოქალაქო

საქმის წაგებისთვის ცოტა ნაკლები სასჯელი ეწერა — ხელებზედ თითები უნდა დაეჭრათ...

საქართველოში ამ ზომამდე საქმე არ მისულა, მაგრამ ჩვენებურმა ფეოდალობამაც დიდი მნიშვნელობა და ძალა შესძინა ხმალსა. თუმცა ხმალი სამართლის წიგნში შეიჭრა რიგად არის მოხსენებული, მაგრამ ყველაზედ ზიჯუჯად კი იგია აღწერილი და განმარტებული. სხვათა შორის, ეს გარემოებაც ამტკიცებს, რომ ხმალს პირველი ადგილი ეჭირა სიმართლის ქმნაში, თუ ყველა წოდებისთვის არა, დიდ-კაცობისთვის მაინც... აქ სხვა საბუთიც შეიძლება მოვიყვანოთ. ჩვენი სამართალი აწესებდა, ხმალში გასვლა შეიძლება მხოლოდ დიდის დანაშაულისათვის, როგორც, მაგალითებრ, მეფის ორგულობა და ღალატია, მეფის სალაროს გატეხა, საყდრისა და ხატის გატეხა და სხვა ამათი მგზავსი. შველა ეს ისეთი დანაშაულია, რომლის ჩადენა მაღალ-წოდების კაცს უფრო ეხერხებოდა და ემარჯვებოდა. ღა მართლაც ჩვენის ისტორიის სტრიქონებზედ მეტად ხშირად აღნიშნულია მეფის ღალატი, იმის სალაროს გატეხა და სხვა ამ გვარი და იქვე ნაჩვენებია, რომ ამ ბოროტებას დიდნი და მაღალნი მისდევდნენ: აბა სად მეფის სალარო და სად გლეხი!... ღიად, ხმალში გატანება, რომელიც ჩვენის წარსულ ცხოვრების ბუნებრივსა და ორგანულს თვისებას შეადგენდა, თითქმის მარტო მაღალ-წოდებისათვის არსებობდა. მერობაშიაც მხოლოდ კეთილშობილს და თავისუფალს ჰქონდა ნება ხმალში გასვლისა. მონანი, ბატონის ნების დაურთველად, ხმალში ვერავის გაიწვევდნენ და თუნდაც გაეწვიათ, მოწინააღმდეგეს უარი შეეძლო ეთქვა.

ჩვენებური ხმალი მხოლოდ სისხლის სამართალში იხმარებოდა და, როგორც უკვე შევნიშნეთ, მძიმე დანაშაულისათვის. ეს შეადგენდა მისს არსებადს თვისებას. ხოლო ევროპაში სხვაფრივ იყო. იქ, მეტადრე X—XI საუკუნეს, როცა ხმალის ვარჯიში უმადლეს წერტილამდე მივიდა, თვითოე-

ული საქმე, სასისხლო თუ სამოქალაქო, შეიძლება და ხმლით გარდაწყვეტილიყო. სულ უბრალო და უმნიშვნელო საჩივარი საქმაო იყო, რომ ხმლისთვის მიემართათ. მოჩივარს შეეძლო. თუ კი საქმეს წააგებდა, თვით მოსამართლენი გამოეწვია ხმალში. ამისთვის საჭირო იყო აღეარებინა — თქვენი განაჩენი უსამართლო და უპატიოსნოაო. მაგრამ თუ ასეთი თავხედი და კადნიერი ხმლის მოედანზედ, ვერ გაიმარჯვებდა, საღრჩობელაზედ უნდა ასულიყო...

საქართველოში ხმალს აქამდე არ მიუღწევია, ჩვენი ხმალი ადვილად ხელ-მისაწვდენ იარაღად არ გარდაქცეულა და ეს გარემოება ცხადად ლაღადებს, რომ ქართველნი კრძალვითა და მოწიწებით ეპყრობოდნენ ხმალსა. მართლაც-და, ჩვენებურს ხმალს უფრო მეტი რელიგიური ხასიათი და თვისება ამჩნევია, ვადრე ევროპიულს. იქ უჯგრო და უმართებულო ხმარებით ხმალს თითქო დიდება მოაკლდა და ზეციური ძალა გამოეღოაო (მოგეხსენებათ, რომ ხმლის საქმეს, მაშინდელი აზრით, ღვთაება განაგებდა)...

მეგობარში ხმალი მაშინ აღორძინდა, როცა შანთმა და მღუღარემ ძალა და მნიშვნელობა დაჰკარგეს. საზოგადოება ჰხედავდა, რომ ხშირად აშკარა დამნაშავე და მტყუანი, შანთითა თუ მღუღარით განბჭობილი, მართლდებოდა. ეშმაკი და ბოროტი სული ერევა შანთსა და მღუღარეშიო, ფიქრობდა გულ-უბრყვილო საზოგადოება. მისი მსგავსად კერძო კაცის განსამართლება უფრო ემჯობინებოა. ასეთს შეხედულობას იმ დროინდელი ზნეობაც ფრთებს ასხავდა. სივაჟაკე ზ სიმამაცე მეტად დიდს ფასში იყო. ლაშქრობა ზ სამხედრო ვარჯიშობა ხომ სასიქადულო ხელობას შეადგენდა. მაშ რალა საკვირველია, რომ შანთმა და მღუღარემ პირველი ასპარეზი ხმალს დაუთმეს!... მაგრამ უსაფუძვლო და უნიადაგოა ის აზრი, რომელსაც ზოგნი მეცნიერნი აღიარებენ, — ვითომ ხმალი მაშინ დაარსდა, როცა შანთმა და მღუღარემ ძალა დაჰკარგა. არა და არა! ხმალი სიმართლის პირვანდელი ია-

რადია და თუ შემდეგ თავისი სხივითა და ელვარებით აღე-
მატა შანთსა და მდულარეს—ამ უბრალო რკინასა და წყალ-
სა—ეს თვით ცხოვრების ბრაღია. საქართველოს ისტორიის
პირველ ფურცლებზედ აღბეჭდილია იგი ხმალი. როდესაც
ქართველი ბუმბერაზი ველზედ გაიწვევდა მტრის ბუმბერაზს,
ეს ხმალი იყო და არა სხვა რამე. ორთა „შებმუჯთა“ სის-
ხლით უხილავად თვით ღვთაება აღბეჭდავდა ხოლმე განა-
ჩენს... როგორც უკვე შევნიშნეთ, ჟამთა ვითარებით ჩვენე-
ბური ხმალიც აღორძინდა, მაგრამ შანთი და მდულარება კი
სრულად ვერ მოსპო, ვერ სძლია. შახტანგის სამართალში
შანთი თითქო კიდევ ეცილება ხმალსა, ხმლის მოედანზედ
ვარჯიშობს. აი ამის საბუთიც: სამართალი ამბობს—

„შანთი მაშინ აეღებინების, რამე ან ბატონის დაჯა-
ტი და ფრუჯება, ან საუდრის და ხატის გატეხა, ან
ბოზობა, ან მსგავსი ამისა შეეშთხვას“.

ჩვენ უკვე ვიცით, რომ თვითეული ეს დანაშაული ხმლი-
თაც გარდასწყდებოდა ხოლმე და უმეტეს შემთხვევაში უფრო
ხმლით, ვიდრე შანთით.

ხმალში მაშინ გადიოდნენ, როცა დანაშაული საეჭვო
იყო. მხადს დანაშაულს თვით მოსამართლენი სდებდნენ გა-
ნაჩენსა. ასრე იყო მეროპაშიაც და საქართველოშიაც. მე-
როპაში ნება-რთვა ხმალში გასვლისა დამოკიდებული იყო
უმაღლეს სამსჯავროზედ, რომელსაც ბატონობდა და პატრო-
ნობდა ფეოდალი—სენიორი. ხმალში გაწვევის ფორმას თათ-
მანის სროლა შეადგენდა (брошенная перчатка). ჩვენში
ნება-რთვის იღებდნენ მეფისაგან და ზოგს შემთხვევაში ფეო-
დალისაგან (მთავარი, ერისთავი, დიდებული), რომელიც
თითქმის იგივე მეფე იყო თავის ფეოდალში. არა სჩანს, თათ-
მნის სროლა ხმარებაში იყო, თუ არა.

როცა ნება-რთვის აიღებდნენ, მზადებას შეუღებოდნენ.
რადგანაც ხმალი ღვთის სამართალსა და მსჯავრს მოასწავებ-
და, საჭირო იყო ცოდვათაგან განწმენდა და განბანვა. ხო-

ლო ცოდვათაგან ისრე რა იხსნის და განკურნავს კაცსა, როგორც გულ-მხურვალე ლოცვა და ვედრება ღვთისადმი.

სამართალიც პირველად ამას ავალებდა ხმალში გამსვლელთა: „სმალში გატანება ამ წესით უნდა, რამე ან რამცხსა და ან ნაკლებ დღემდინ ალცხს“...

მეროპაშიც, ვიდრე ხმალს ამოიღებდნენ და მოედანზედ გამოვიდოდნენ, „შესაბმელი კანია“ (ჩვენი სამართლის ტერმინია) უნდა მომზადებულიყვნენ, ხოლო ეს მომზადება სულის ზრუნვაში მდგომარეობდა. იქაც ლოცვა და ვედრება იყო საჭირო. მომზადების შემდეგ, „შესაბმელთა კაცთათვის“ თითო წიგნი უნდა დაეწერათ ასეთის შინაარსისა --

„სასწორად და სამართალოდ ღმერთთ მე, ესე და ეს კანია, გვაჭები და გეხვეწები, სხვას ჩემს დანაშაულს დღეს ამაში ნუ შეითხვავ; რასაც ეს კანია მიღებს და შეწამების, თუ იმაში უმართლვე ვიყო და არას ვერიო, იმისი თავი მე დამინარჩუნე, თორემ ჩემი თავი იმას დანარჩუნე“.

სამართალი განაგრძობს, რომ --

„ამ რიგი წიგნები ერთავ უნდა დაუწერონ, ან ექვსჯედ და ან შუბის ბუდეისთან შეაბან“.

ღვთისადმი აჯასა და ვედრებას ევროპიელ სამართალ-შიაც თავისი ფორმულა ჰქონდა. მაგ., „შესაბმელი კანია“, რომელიც ვისმე დანაშაულს სწამებდა და ხმალში იწვევდა, სახარებაზედ ხელს სდებდა და ასრე ღალადებდა:

„უკეთუ ღმერთი, უფუელნი წმინდანი მისნი და წმიდა იგი სიტუვა, ამა სახარებასა შინა აღწერილი, მეონ შევეიან, დავამტკიცებ, რომ დამნაშავემ ჰქმნა უფუელივე. რასაც მე ვაბრალებ“.

ხმლის დაწყობამდე აჯა და ვედრება მიუცილებლად საჭირო იყო.

მეროპაშიაც და ჩვენშიაც სამართალი აწესებდა, რომ „შესაბმელთა“ იარაღი უნდა დაიმზადონო. მეტადრე ევრო-

ხმალში გატანება

პიელი სამართალი დიდს ყურადღებას აქცევდა იარაღსა. იქ
ეს საგანი დაწვრილებით იყო განმარტებული. იარაღი თა-
ნასწორი უნდა ყოფილიყო და თუ, მაგ., ერთს უფრო გრძე-
ლი შუბი ჰქონდა, ისრე უნდა დაემოკლებინა იგი, რომ
ორივესი ერთის სიგრძისა ყოფილიყო. შებმის წინად მოსა-
მართლებებს იარაღი უნდა გაესინჯათ და თითოეული „შესაბ-
მეჯი“ ჰფიცავდა, მართალი იარაღი მაქვს, მოტყუებას და ლა-
ლატს არ ჩავიდნო. ბარდა ამისა, მაღალი წოდების კაცნი
სხვაფრივ უნდა შეიარაღებულიყვნენ, ვიდრე დაბალ წოდე-
ბისანი. მაგალითებრ, პირველნი, თავიდან ფეხამდე, იარაღში
ისხდნენ, ცხენზედ მჯდომარენი იბრძოდნენ, ხოლო მეორე-
ნი—ფეხ-და-ფეხ და ჯოხით გადიოდნენ ხმლის მოედანზედ.
თუ, მაგ., აზნაური დაბალ წოდების კაცს ხმალში გაიწვივ-
და, იმასაც პირ-ახდილს (თანასწორთან მუზარადი, ჩაჩქანი
და სხვა ამ გვარი სამკაული ეცვა) და მარტო ჯოხით უნდა
ებრძოლა,—თავი რად დაიმცირე და შენზედ დაბალი ხმალ-
ში რად გაიწვიეო. პი საიდგან მომდინარეობს ჩვეულება,
რომ კეთილშობილის ჯოხით გალახვა და სილას გარტყმა
დიდად სათაკილოა და იგი ამ თაკილს ეხლაც ძნელად აიტანს
და სიცოცხლესაც ანაცვალებს, თუმცა გლეხისათვის ჯოხი
და სილა მაგრე რიგად არაფერი შეურაცყოფა...

ჩვენი სამართალი იარაღის დამზადებას მოკლედ განმარ-
ტებს:

„ის შესაბმეჯნი კაცნი, როგორც შექდჳსთ, ისრე
შეკკაზმხენა“;

მაგრამ ეს კიდევ არ ნიშნავს, რომ ამ საგანს ჯეროვანს ყურ-
ადღებას არ აქცევდნენ. „შესაბმეჯთა“ იარაღის თანასწო-
რობა სავალდებულო იყო. ღანაშაულად მიაჩნდათ, როდე-
საც ხმლის გამტანი რომელსამე ხრიკს იხმარდა, სავაჟაკო-
ზნესა და ქველობას უღალატებდა. ბევრჯელ ეგეთი დანა-
შაული დიდს ქიშპს ასტეხდა ხოლმე და თვით მეფეს უნდა
დაემშვიდებინა აღელვებული საზოგადოება. არა ერთი და

ორი მაგალითი მოიპოვება სიგელსა და გუჯრებში, რომ ხმლის დროს ჩადენილს თაღლითს ახალი სისხლის ღვრა მოუხდენია. ღა უკეთუ წარსულს ჩვეულებას თავს დავანებებთ და აწინდელს წარმოვიდგენთ, მაგ., ლინთ-იმერთა ბურთაობას, მაშინაც ცხადი იქმნება, — თუ რა სასტიკად ეპყრობოდნენ სახმლო ზნეობის შელახვას...

ხმალში გასვლის დროს სასამართლო ნიშნავდა. მით აღვიღოს მოედანი ეწოდებოდა. სამართალი აწესებდა, რომ ხმალი ყველას თვალ წინ უნდა მოქმედებდეს და ცოცხალ მაგალითს უნდა წარმოადგენდეს მაყურებელთათვის. მოედანი წმინდა ადგილად ითვლებოდა. იქ ღვთის მსჯავრი სწარმოებდა. აი თვით ამ სამსჯავრო ადგილის სურათიც: მოედანი მრგვალი იყო, მოკრიალებული და მოსუფთავებული, გარეშემო თხრილითა და ღობით შემოზღუდული, ასე რომ ფეხით ან ცხენით ზედ გადახტომა არვის შეეძლო. ღობეს თოკი ჰქონდა შემოვლებული და თოკს იქით მაყურებელნი უნდა მდგარიყვნენ. მოედნის ახლო სახრჩობელა იყო ამართული. იქვე იღო ბარი და ნიჩაბი. მიხედვით, — თუ რისთვის.. მოედანზედ, თავსა და ბოლოს, ორი კარავი იდგა. მიდრე მსჯავრის საათი დაჰკრავდა იქ იცდიდნენ შეკახმულნი „შესაბმეღნა“. ჩვენებური მოედანიც ასეთივე იყო. მეფე ვახტანგ ამბობს:

„ის შესაბმეღნი კაცნი ერთი თავს მოედნისას და ერთი ბოჯას დადგენენ“...

მაგრამ იმ კოპწია მოედანზედ სხვანიც იდგნენ, — მემათრასხენი (აწინდებურად СЕКУНДАНТЫ). მეროპაში ოთხი მემათრასხე იცოდნენ, რომელთაც მოედნის მარშალი ეწოდებოდათ. საქართველოში კი ორს მემათრასხეს სჯერდებოდნენ:

„შესაბმეღთა კაცთა თითო მემათრასხე ჩაატანენ, რამე თითოეს ფარისა და მათრასხის მეტი იმათ არა იქნინონ რა“.

მოედნის მარშალი და ჩვენებური მემათრასხე ერთი და

იგივეა, თუმცა მათ შორის ცოტა განსხვავებაც მოიპოვება. მარშალი, მემათრახეობის გარდა, ცერემონ-მეისტრობდა კიდევ, თუ ასე ითქმის. მართველ მემათრახის მოვალეობა კი უფრო ზნეობრივი იყო. იგი მფარველი და მოსარჩლე იყო ძლეულისა და ხმალში გამტანს, აფრთოვანებულს გამარჯვებით, ნებას არ აძლევდა მოეკლა დამარცხებული, —

„რა რამე ერთი გადავარდეს, მაშინ შემათრახენი მიეშეკლენ და არ მოაკვლევინონ“...

მეროპაში კი გამარჯვებული ჰკლავდა ცხენიდგან გადავარდნილს, უკეთუ ეს უკანასკნელი არ შეევედრებოდა. — სიცოცხლე მაჩუქეო. თუ სთხოვდა, მაშინ მარშლებს ძლეული მიჰყავდათ... სახრჩობელასკენ. ჩვენში ძლეული ჯერ მეფესთან უნდა მიეყვანათ.

როცა ხმლის ჟამი დადგებოდა, „შესაბმეონი“ დაპირდაპირდებოდნენ. მემათრახეთ იგინი უნდა გაეშვათ. აი ერთმანერთს შეუტყის... ღაიწყო ბრძოლა. ზოგჯერ შებმა დიდ ხანს გასტანდა ხოლმე. ჩვენი მთიელნი ეხლაც რამდენსამე საათს დაულალოვად „კეჭნაკებენ“ დაშნებით. შიარალო მემათრახენი მარტო ამ სავაჟაკო სანახავს უმზერდნენ, მაგრამ

„როცა ერთ-ერთი მებრძოლი გადავარდეს, მეფეს მოართვან და მერე შეფეს, ვით ხამდეს, ეგრე ქნასო“...

მაშასადამე, ჩვენებურს მემათრახეს ძლეული, სახრჩობელას მაგივრად, მეფის სავარძელთან მიჰყავდა... იქ, მეფის წინაშე, საცოდავს და საბრალოს, უფრო მეტი ლმობიერება და სათნოება მოელოდა. მეფეზედ იყო დამოკიდებული, რასსჯელსაც გაუჩენდა ძლეულსა. სახრჩობელას ჩვენში იშვიათად ხმარობდნენ. მეროპაში კი, თითქმის ყველა გზის პირად და თვითოეულ ფეოდალის ეზოს წინ სახრჩობელო იდგა.

მართველებმა დიდის ყოფითა და ამბით იცოდნენ ხმალში გასვლა. მრთა ვაჟ-კაცთა „შეტევება“ თვალ წარმტაცს სურათს წარმოადგენდა. მაინც ქართველ კეთილშობილისა-

თვის ტაიქსა და იარაღზედ ძვირფასი არა იყო-რა. პოეტის თქმისა არ იყვის,—

ცხენთა თქრიალი, შუბთა ტრიალი,
ჯირითთ სრიალი. ხმაღთა კრიალი.

საამო სანახავს შეადგენდა და თვით

„მეფე და ჯარნი ხმაღში შებმულთა შეტეკებას ში-
რიდამ უყურებდნენ“, —

ამბობს მეფე მახტანგი მშვიდად და წყნარად იღვწენ მაყურებელნი. მებრძოლთა მშობლებს ხმლის მოედანთან ყოფნის ნება არა ჰქონდათ. მოედანზედ და მის გარშემო სრული სიჩუმე სუფევდა. პრძალვა და შიში ღვთის მსჯავრის წინაშე ცხადად იხატებოდა მაყურებელთა სახეზედ. სასტიკად აღკრძალული იყო, ვისმე სიტყვით თუ ნიშნით რომელსამე, „შებმულთა თვის“ თანაგრძნობა და შემწეობა აღმოეჩინა. მერობაში სიკვდილით სჯიდნენ ასეთს დაუდერავს. ჩვენშიაც, ხმლის დროს, დიდი წესიერება იყო დაცული. მეფე და ჯარი ამიტომ უყურებდნენ,

„რომე მოყვრობით ან სხვა რიგად არ ვინ მიეშვედოს“...

მერობაში შებმა შუადღისას იწყებოდა და ვარსკვლავების ამოსვლამდე გრძელდებოდა. თუ ამ დრომდე არ გათავდებოდა, მაშინ ხმაღში გამომწვევი ძლეულად ითვლებოდა და სასჯელს ვერ წაუვიდოდა. ჩვენში ასე არ იყო: აქ ნამდვილს გამარჯობას თხოულობდნენ—

„რომედიც გარდავარდების და ან გაიქცევის, ის გამტეუნებულ იქმნების“. —

სხვა გვარი გამარჯვება არა სწამდათ.

მაგრამ მოხდებოდა ხოლმე, რომ ორნივე შებმულნი თანასწორნი ვაჟკაცნი იყვნენ და ამიტომ,

„ვინ იცის, ორნივე გადავარდნენ“.

ხმალი მაინც არ თავდებოდა:

„უნდა დასცაფონ, ქვეითად ერთმანეთზედ მიუშვან

ხმალში გატანება

და რამედიც წაიქცევს, სამართალი იმას დაჩქებისა“.

სამართლის ასეთი შეხედულება ზედ გამოჭრილია ჩვენს ზნეობაზედ. ახლაც, მაგალითებრ, ჭიდაობის დროს, ცალიერ წაქცევას დამარცხებად არ სთვლიან, — მიწაც უნდა აალოკინონ ზურგითაო...

ვეროპაში ძლეულის ცხენი და იარაღი ფეოდალს მიჰქონდა, ძლეულის სახლ-კარიც უნდა დაექციათ. სახრჩობელა ხომ კიდევ სხვა იყო. შეტადრე ქალს უღმობელად ეპყრობოდა ვეროპიელი სამართალი. ზოგჯერ ქალსაც ნება ჰქონდა ხმალში გასულიყო და თუ დამარცხდებოდა, ცოცხალი კოცონზედ უნდა დაეწვათ ან ცოცხალი მიწაში უნდა ჩაეფლათ. ჩვენი სამართალი ქალის ხმალში გასვლას არ იხსენიებს და იგი გასვლა ხმალში არც საჭირო იყო.

„იარაღი გარდავარდნიჯისა გარდამგდებისა აჩის და ცხენი შემათრახისა“,—

ამბობს მეფე შახტანგი. უკვე აღვნიშნეთ, რომ „გარდავარდნიჯისათვის“ სასჯელი მეფეს უნდა გაეჩინა.

6. შრბნელი.

ბიბლიოგრაფია

კონსტანტინე ბატონიშვილი.

ისტორიული დრამა 5 მოქმედებად, ა. ყაზბეგისა.

წარსულს 19 გიორგობისთვის ქართველ მსახიობთა დას-
მა წარმოადგინა ხუთ მოქმედებიანი დრამა „კონსტანტინე
ბატონიშვილი“. წარმოდგენამ საზოგადოდ სუსტად და უფე-
რულად ჩაიარა, მაგრამ ჩვენ უფრო იმან გავვაკვირვა, რომ
შინაარსი პიესისა ძალიან შორს არის ისტორიულს სიმარ-
თლესა და სინამდვილესთან. პიესისათვის ავტორს სარჩულად
მიუცია სიყვარული კონსტანტინე ბატონიშვილისა თავისს-
რძლისა—კახეთის დედოფალ ქეთევანისადმი, მაგრამ ვინ არ
ვიციტ, რომ სიყვარულს აქ არავითარი ადგილი არა ჰქონდა
და კონსტანტინე თუ თხოულობდა ლამაზის რძლის ხელსა,
მხოლოდ იმიტომ, რომ ამით ერთხელ კიდევ შეერყია ქრის-
ტიანობისადმი სიმტკიცე ქართველებში და თვით კახეთის
ტახტიც ადვილად ეგდო ხელთ. არ გავჯიუტდებით და ჩვენც
ვიტყვიტ, რომ რჯულის მოღალატე ბატონიშვილი უარს არ
იტყოდა ახალ-გაზდა ქვრივ და ლამაზ დედოფალ ქეთევანის შეუ-
ღლებაზედ, მაგრამ მიზანი ღ მიზეზი მისის ყოველის მოქმედე-
ბისა მაინც ეს არ იყო. პატარაობიდანვე შაჰა-აბასის კარზედ
გაზრდილს, კონსტანტინეს მხოლოდ ის ენატრებოდა, რომ:
ა) თავისი მბრძანებელის შაჰის ნება და სურვილი შეესრუ-
ლებინა და ბ) კახეთის პატარა დესპოტად შექმნილიყო, ვი-
თარცა შაჰა-აბასი მთელის სპარსეთისა. რომ კონსტანტინე
ბატონიშვილს მაჰმადიანობა ქეთევანის ქმრის დავით-მეფის

სიკვდილის შემდეგ მიეღო, ჰო, მაშინ კიდევ შეიძლებოდა გვეთქვა, რომ კონსტანტინემ იმიტომ გაჰსცვალა ქრისტიანობა მაჰმადიანობაზე, რომ უკანასკნელის მიღებით ნება მიჰცემოდა მას რძლის შერთვისა, მაგრამ ისტორიით ვიცით, რომ დავით მეფე გარდაიცვალა 1603 წელს, მისი ძმა კონსტანტინე კი ამ დროს უკვე დიდის ხნის მაჰმადიანი იყო. ავტორი ამით არ კმაყოფილდება და მამასთან ერთად, ბატონიშვილს კონსტანტინეს თავისს უფროსს ძმას, ქეთევანის ქმარს — მეფე დავითსაც აკვლევინებს 1605 წელს, მაშინ როდესაც, დავით მეფე უკვე ორის წლის მკვდარი იყო და კონსტანტინემ დავითი კი არა, მეორე ძმა გიორგი მოაკვლევინა. ღვთის სიკვდილი ავტორს, ეჭვი არ არის, იმისთვის დასჭირდა, რომ ქეთევან დედოფალი დაქვრივებულიყო და იგი კონსტანტინესთვის შეეროო, მაგრამ ჭკვა სად არის?! ზანა ისეთი ქალი, როგორც იყო ქეთევანი, რომელსაც ეჭვი არ არის კარგად იცნობდა კონსტანტინე, ან თუ არ იცნობდა, გაგებული ექნებოდა ეს, ქმრის მკვლელს თავისს დღეში ქმრად მიიღებდა?!... ზარდა ამისა ისტორიით ვიცით, რომ ბატონიშვილი კონსტანტინე მოკლულ იქმნა კახელებთან ბრძოლაში 1605 წელს, პიესაში კი იგი თვით ქეთევანის მოწამეობასაც ესწრობა, რომელიც მოხდა 1624 წელსა, ე. ი. თითქმის ოცის წლის შემდეგ კონსტანტინე ბატონიშვილის სიკვდილიდამ. ახლა მოგვყავს ცნობანი კონსტანტინე ბატონიშვილის შესახებ ისე, როგორც მოგვითხრობენ ამას ჩვენი მათიანენი და მეთისტორიენი.

საშინელი დრო იყო საერთოდ საქართველოსათვის მე-XVI საუკუნის მეორე ნახევარი და მე-XVII-ის დასაწყისი. საქრისტიანო ჰორიზონტზე ამ დროს გამოჩნდა ძლიერი რუსეთი, დამამხობელი ყაზანისა და ასტრახანის თათართა სამეფოებისა (1556 წ.). სპარსეთმა და ოსმალეთმა ინსტიტუტურად იგრძნეს, რომ საქრისტიანო საქართველოს უჩნდება ახალი მოკავშირე და მფარველი (ბიზანტიის დამხობის მერე), რომ

დღეს თუ ხვალ, ჩრდილოეთის ბუმბერაზი ხმას აიმაღლებს საქრისტიანო საქართველოს ერის დასაცველად და აი, განძვინებულებმა დაიწყეს ჩვენის, — ისედაც ურთიერთთა მტრობით, ომებით, დარბევით და ძმათა სისხლის ღვრით, — ქვეყნის რბევა, განადგურება, დაპყრობა, გამაჰმადიანება, ქართველის ხალხის ამოჟლეტა, ასი ათასობით ცხრა მთას იქით გადასახლება და სხვ.

ზაიხსენეთ ლალა-ფაშის შემოსევა საქართველოში 1578 წელს, როდესაც მან დაიპყრო თბილისი და ჩააყენა შიგ ოსმალეთის ჯარები. 1558 წელს სვიმონ მეფემ მართალია კვლავ დაიბრუნა სატახტო ქალაქი და განსწმინდა საქართველო ოსმალებისაგან, მაგრამ 1581 წელს ოსმალნი ხელ-მეორედ შემოესივნენ საქართველოს, აიღეს თბილისი და დაბანაკდნენ მუხრანში. რამდენსამე წლის შემდეგ სვიმონ მეფემ კვლავ წარსტაცა ოსმალებს თბილისი და განდევნა ისინი საქართველოდამ, მაგრამ 1590 წელს ოსმალნი კიდევ შემოესივნენ საქართველოს და დაიჭირეს გორი და სომხეთი (სამხრეთი საქართველო). სიმონმა კვლავ აამხედრა მრავალ-წამებულნი ქართველნი, კვლავ გარეკა ოსმალნი საქართველოდამ, მაგრამ 1599 წელს განძვინებულმა სულთანმა ამურატ III მუხთე-ჯერ თუ მეექვსე-ჯერ კვლავ გამოგზავნა უდიდესი ჯარი ჯაფარ-ფაშის წინამძღოლობით და უბრძანა საქართველოს დაპყრობა. შიორი სვიმონი ექვი არ არის ახლაც ძველებურად ნაცარ-ტუტას აადენდა ოსმალებს, მაგრამ ბედმა უმუხთლა და მტრის ბანაკის დაზვერვის დროს ისე ახლო მივიდა მტერთან, რომ ოსმალებმა შენიშნეს, გამოეკიდნენ, მეფეს ცხენი ლიაში (ტალახში) ჩაეფლა, ცოცხლივ დაიჭირეს და ოსმალეთში გაჰგზავნეს, სადაც მალე გარდაიცვალა კიდევ 1600 წელს.

ზაიხსენეთ ახლა სპარსეთის მძვინვარებანიც: 1601 წელს შაჰა აბას პირველმა ჩამოართვა ქართლის მეფეს ზიორგის (სვიმონ-მეფის შვილს) სომხეთი, ხოლო ძახეთის მეფეს აღექ-

სანდრეს — საინგილო; 1605 წელს ამავე შაჰ აბასმა მოსთხოვა მეფე ზიორგის მაჰმადიანობის მიღება, მაგრამ მეფემ უარი სთქვა და ამიტომ მოწამლულ იქმნა შაჰის ბრძანებით. ზამეფდა შვილი მისი ლუარსაბ II. 1615 და 1616 წლებში შაჰა-აბასი ზედი-ზედ ორჯელ შემოესია ქართლ-ქახეთსა და სრულიად გაანადგურა ისინი. მაგრამ ისე არაფერს არ შეუმწიკვლია ადამიანის ღირსება, როგორც შაჰა-აბასის მზაკვრობით ქახეთის ბატონიშვილ ქონსტანტინესაგან მამისა და ძმის მოკვლას. საქმე იყო ასე: ქახეთის მეფეს ალექსანდრეს II-ეს (1574—1605) ჰყვანდა ოთხი შვილი: ლავითი, ზიორგი, ირაკლი და ქონსტანტინე. მოკლებულნი წესიერს და დამოუკიდებელ მეფურს სწავლა-აღზრდასა, ქახეთის ბატონიშვილები მეტისმეტი ურჩნი და თავხედნი აღიზარდნენ: მესამე შვილმა ირაკლიმ ვერ აიტანა უფროსი ძმის უდიერად მოპყრობა და განივლტო ოსმალეთში (კონსტანტინეპოლში); მეორე შვილმა ზიორგიმ მოინდომა უფროსის ძმის ლავითის მოკვლა, რათა თვით გამეფებულიყო მამის სიკვდილის შემდეგ, მაგრამ ლავითმა დაასწრო მას, დაატყვევა იგი და ერთგულნი მისნი, აგრეთვე მეფე-მამა, და თვით გამეფდა, მაგრამ ექვსის თვის მეფობის შემდეგ მოკვდა 1603 წელს. ლავითს დარჩა ცოლი ქეთევან-დედოფალი, ასული მუხრან-ბატონის აშოთანისა და ერთი მცირე-წლოვანი ვაჟი თეიმურაზ. მეოთხე შვილი ქონსტანტინე ხომ შინაც არ დააყენეს: იგი პატარაობიდანვე გაისტუმრეს სპარსეთში შაჰა-აბასთან, რომელმაც მაჰმადიანობაც კი მიაღებინა მას და მით სამუდამოდ გაუორგულა იგი სამშობლოს. აი ეს გამაჰმადიანებული ბატონიშვილი ქონსტანტინე გახდა შაჰა აბასმა თავისი ქვენა აზრების შესრულების იარაღად და საქართველოს საუკუნოდ დასამონებლად. მან მოუწოდა კონსტანტინეს და უთხრა: «წაიყვა ქახეთს ჯარი, წაუღე მამაშენს ეს ხალათი, მოჰკალ იგი და ძმა შენი და თვით გახდი ქახეთის მეფეთო».

აღზრდილი აღმოსავლეთის დესპოტის კარზე, ქონსტან-

ტინე ბატონიშვილს დიდად იამა თავისი მბრძანებელის ასეთი წყალობა და დასტური მოახსენა. ღარაზმა ჯარი, მოვიდა საინგილოს და დადგა სოფელ ბაზარში. ბაიგო მეფე ალექსანდრემ შვილის ჩამოსვლა საქართველოში და დიდად იამა, რომ ყაენს ასე გაუბედნიერებია მისი შვილი... რა ვუყოთ რომ რჯული გამოიცვალა, მაშ როგორ უნდა ეშოვნა ხარისხი და პატივი!.. მეფეს მალე კაციც მოუვიდა წერილით, რომლითაც სჯულის მოღალატე შვილი იწვევდა მამას თავისთან შაჰის წყალობის გამოსაცხადებლად და დროს გასატარებლად. ბულ-უბრყვილო ალექსანდრემ არ დააყოვნა და შაჰისგან ასე განდიდებულს შვილს თვით ეახლა მემკვიდრე ბიორგით. ძონსტანტინესაც სწორედ ეს უნდოდა: გაეგება მამას და ძმას დიდის მოსიყვარულობით, მიაართვა მამა-მეფეს შაჰ-აისაგან გამოგზავნილი ხალათი და მიეცა განცხრომას და ლხინს. მაგრამ ორიოდ დღის განცხრომის შემდეგ, ძონსტანტინემ უგრძნეულად თავს დაასხა მამა-შვილს თავისი ჯარი და უსირცხვილოდ დაახოცინა ისინი. მოაკვლევინა რა მამა და ძმა, ძონსტანტინემ აფრინა კაცი ქეთევანთან და შეუთვალა: „შაჰამ მე მომცა ძახეთის მეფობა; შენ ქმარი არა გყავს, მომთხოვდი მე და ვიქმნეთ—შენ დედოფალი და მე მეფე ძახეთისაო“. თავ ზარ-დაცემულმა ქეთევანმა უარი შეუთვალა. ძახელები მეტად გამწარდნენ. შოიყარეს თავი, დასვეს ქეთევანი მეფედ და მიუბტნენ მამის მკვლელს და რჯულის მოღალატე ბატონიშვილს. სპარსელები თავ-გამოდებით იბრძოდნენ, მაგრამ, როცა გაფიცებულმა კახელებმა ბატონიშვილი ძონსტანტინე შიგ შუა ჯარში აკლწეს, სპარსნი დაფრთხნენ და მცირედნი-ღა გადარჩნენ კახელების სისხლის ძიებას. ასე უბედურად დაასრულა ბატონიშვილმა ძონსტანტინემ თავისი არა სვიანი სიცოცხლე 1605 წელს.

Сборник матеріаловъ для описанія мѣстностей и племень Кавказа, выпускъ XXVІІ— კრებული მასაღათა, აღსაწე-

წად აღვიღოთ და ტომთა კავკასიათა, გამოცემა XXVII, ძავეკასიის სამოსწავლო უწყებისაგან. სხვა მრავალ წერილთა შორის, ძავეკასიის ერთა და აღვიღთა შესახებ, კრებული შეიცავს 5—6 სტატიას მარტო ქართველებისა და საქართველოს შესახებ. აი ეს სტატიები.

1) Уголокъ Лечхума—კუთხე ლეჩხუმისა. სტატია ეკუთვნის ი. ძოსუშვილს და შეიცავს შემდეგს საგნებს:

დაბა ჯაილასი. სიჭრელე მცხოვრებთა. აზნაურობის მადიებელნი. მშენიერი სახსნები გზა-გზა. სააკარაკო ადგილი. ჭავა. ნიადაგი. მცენარეობა, ცხოველები. მცხოვრებნი. სახლების აშენება. ურიების უბანი. სიბინძურე. აღწერა 1897 წლისა. შინაური ყოფა-ცხოვრება. სასწავლებელი. სამეურნეო განყოფილება. ქსენონი. მკითხაობა. ბაზრები. მოგატრეთა ჩქევა. მევანშეობა. მებაღობა ხვნა-თესვა. მებოსტნეობა. მევენახობა. მეფუტკრეობა. მებაბრეშუმეობა.

სტატია დიდის დაკვირვებით არის დაწერილი და შეიცავს ბევრს საინტერესო ცნობას ლაილაშისა და საზოგადოდ ლეჩხუმის მაზრის შესახებ. სასურველი იქნებოდა, რომ ავტორი ამავ სტატიას „მოგზაურისთვისაც“ შეამუშავებდეს.

2) Иверійцы въ Испаніи, —ავერაილნი ესპანიაში. წერილი ეკუთვნის მ. ჯანაშვილს. ავტორს მოჰყავს ბიორგი მთაწმინდელის 1074 წლის ხელ-ნაწერის ერთი ადგილი, რომლიდანაც სჩანს, რომ მთაწმინდელს (XI ს.) ქართველებში ტრიალებდა ის აზრი, რომ ესპანიაში მრავლად არიან ქართველები, რომ ესპანიელთა და ქართველთა შორის არსებობს რაღაცა ნათესავური ერთ-ტომობა. აი თვით ეს ადგილი:

„შემდგომად თორნიკის მიცვალებისა, განიზრახა ნეტარმან მამამან ჩვენმან იაანემ, რათა ადიდეს ქე თვისი და რავდენნიმე მოწაფენი და ივლტადის სპანიად... რამეთუ ასშიადა, ვითარმედ ქართველნი არა მცირედნი ნათესავნი და ერნი მკვიდრ არიან მუნ, და ამის ზიარი-

სათვის წარვიდა ვიდრე ავიდოხამდე *), რათა მიერ ზოგად-
 ნაფი, კერძოთა სწავლისათა მიმავალი და წარვიდეს
 მუნ. და, რომელი იგი მას უამსა მთავრობდა ავიდოხს,
 თრიად საუკრელი იყო მამისა იანესი, და მეგობრ-
 ბისა მისისთვის გამოუცხადა მას გულის სიტყვაი თვი-
 სი; ხელთ იგი წინააღუდგა, და, რადენ შესაძლებელი
 იყო მისგან, აბრკალებდა*...

დედანის ეს აღგილი თავდება იმით, რომ იოანეს დაუ-
 ჯერია რჩევისათვის და კვლავ ათონის მონასტერში და-
 ბრუნებულა.

მსპანიისა და საქართველოს ივერიელთა ერთი და
 იგივე სახელწოდება ერთ გვარად იზიდავდა რომაელთა და
 ბერძენთა მწერალთა ყურადღებას. ზოგნი ამტკიცებდნენ,
 რომ საქართველოს ივერიელნი გამოსულენი არიან მსპანიი-
 დამაო, ხოლო ზოგნი ამბობდნენ, რომ პირ-იქით, მსპანიის
 ივერიელნი არიან საქართველოდან მოსულნიო. საქართვე-
 ლოს და მსპანიის ერთ-ტომობის აზრს ექვი არ არის აქვს
 რაიმე საფუძველი და ამიტომ ურიგო არ იქნებოდა, რომ
 ჩვენი და ევროპის ლინგვისტნი (ენათ მკოდნენი) შეისწავლი-
 დნენ ამ მხრით ბ ა ს კ უ რ ს ა **) და ქართულს ენებსა.

*) ა ვ ი დ ო ხ ს ი ძვეს დარდანელის სრუტის აზიურს კიდუზე.

**) ბასკები—ივერიელთ ტომის ხალხია, ცხოვრებენ ბისკაის
 უურის კიდით დასავლეთის ზირიეების მთა-გრესხიდის ორივე მხრით,
 საფრანგეთსა და ესპანიაში, რიცხვით 800,000 სული, ლაპარაკობენ
 საკუთარ ენაზე, აქვთ საკუთარივე მწერლობა. მე-XI საუკუნეში ბას-
 კებმა დააფუძნეს დამოუკიდებელი სამეფო, რომელიც 1376 წ. მე-
 ერთებულ იქმნა დანარჩენ ესპანიასთან. მათი წინაპრები იბერები
 ცნობილ არიან ვითარცა მკვიდრნი ესპანიის ორი ათასი წლის
 წინათ ქრისტეს დაბადებამდე; ნაწილი მათი—სორდები არუ სარ-
 დები—გადასახლდა სარდინიას და სიცილიაში; ლაიარდის გამო-
 კვლევამ დაადგინა, რომ იბერიელნი გავრცელებულნი უფიდახ

3) **Село Сачилаво** - სოფელი საჭილაფო. სტატია ეკუთვნის მარანის სკოლის ზედამხედველს იასონ ძაბანაძის კლამს და შეიცავს:

მდებარეობა და საზღვრები. ჭვავა და ხაღხის ჯანმთელობა. ნიადაგი და მცენარეობა. საქმენი მცნოვრებთა. ვაჭრობა. დაბა ორბიანი. მცნოვრებნი. შვილების აღზრდა. სკოლა. ჩვეულებანი და დღესასწაულებნი. კარდმოცემანი, ზღაპრები, ანდაზები, გამოცანები და ცრუ-მორწმუნეობანი საჭილაფოელთა. ძმანი ჭილაძენი კარდმოცემა). საკვირველი ხარი (ზღაპარი); ქორწილი პნპ ძმისა (ზღაპარი).

სტატია საკმაოდ დიდია და შეიცავს მრავალს საინტერესო ცნობას მოხსენებულ საგანთა შესახებ. მოგვყავს აქ იქილამ გადმოცემა სოფელ საჭილაოსა და ზილაძეთა გვარის შესახებ.

„სოფელი საჭილაფო დაუარსებია მე-VIII საუკუნეში ქრ. შემდეგ ორს ძმას ჭილაძეს, რომელთაგან ერთს ჭრქმეუკია შედან და მეორეს ჯავახი. შედანი დაშვიდრებულა სსცა ახლს საჭილაფოა, ხოლო ჯავახი მისს სამხრეთით, მდ. რიონს გაღმა, სსცა ახლს სოფელი საჯავახოა“.

მს ორნი ძმანი მოსულან აქ იმ დროს, როდესაც 731 წელს საქართველოში მძვინვარებდა მურვან-ყრუ. ძმები ლამაზნი, მდიდარნი და ნამდვილნი გმირნი ყოფილან. მათი სიმდიდრე იმითა მტკიცდება, რომ საკუთარის ხარჯით ორა ეკლესია აუშენებიათ მრთს მათგანში აქამომდე დაცულია მაცხოვრის ხატი, რომელზედაც სხვათა შორის დახატულნი არიან მღვდელთ-მთავარი მრემია ზილაძე და მარნოზ ზილაძე.

თვით აზოკისა, კანარისა და სხვა მათ ახლო-მანლო მდებარე კუნძულებზე და აგრეთვე ჩრდილო აფრიკაში, რომლის მკვიდრნი — ბურბურები — აგრეთვე ცნობილ არიან მათ მონათესავე ხაღხად. ამტკიცებენ, რომ ეტრუსკებიც იბერიელთა ტომს ეკუთვნოდნენ.

მრთხელ იმერეთის მეფეს ბაგრატს (რომელს, გარდმო-
ცემა არ ამბობს) გაუგზავნია საქილაგოში თავისი კაცები სა-
ნადიროდ. ჭილაძეებს რო უნახავთ მეფის კაცები, დაუთხოვ-
ნიათ და დაჰმუქრებინ, თუ კიდევ გაგიბედნიათ ჩვენს მამულ-
ში გაელო, დაგხოცავთო. მეფე დიდად გამწყრალა და გარ-
დაუწყვეტია გმირი ძმების ამოწყვეტა, მხოლოდ როგორ,
ელოდდა უკეთესს შემთხვევას. ეს შემთხვევაც მალე გამოჩნ-
და. ვინმე ბიორგი ძორძიას მოუხსენებია მეფისათვის, მე
მომანდეთ ვე საქმეო. მეფე დათანხმებულია და დიდს წყა-
ლობასაც დაჰპირებია. ამისათვის ძორძიამ ჯერ მოისყადა
ჯავახ ჭილაძეს სიძე—ძაცია ჩიქოვანი, რათა ამან მოჰკლას
სიმამრი. ჩიქოვანმა დაჰპატიჟა ჯავახი და მოჰკლა იგი მძი-
ნარე. ძორძია დაუყოვნებლივ მიიქრა შედანთან და თავში
ცემით შესტირა და შეჰღრილა ძის მოკვლის ამბავი. შე-
დანი გამოეგება ასეთივე ყოფით და აი ამ დროს ძორძიამ
მოჰკლა შედანიც. ამ სამსახურისათვის უღმობელს ბაგრატს
უბოძებია ჩიქოვანისათვის ოღიშის თავადობა, ხოლო ბიორ-
გი ძორძიასთვის აზნაურობა და სოფელი საქილაგო. შთა-
მომავალნი მისნი ახლაც ცხოვრებენ აქ 80 კომლამდისო.

4) **О происхождении грузинского народа и его языка**
—ქართველებისა და მათის ენის დასახება. წერილი ეკუთვ-
ნის შედარებითის ენათა ცოდნის მაგისტრს ა. ზღვიეს, რომ-
ლის აზრით, ქართველები არიან შთამომავალნი იმ მლამი-
ტებისა, რომელნიც 2300 წლის წინაჲ ძრისტეს შობამდე
მოვიდნენ აღმოსავლეთიდან და დაიპყრეს ბაბილონი, სირია
და მცირე აზია, ე. ი. უგანათლებულესი ქვეყნები ძველის
დროისა, რისგამოც მლამიტებისა და მათა შთამომავალთა
—ქართველების ენაში ვხვდებით მრავალ სემიტურს სიტყვებ-
საო. ზღვიე აგრეთვე ამტკიცებს მლამიტებისა და
შრარტელების (პარატელების) შთამომავლობის ერთ-
დაიგივეობას, ხოლო, რო შრარტები მახლობელნი ნათე-
საენი იყვნენ ქართველებისა, ეს უკვე მეროპის ბევრმა მეც-

ნერმა დაამტკიცა ეგრედ წოდებულის შანის ლურსმულის წარწერებით, რომელთა ენა აღმოჩნდა ქართულის ენის მონათესავე ენად.

5) **Этимологія картвельских этнографических и географических именъ** — სიტყვის წარმოება ქართულ ეტიმოლოგიაზე და გეოგრაფიაზე სხელ-წოდებათა. წერილი ეკუთვნის მ. ჯანაშვილის კალამს და განმარტავს, თუ საიდან და როგორ წარმოსდგა თვითეული სახელ-წოდება ჩვენის ხალხისა, ქვეყნისა და მის ნაწილებისა, მაგალითად: საქართველო, სამშვილდე, ამერეთი, იმერეთი, ივერია, იბერია, ალაზანი, არაგვი, ზარდაბანი, მცხეთა და სხვა.

В. П. Авенариусъ. „Передъ разсвѣтомъ“. Повѣсть для юношества изъ послѣднихъ лѣтъ крѣпостного права. Спб. изд. книжн. магаз. П. Луковникова. 1900 г.

მოთხრობა ესე ერთგვარად სახალისო და სასარგებლო საკითხავია ახალ-გაზდებისა და დიდებისათვის. ზმირი მოთხრობისა გვიამბობს თავისს ცხოვრებას ბატონ-ყმობის დროს ბატონის ოჯახში და ამ გვარად თვალ-საჩინოდ გაგვაცნობს როგორც ბატონ-ყმობას, ისე გლეხთა განთავისუფლების დიადს ხანას.

Война и трудъ, Сп. 1900 г. М. В. Аничкова — ღმა და შრომა, მ. გ. ანიჭკოვისა. ავტორი მოხსენებულის წიგნისა შესანიშნავის ხელოვნებით და თავისებურობით სწყვეტავს დიადს კითხვას: რა მოსპობს ომებსა ხალხთა შორისო? მისის აზრით, კაცთ-მოყვარული ქადაგებანი მაღალ-ზნეობიან მოაზრეთა ომის მოსპობაზე ლიტონი ოცნებააო. აგრეთვე შემცდარნი არიან ის მეცნიერნი, რომელნიც ჰგონებენ, რომ ომს თვით ომი მოჰკლავსო, ე. ი. აწინდელი ტენიკა და ქიმიკა ისეთის სისწრაფით მიდის წინ, რომ, ბოლოს, ყოვლად შეუძლებელი-და იქნება ომიო და, მაშასადამე, იგი უნდა მოისპოსო. ანიჭკოვს არ სჯერა ესა და ამბობს: უკანასკნელი

გამარჯვებანი აბისინელთა იტალიელებზე და ბურებისა—ინ-
გლისელებზედ ცხადად მოწმობენო, რომ ტეხნიკისა და
ქიმიის ყოვლად შემძლებლობას ომის მოსპობაში ადგილი
არა აქვს და რა გვართაც უნდა განვითარდეს ქიმია და ომის
ტეხნიკაო, ისინი ომს ვერ მოსპობენო. ასეთსავე ტკბილს
იმედებს აძლევდა ქვეყნას ყოველი ახალი გამოგონება სამ-
ხედრო საქმეში უწინდელს დროშიო, მაგრამ ვინ არ ვი-
ციოთ, რომ იმედი იმედად დარჩა და ომები მაინც არ მოის-
პოვო.

მაშ რა მოსპობს ომსაო? როცა ხალხთა შორის დამ-
ყარდება სრული თავისუფლება გადასვლა-გადმოსვლისა ერ-
თი სახელმწიფოდამ მეორეში, როდესაც თვით საქმით აღიარ-
ებული იქნება ყველგან თავისუფლება შრომისა და ვაჭრო-
ბისა, როდესაც ადამიანს აღარ ეცოდინება რა არის საბაჟე-
თი, ბაშფორთი, როდესაც ადამიანი, გარეშე თვისის ხალხო-
სნობისა, ყველგან ერთგვარად თავისუფლად იგრძნობს თა-
ვისს თავს, მაშინ რაღა თქმა უნდა, რომ ომი ყოვლად შეუ-
ძლებელი და იქნებაო, იმიტომ კი არა, რომ ადამიანები უფ-
რო კეთილნი და განათლებულნი იქნებიანო, არამედ იმი-
ტომ, რომ ერთიანი მტერი აღარავის ეყოლება და, მაშასა-
დამე, ვის და რას უნდა ეომონო,—დასძენს ბ-ნი ანიჩკოვი.
და, მართლაც, თუ კი მე, გარეშე ჩემის ენისა, რჯულისა და
ხალხოსნობისა, ყველგან მკვიდრად მეგულება ჩემი თავი, მაშ
ვისთან და რისთვის უნდა ვიომო? ბამოდის, რომ საბაჟო-
საზღვრება, აი ის კერა, სადაც უმეტეს შემთხვევაში ღვივ-
დება ცეცხლი ომისა, აი საქმე, რომლის მოწეს-რიგებას და,
ბოლოს, სრულიად მოსპობასაც უნდა სცდილობდნენ სა-
ხელმწიფოები, რომ მოისპოს ომებიო.

მე-XIX საუბუნე. დასრულდა მეცხრამეტე საუკუნე—
XIX და დადგა მეოცე—**XX**. რუსეთისა და საზღვარ-გარეთის
მწერლობა სავსეა მრავალ-ფეროვანის წერილებით წარსულის
საუკუნის შესახებ. მოგეყავს ზოგიერთი მათგანი.

ამერიკელი პროფესორი ტენგა, ეხება რა სწავლა-განათლების საქმეს წარსულს საუკუნეში, ამბობს: მეცხრამეტე საუკუნე გარდასცემს მეოცეს დაუფასებელს იარაღს წინ-სვლისას—ცოცხალს ინტერესს სწავლა-აღზრდისადმი, რომელიც გახდა ძირეულ ძალად თანამედროვე ცხოვრებისაო. სკოლის მასწავლებელს მარად საპატიო ადგილი ეჭირა საზოგადო ცხოვრებაშიო, მაგრამ უწინ იგი დამოკიდებული იყო სხვაზე და არასოდეს არ ეკავა მას პირველი ადგილიო. სულ სხვას ვხედავთ მე-XIX საუკუნეში ამ მხრივა: წინეთ სკოლის მასწავლებელი ფეხით ვიღოდა ბრბოშიო, ხოლო ახლა იგი ცხენზე მჯდომარე წინ უძღვის მასო: იგი ახლა ნამდვილი წინამძღოლი და მომავლის საერთო მბრძანებელიაო. ცხოვრების არც ერთს დარგში არ შეუტანია მე-XIX საუკუნეს იმდენი სიკარგე, გონიერი წესნი და აღფრთოვანებული ტრფილება საგნისადმი, რამდენიც ამ საუკუნემ ხალხის სწავლა-აღზრდის საქმეში შეიტანაო.

პროფესორს შენგოფს მიზნად დაუდვია თავი მოუყაროს ნივთიერ შეძლებათ მეცხრამეტე საუკუნისას და წინა-აღმდეგ მალტუსის თეორიისა, ამტკიცებს, რომ ხალხის გამრავლებას მოსდევს პროპორციულური წარმოებაც, რადგანაც საერთო წინ-სვლის წყალობით მატულობს ახალის, იქამდე ხელ-უხლებელის ადგილების შემუშავება და წარმოებაო. ღასამტკიცებლად თავისის აზრისა, შენგოფი ადარებს ერთ მანეთს საფრანგეთსა და ინგლისსა. როგორც ვიცითო, მიწა და ნიადაგი საფრანგეთისა გაცილებით უკეთესია ხენა-თესვისათვის ინგლისისაზე, მაგრამ 1854 წლიდამ ხენა-თესვის წარმოება ინგლისისა ერთი ორად აღემატა საფრანგეთისასაო. მიზეზი ამისი ის პოლიტიკური თავისუფლებაა, რომლითაც სამართლიანად შეუძლიან თავი იქოს ინგლისმაო; ხოლო პოლიტიკურ წინ-სვლას ხომ მარად თანა სდევს ეკონომიური, ნივთიერიცაო. ტყუილად კი არა სთქვა მონტესკემ: „ხენა-თესვა ვრცელდება და ვითარდება რომელსამე ქვეყანაში

არა მისის ნიადაგის სიკეთის-და-გვარად, არამედ მისის თავი-სუფლების-და-გვარადო“. შვეიცარიასა, ნორვეგიასა, ჰოლანდიასა, ბელგიასა და გერმანიაშიო ხვნა-თესვის წარმოება სჭარბობს საფრანგეთისაზეო. რუსეთი და იტალია ამ მხრით იმ ხარისხზედ ღვანან, რა ხარისხზედაც საფრანგეთი ამ ასის წლის წინათ და ინგლისი ორასის წლის წინათ იღვაო. რომ საფრანგეთშიაც იმ ხარისხამდე ავიდეს ხვნა-თესვის წარმოება, როგორც, მაგ., ბელგიაშიაო, მაშინ საფრანგეთის წარმოებას მოემატებოდა 300,000 ჰექტოლიტრი *) წელიწადში, ხოლო ხვნა-თესვა რუსეთისა რომ გაუთანასწორდეს საფრანგეთისას, ყოველ წლიურს წარმოებას მისას მიემატებოდა მილიარდი ჰექტოლიტრიო. მართი სიტყვით, კაცობრიობას სრულიად არ უნდა ეშინოდეს გამრავლებისა და საზრდოს ნაკლებობისა მომავალშიო.

*) ჰექტოლიტრი (ბერძ.) — სწუკას საფრანგეთში, უდრის დასჯეგებით 8 ვედრას სითხისას ანუ 1 1/2 ფუტს წანისას.

როგორ გაჩნდა ღვინო

(სახსური ლექსები *)

წოემ აშენა ვენახი,
ღვინო ვერ დააყენაო,
დაღონებულსა წოესა
ემშაკი უღვა წინაო.

— „წოევ, ვერ გიქებ ღვინოსა,
შენ ვერ ახარებ ვაზსაო,
თუ ამხანაგად გამიხდი,
გასწავლი ვაზის ხელსაო.

„ისეთი ღვინო დაგიდგეს,
კაცი ებრძოდეს ლომსაო,
ყველა ქართველი გაქებდეს,
თან სვამდეს ყურძნის წვეწასაო“.

— ზასწი, ეშშაკო, დამეხსენ,
შენ ვინა გკითხავს რასმეო,
თუ ღმერთი ზედაშეს ითხოვს,
მეც დავაყენებ მასაო.

აშენა წოემ, აშენა,
ღვინო ვერ დააყენაო,
გაჭირვებულსა წოესა
ემშაკი უღვა წინაო.

*) ნათქვამი ტარუაშვილისგან (სურ. გვ. 15), ჩაწერილი ი. ალხა-
ზიშვილისგან.

მოგზაურა

— ნოევ, დამითმე, ვენახი,
ხერხი სჯობია ღონესო,
ისეთს თილისმას გასწავლი,
ღვინო დაუდგეს ყველასო“.

ნოე გადუდგა ღვთის მცნებას,
ეშმაკმა შეაცდინაო,
ადგა და ძმობა შეჰფიცი,
პირ-სახემ გაუცინაო.

წაპყვა ეშმაკი ვენახში,
ასწავლა თილისმობაო,
ნოეც ადვილად მიუხვდა,
ყველა ისწავლა კარგაო.

პირველად მთელსა ვენახსა
უსხა და უსხა წყალიო,
მეორეთ დაკლა ბატკანი,
სისხლითა მორწყა კარიო.

მესამეთ დაკლა ბულბული,
სისხლი აწვეთა ვაზსაო,
მეოთხეთ დაკლა მოზვერი,
სისხლი დაასხა სარსაო.

მეხუთეთ დაკლა ლომ-ვეფხი,
მეექვსეთ მაიმუნია,
ბოლოს დახოცა ღორები,
სულ მორწყა მინდორ-ტყენია.

მიდის და მოდის ზაფხული,
მას მოსდევს შემოდგომაო,
ნოემ დაწურა ყურძენი,
ქვევრს ღვინო დააყენაო.

ნოემ უცადა, უცადა,
გულმა ვერ მოუთმინაო,
შესვა და შესვა ნუნუა,
მიწვა და მიიძინაო.

წიგანს გაცნობა

ბატონობისა ნივთსა,
 მამი დასტინის მამასო,
 იაფეტს შერცხვა, გაბრუნდა,
 რა დამართვია ამასო!

მას აქეთ საქართველოში
 ყველა აშენებს ვახსაო,
 მას აქეთ ღვინოს თან დაჰყვა
 თილისმაც ეშმაკისაო.

ზოგი სვამს ღვინოს წყალივით,
 მერე კრავივით მშვიდია,
 ზოგი მოჰყვება ჭიკჭიკსა,
 ბუღბუღსავითა ყბელია.

ზოგი კი მოზვერს ემსგავსის,
 შფოთავს და ჭირვეულია,
 ლომ-ვეფხად გადაქცეული,
 იბრძვის, ეშმაკის სულია.

ზოგი მაიმუნს ემსგავსის,
 უსირცხვილო და ფლიდია,
 კაცის ღირსება სადღა აქვს,
 მასხარა მაიმუნია.

ზოგი კი ჩვენი ღორივით
 ტალახში ამოსვრილია,
 საცა კი წუმბესა ნახამს
 გორაობს, ბედნიერია.

ნეტავ მას, ვინცა ბუღბუღსა
 არ გასცდეს, მოიღონოსა,
 კარგი სვას, კარგი ჭამოსა,
 მიწვეს და მიიძინოსა.

ნ ა რ ე ვ ი .

რა არის ღარანი?

სოფლებ-დაბებში და ნაოხრებ ძველის-ძველ ნასოფლარებ ადგილებს სახლებ ქვეშ ღრმად გაყვანილი ხვრელებია, ამოყვანილი დიდვრიანი ბალავარ-ლოდებით და ზეითვან დაბურვილი დიდვრიანის ფიქლებითა, აქეთ-იქით მეზობლისას მისასვლელად, ან უბნითგან უბანს გარდასასვლელად, ან შორს სადმე სიმაგრეებში, ციხე-კოშკებში ასასვლელად, ან ქვაბებში და ან ტყე-ღრეში დასამალავად მებრძოლ მტრების შემოსევის დროს. აი ეს არის ღარანი. ამისთანა დარნებს ალაგ-ალაგ სასუნთქი, ქვებში ამოჭრილი კოკროქინები (წვრილი ნახვრეტი) აქვთ ჰაერის შესასვლელად. ამათში ბევრ ნაირი საშალავები არის ქონებისა, და საცხოვრებელი სენაკები აქეთ-იქით მთელ სოფლებულად. ასეთი დარნებია, მაგ, ხიზაბავრას (ჯავახეთში). სენაკებში დღესაც ჰყრია გროვა-გროვა ნახშირები პურის საცხოზად და საქმლის მოსამზადებელად. 1700 წლებში დასცემიან ხიზაბავრას სპარსები თუ ოსმალ-ღეკნი. მეცხვარე-მენახირეებს მთიდგან ცხვარ ძროხა მოუხრიდებიათ ვარახის ციხისკენ ხშირს შეუვალს ტყეში და სოფლებულად ჩაკეტილან დარნებში სრულ ორ თვეს. რა შემოჰკლებიათ საზრდო, წასულან ფარულის გზით მესათხვევლენი, უნადირიათ თევზი მტკვარში, წაუღიათ ახალი ნამცხვარი ლავაშები და ახლად მოხარშული თევზი და დაუწყვიათ წყაროსთან, სადაც ჰქონიათ დარნის ქვის კარნი. რა უნახიათ ეს მტრებს, გადასწყვეტიათ

იმედი დარწის გატეხისა ტყვეს გასაყვანად, ამდგარან და წასულან.

ასეთი დარწები მრავალია სამეცხეთოში, მეტადრე ნანგრევ-ნაოხრებში.

ვინმე შესხი.

დიდის დავით კურატპალატიის ჯვარი. დავით კურატპალატი იყო კლარჯეთის მფლობელი. საუკუნო ხსოვნა დასტოვა ქართველთა გულში და მატიაწეში იმით, რომ მან 980 წელს გაამეფა თავისი შვილობილი ბაგრატი ქართლში, ხოლო 985 წელს აფხაზეთში და ამ გვარად ხელი შეუწყო ამერეთ-იმერეთის გაერთიანებას. დავით კურატპალატი ცნობილია ჩვენსა და უცხოთა ისტორიაში კიდევ იმით, რომ მან მიაშველა საბერძნეთის იმპერატორს ბასილს 12,000 რჩეული ქართველთა ჯარი, ოორნიცე ბერის წინამძღოლობით, რომელმაც დაამარცხა თავგასული სკლიაროსი და ამ გვარად დაიხსნა იმპერატორი დიდის განსაცდელისაგან.

მღ. პ. ქარბელაშვილი სწერს „ივერიაში“, რომ სოფ. ბრილში, რომელიც ძვეს სამს ვერსზე სოფ. ალიდამ (გორის მაზრაშია), ამ ორის წლის წინათ გლახს პეპო ქართველიშვილს თავისს სახლის ეზოში უთხრია მიწა და სხვათა შორის უპოვნია ვერცხლის ჯვარი, რომელიც გლახს თავიანთის სოფლის მღვდლისათვის ისიდორე მაქარაშვილისათვის მიუთმევია, ხოლო ამ უკანასკნელს ჩამოუტანია იგი თბილისს და გადუცია საეკლესიო მუზეუმისთვის. ჯვარი სიმაღლით ნახევარი არშინია, სიგანით ო ვერშოკი, გაკეთებულია ხალასი ვერცხლიდგან და დაფერილია ოქროში. წინაპირზედ დიდის ხელოვნებით გამოქანდაკებულია ჩუქურთმით ჯვარცმა ძრისტესი. ჯვარს აქვს შემდეგი ხუცური წარწერა: „ქქ ადდე დღეგრჯებით დთ კარახაღატი, ან,“: ძრისტე, ადიდე დღეგრძელებით დავით კუროპალატი, ამინ.

კათედრა ქართულის ლიტერატურისა მოსკოვის უნი-
ვერსიტეტში.

მოსკოვის უნივერსიტეტის ქართველ სტუდენტებს მიუ-
მართავთ უნივერსიტეტის მთავრობისათვის თხოვნით, რომ და-
არსებულ იქნას კათედრა ქართულის ენისა და ლიტერატური-
სა მათს უნივერსიტეტში. თხოვნა შეუწყნარებია მთავ-
რობას და პირველ ენკენისთვიდან პროფესორი ლაზარე-
ვის უნივერსიტეტისა ა. ს. ხახანაშვილი დაიწყებს ლექციე-
ბის კითხვას ქართულის ისტორიისას და მწერლობისას მოს-
კოვის უნივერსიტეტში. მკრი საათი კვირაში დანიშნულია
ლექციებისთვის, ხოლო ერთი საათი იმათთვის, ვისაც ჰსურს
ქართული წერა-კითხვა და ენა შეისწავლოს („Рус. Вѣд.“).

შრიგო არ იქნებოდა, რომ პატივცემულს პროფესორს
თავისი ლექციები ქართულის ისტორიისა და ლიტერატურის
შესახებ ჩვენის საზოგადოებისთვისაც გაეზიარა. ჩვენ დიდის
სიამოვნებით დავუთმობდით მისს ლექციებს ადგილს „მოგ-
ზაურში“.

სამხრეთი საქართველო

(სომხეთი).

I

სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს გაცნობა ჩვენთვის აუცილებელს საჭიროებას შეადგენს; დღევანდლამდისაც არ არის განსაზღვრული მისი გეოგრაფიული საზღვრები, ისტორიული მდგომარეობა და პირობები ძველის ძველად და და საშუალო საუკუნოებშიაც; მისი არც ეტნოგრაფია არსებობს, არც სტატისტიკა, ერთის სიტყვით, ჩვენ არ გვაქვს მისი შესაფერი გამოკვლევა. სწორეთ ამის მიზეზით გახლავს, რომ ქართლის ამ ვრცელს კუთხეს ზოგნი ძველნი მემატეანენი სამშვიდდეს უწოდებენ, ზოგნი ბერდუჯს, ზოგნი სომხეთს, ზოგნი ვინ იცის რას არა.

ჩვენ კარგად ვიცით და ამას „ქართლის-ცხოვრებაც“ და და სხვა ისტორიული, გეოგრაფიული და საეკლესიო წერილებიც მოგვითხრობენ, რომ მთელს საქართველოში ისეთის სინარჩარით და აღმომზეობით არსად არავითარი ქართველთ ძალა არ აღორძინებულა ისე, როგორც ამ აღმოსავლეთ-სამხრეთ საქართველოს კუთხეში ამ კუთხის წარსულს და აწინდელს მრგომარეობას განცვიფრებაში მოჰყავს თვით დღევანდელი მნახველ მოგზაურიც. აქ თქვენ ნახავთ მრავალს მონასტრებსა და ეკლესიებსა, რომელნიც ჟამთა ვითარების მეოხებით აღგვილან, შემუსვრილან და დაქცეულ-დანგრეულან, რომელთ შთენნიც დღესაც საოცარ სახილველნი არიან. აქვე ნახავთ მრავალს ციხე-კოშკებს, ხიდებსა და

ნებული ნაწილი დიდის და მცირის არმენიის ნაწილად იქნა აღიარებული. სომეხთ მეისტორიენი და მოგზაურ მსწავლულნი იქამდის გაკადნიერდნენ, რომ სიტყვა „სამხრეთიდან“ შეცდომით წარმომდგარს სომეხეთს ვერ დააკვირდნენ და სომეხეთად ძველათვე მათ აზმენია და ერმიანთა მოღვმის ძენი გამოხატეს. ამის მეოხებით საქართველოს საკუთარის ვრცელების ადგილების კუთხეები მოჰყვა ერმიანთა სამეფოს საზღვრებში და მასზედ მცხოვრებ ქართველთ ძენიც შემდეგ და შემდეგ ჰაოსიანთ შთამომავლად იქნენ ხმობილნი! შამთა ვითარების მეოხებით მრავალ ქართველთაგანი სარწმუნოებითაც დაუკავშირდნენ გრიგორიანებს და ღღეს მის წყალობით უმრავლესი ნაწილი იქაურ ქართველებისა ჰაოსიანთ შთამომავლად არიან აღიარებულნი, გრიგორიანის სარწმუნოების მექონად, ხოლო თუ სადმე მათში ქართულს ლაპარაკობს ვინმე, მას მაინც სომხის მოღვმად სთვლიან, ხოლო დროის მეოხებით გაქართველებული, მათზე საქართველოს ერის სახის და ენის ბეჭდვის დასმის, მათ მხნე მოძღვართა მეოხებით. ამ მხარეში, ბევრს ალაგას ქართველთ ძველადვე დაჰკარგეს ქართული ენა, ქართველობა, ზოგ ალაგას კი შეინახეს თავი, მაგრამ ერთობ მცირე კი. მცდელ მწერალთ ძალა ისე აზვირთდა, რომ არამც თუ საქართველოს სამხრეთის ნაწილის განაპირა ადგილებს უწყეს სახელები სომხურის დაბოლოვებით გარდაკეთება, არამედ ობილისს ახლო მდებარე

ავნებდის საზღვართა სომხითისას... მასინ წარმოემართა ძალითა თვისითა უფლითა არტაშან, სომეხთა მეფე... მოვიდეს სომეხნი და დადგეს მცხეთას და ჰბრძოდეს ხუთ თვე...

აზოკ და აზმაზელი მეფობდნენ საქართველოში 87 — 103 წლებში ქრ. შემდეგ. ხოლო აზმაკ აზმაკუნისანი მეფობდა 93 — 81 წლებში ქრ. წინ. შეიძლება ეს ადგილება „ქ.-ცხოვრებისა“ გარეუნილი იყოს შემდეგ შემდგენელთაგან, მაგრამ ჯერ-ჯერობით კი ასეა.

რედაქცია.

სამხრეთი საქართველო

მანგლისის ხეობასაც კი „მანგლა-ფორა“ უწოდეს და ბოლნისის ხეობას „ბაქანა-ფორა“. მე მგონია, რომ ჩვენის ისტორიის მკოდნესთვის ახსნა საჭირო არ იქნება, თუ ან მანგლისი ვისი საკუთრება იყო ძველად და ან ბოლნისი, აქაური დაბები, ციხე-კოშკები და შესანიშნავი ტაძრები ვისგან აღშენებულნი, ნამეტურ ბოლნისის დიდი სიონი, დღეს ხავს-მოკიდებული და მანგლისის შესანიშნავი ძველი ტაძარი. ჩვენ ყველაფერი ვიცით, მაგრამ ჩვენს ცოდნას სხვები არ გვჯერდებიან და იგინი კი სხვაფერ ასხვაფერებენ ქეშმარიტს ცნობებს.

აღრვევ აქეთ მხრის ქართველთ ვითარება სულ სხვაფერ მოიძარტა. აქაური ქართველი გადარქმეულ და გადაბირებულ იქმნენ. ჩვენ ამ ქართველთ ვერც გავიცხავთ, რადგანაც რაც მათ ძალა სძალავდა, იგი ძალა ქართველთ სამღვდელოების ძალაზედ ბევრად მალლა იდგა. ძველიდგანვე საქმე ისე მოეწყო, რომ სამხრეთ-აღმოსავლეთ საქართველოს ქართველებმა ქართველობისგან იწყეს გარდაქმნა და გარდასხვაფერება, ამ გარდასხვაფერებისთვის მათ არავინ არ ეწინააღმდეგებოდა. ბარემოებამ აქ საქმე ისე არია, რომ უმეტესი ნაწილი აქაურ ქართველებისა მოჰყენენ სომეხთ ერის ნაწილში და უკანასკნელ მათაც უწყეს ენით და გვარ-ტომობით გასომხება და გაქარწყლებ-გადაგვარება. ჩვენ ქართველნი არც ისე წალ წადებულნი ვართ, რომ ჩვენის მოდგმის და ისტორიის სულ აღარაფერი გვახსოვდეს.

ჩვენ კარგად ვიცით, რომ ჯერეთ ქართველთ და სომეხი ეკლესიის განცალკევების შემდეგ, ძველს რჯულზე, ანუ აწინდელს გრიგორიანთ წესებზე ძლიერ ბევრი ქართველი დაშა, ნამდვილ ქართველ გვარის შთამომავალნი; ისინი იტყვიდნენ, რომ ჩვენ ახალი გარდაწყვეტილების არაფერი გვინდა, ჩვენ ჩვენს ძველს რჯულზე უნდა ვიქნეთ დატოვებული. ამათ მაშინ ძალასაც ვერავინ დაატანდა, რადგანაც ხენებულ სარწმუნოების მექან ერის მეფობაც არსე-

გობდა; ასეთის მიდრეკილებით სარწმუნოებრივ საქმეებში უფრო კი საქართველოს სამხრეთ აღმოსავლეთის ადგილებზე მცხოვრებ ქართველნი აღმოჩნდნენ; ამის მაზეხი ის იყო, რომ მათზე ჰაოსიანთ ადგილები ზედ იყო მოკრული, იგინი საზღვრავდნენ. სწორედ ასეთსავე მდგომარეობაში მოთავსდა ქახეთის მცხოვრებთა უმეტესი ნაწილიც; უმეტესნი აქაც ისევე ძველს სწავლას აღიარებდნენ, მათშიაც ფხვს იდგამდა გრიგორიანობა, მაგრამ მათე საუკუნის ნახევარს, კახელნი ძალით იქმნენ დამორჩილებულნი, დაკავშირებულნი ახალს სწავლასთან და ამით საზღვარი დაედვა გრიგორიანობის სწავლის გადღესასწაულებას. სწორეთ ამის წყალობა გახლავსთ, რომ აღრე და საშუალ საუკუნოებშიაც, სომეხთ მწერლებმა ქახეთი სომხეთის კუთხედ აღიარეს, ბევრნი დღესაც ასევე უწყიან, მაგრამ ეს არ არის სწორე.

ასეთმა შეცდომაებმა ქართველთ გვაროვნობას საკმარისი ზნევა მოუტანეს. მან ძლიერ ბევრი ქართველი მოაშორა საქართველოს და სხვას მისთვისა. ასეთ განთვისებულ პირებით სავსეა დღეს ბორჩალოს მაზრა, ზუმბრის მხარე, ზანჯის, მრევენის, შუშის და ვინ იცის საით არა. ასეთ უნებლიეთ განთვისებულ ქართველთ ზედ სხვებიც ემატებოდნენ; ეს იყო, მეოხება ქართველთ ბატონ-ყმობის, ქართველთ თავად-აზნაურთა მახვილის. ამათგან დევნილი ყმანი ხშირათ მირბოდნენ ზემოხსენებულ კუთხეების სომხებთან, იქ თავს აფრებდნენ მათს სარწმუნოებას და ზნეს ეთვისებოდნენ, სწავლობდნენ მათს ენას და ეგრე სომხობასაც სჩემულობდნენ, რაც ხდებოდა მათის თავის შეკლისა და დახსნის იარაღდ. ასეთ შემთხვევებით გასულთ პირებს გარდა, მრავალი მბატონენი თავიანთ ნებითაც ჰყიდდნენ ქართველებს სხვა და სხვა პირებზე; ხშირად ასეთს ქართველებს სომხებიც ყდულობდნენ, მერე ესენი მათ მიაქცევდნენ თავიანთ რჯულზედ და მის მეოხებით შემდეგ დროებში ეს ქართველნი სულიერათ, ხორციელად და ენითაც ეავისებოდნენ სომხებს.

(შემდეგი იქნება)

ფ. ჯ

ფ ა რ ნ ა ო ზ ი *)

(ისტორიული სურათები).

I

ღ აკასიონის მადლ მთის
თოვლით მოსილი მწვერვალი
დიდის მზის შუქით ბრჭყვიალებს,
ამაყად გადმომტკეპრადი.

დაბლა ფერდობზედ ჭკიდაი,
ვით ბუდე ფრინველებისა,
აქა-იქ მწირი ქახები
მთიუდის მცხოვრებლებისა.

ერთის ქახის წინ სდგას ვინმე,
ჩაფიქრებული ჭახუკი,
ანწიგებრ გამომეტყველი,
წერწეტა ტანის, ჩაუქი.

სდგას და გაჭეურებს შორს, ქვევით,
საც მოსჩანს უცხო ქვეყანა,

*) ფ ა რ ნ ა ო ზ ი იყო პირველი მეფე საქართველოსი; აღვიდა სიმეფო ტახტზედ 302 წელს ძრისტეს შობამდე და იმეფა 65 წელიწადი. მისი გამეფება მოხდა ამ გვარად: შარნაოზამდის საქართველო დანაწილებული იყო რამდენსამე წვრილ სამამასახლისოდ და ყოველი სამამასახლისო თვით განაგებდა თავის თავს. 325 წელს საქართველოს შემოესია მაკედონიის მეფე ალექსანდრე, აიღო მცხეთა, მოჰკლა შარნაოზის მამა სამარა, რომელიც იმ დროს იყო მცხეთის მამასახლისად, ჩააყენა საქართველოში მაკედონელთა ჯარი აზონის წინამძღოლობით და თვით წავიდა სპარსეთის დასაპყრობად. შარნაოზი ამ დროს იყო სამის წლის ბავშვი და დედამ

მოგზაური

ბაღებით, ვენახ-ყანებით
მიმოფენილი უველგანა.

ის მხარე ანდამატივით
იზიდავს ჭაბუკს თავისკენ,
და ესეც უნებურად
ისწრაფის ტურთა მხარისკენ.

მოუხსლავდა ფარნაოზს
ჯერ კიდევ მხნე დედაკაცი,
მშობელს გულს დამწუხარებულს
ის უზრდის, პირმშო ვაკაკაცი.

შვილი ოცნებოს, გაჭურვებს
სულ იმ მიმზიდველს მხარესა,
და უზიარებს დედასა
თავისს ფიქრს, სევდას მწარესა:

„არა, მე მეტი აქ უფონა,
დედავ, არ შემიძლიანთ,
იქ მივესწრაფვი, იქ, სადაც
მამემენი იტანჯვიანთ!“

„რადემდის უნდა აქ ვიყო,
გულ-ხელ დაკრეფილ, უქმად?
მესმის საღხთ კენესა, ხმა ზღვევის
მიწვევს იქ საიდუმლად.“

„წავალ და ამოვუდგები
ჩვენი მამულის შვილებსო,
ძლიერ მტრის, აზონის, წინა
უღონოდ ქედ-მოსრილებსო!“

— გაიმე, შვილო, რომ აზონს
ვერვინ უბედავს განდგომას,

ის გააქცია ძაგვასიის მიუღლომელს მთებში და იქ აღზარდა. როცა შარ-
ნაოზი წამოიზარდა, ააჯანყა ქართველნი, დაამარცხა მაკედონელნი, მოა-
კლა აზონი და თვით გამეფდა. ბი ეს ამბავია აქ დასურათ-ხატებული.

რედ.

და ძალა-უნებურადა
 უველა ფიქრს იბშობს და ნდამს!
 მამა შენი და ბიძა,
 მამასხლისი სამარა,
 უწეალო შტურმა ორივე
 გაჭკმირა, დასამარა.

თვით მამა ჩემი, დარაოზ,
 ხელმწიფე კეთილ-შობილი,
 უძლეველ შტურმა ძირს დასცა,
 ნახევარ ქვეყნის მზურბოელი.

დასაუღეთიღვან გამჩნდა
 მაკედონელი გმირიო,
 ძლევა მისიღმა დაიზურა
 მთლად ღელა-მიწის ზირიო.

საქართველში დასტოვა
 აზონი სისხლის მსმელიო,
 ვერაგმა ღამის გააქრას
 მთლად კავკასიის კრიო.

და შენ, ვით მთავრის შემკვიდრეს,
 ვინ და დაგინდობს, შვილო?
 ამ მთაში მიტრმა მუეგხარ,
 რომ სიკვდილს აგაციღო.

ფარნაოზ დედას უურს უგლებს,
 თან სისხლი უღუდს, მჩქეთარებს,
 მაკედონელის ამბითა
 გულში ინთება, მგზნებარებს:

„ას გმირი იყო... სოლო მე...“
 მეცა ვგრძნობ ჩემსა ძალსა,
 თავ-დავიწუებით რას მივსდეგ
 ნადირს ტვე-დრესა, ჭალსა!

მზათა ვარ გამოვიწვიო
 ქვეყანა საბრძოლველად,

მოგზაური

თავს ვერ ვიკავებ, მწადიან
 ზეტას აფურინდე ხელადა.

„მსურს კიდევ გადავხვიო
 ქართლოსიანებს ძმურადა,
 მსურვალე სიტყვით შევსძახო:
 „წინ ძმანო, წინ ერთგულადა!“

„ამას ვგრძნობ... ვინ იცის, ეგებ
 მეც ვიყო... ერთი რჩეული,
 მხალდა ამ თოვლიან მთებში
 მწარე ბედისგან წუგდეული!“

„დეე, რაც მხდეს, მაინც ვცდი
 ჩემს ბედს“! — სთქვა ესე სვიანმა
 და მტკიცედ ხირი იბრუნა
 დედისკენ სახე-მზიანმა.

დედა კი გულ-დაწვეტილი
 ცრემლით მუხლებზედ დაეცა
 და შეეგდრა ზეტასა,
 რომ თვისს წუალობა მოეცა...

II

 ქა, სადაც მტკვარი ტალღებს
 მცხეთის ციხეს სცემს, აზკურებს,
 სდგას სასახლე აზონისა
 და ამაყად მას დაჭეულებს.

მაგრამ მტკვარი თავს არ უხრის,
 ჭაფრიანათ მიბუტბუტებს,
 და ვით დედა საიშედა
 შვილს, არაგვსა გულს იხუტებს.

თითქოს თავ-მომწონე დარბაზს
 ემუქრება: „დაიცავ,“

ფანჯარა

აგზავნებები, ავდიდებები
და შენს კედლებს დაუფენია“!

სასახლეში ზის აზონი,
ქედ-მადლი, თავ-გასული,
გვერდით უზის ფანჯარა,
მდიდრად მორთულ მკაცრულად.

ტკბილად ემუსიაფება,
ვით მამა დიდ — მოუვარული,
მიიწვია, ხატულში ქეცის,
რამ მთავარ მისი გული.

მხლად დედა ფანჯარის
ურჩევს: „შვილო, გაფრთხილდიო,
მოკვირდეს და გიდალატებს,
არ დაგინდობს ის ფულიო!“

„წამო ჩემად, მანამ დროა,
ჩემს სამშობლოს, ისხანსო,
და იქიდგან წამოვიყვანო
ქართლის გამოსახსნელს ჯარსო“.

ფანჯარა კი იღუძვლად
სასახლეში იტანჯება,
კაცს ვერ ხედავს, რამ მიენდოს,
გაუმეღავნოს თავის ცნება.

აზონისგან დამონებულს
ხალხს მისი არ ეუურება;
ოჰ, რად უღიანს ფანჯარას
ერთი მცირეც უურადდება!

რამ წავიდეს, სად წავიდეს,
უცხოეთში რას გახდება?
არა, არა, მას არ ძალუძს
მამულისა მშობრება.

და, ჰა, უცებ სასწაულმა
სასკება ჩაუსახა!..

მოგზაური

ერთხელ რაღაც უცნაური
მან სიზმარი ძილში ნახა:

ერთს უკაცურს, ჩაბნელებულს
სახლში არის მომწევდელი,
კარს ვერ ჰხედავს, ვერც გასაფლელს
შემკრთალი და შემწევდელი.

ამ დროს უცბად საკრემელიდან
შემოადგა მზისა შუქი,
წელს მოერთვა, მიიზიდა,
გაიტაცა მსწრაფელ ჭაბუკი.

გარედ უფრო საცხრებს!
იხილა მზე ქვე მდებარე. .
დაიხარა და მოხარა
მზის ზირს ცვარი მობრჭყვინვარე.

ცვარი იგი ზირსა იცხორ,
გაუღვიძა და გაჭკვირდა...
— წავალ სწორედ ისპანსო,
თავისს დედას მუის დაჭზირდა!..

III

მეჭრის, მიფოთავს მხედარი
დიღმის გადაშლილს ველზედა,
კისკასი, მხარ-ბეჭიანი
ჭშკენის ბედაურს ცხენზედა.

მის გაშლილს შუბლსა ატეფია
სიმაშაცობის ბეჭედი,
მადლა ფრინველი ვერ უსწრობს
და ეს ირემი თავხედი

უეცრად გამჩანსტომი...
ნეტა სად დაემალება,

რომ ვერ აკარებს ფეხს მიწას,
შურდულები მიეჭანება?

რქა ხშირი, ბორჯღლებიანი
ზურგზედა გადუფენია,
წინ თავ-წართმევით ღამაში
უელ-ხირი გაუწვიანია.

დედამიწაში რომ ჩაძვრეს,
მხედარი იქაც ჩასწვდება,
ფრთაც რომ მოისხას, მის მჭრელი
ისარი მას არ ასცდება.

ფეხ-მარდი ბუნების შვილი
ელვა ქარივით მიჭქროლავს,
ხან სულ თავათ მიეფარება,
ხან ისევ სადღაც იჩენს თავს.

ბედაურიცა სწრაფია,
ვით გასრულილი ისარი
მკერდით ვიპობს ჭკერსა,
ფრიალებს ხშირი ფაფარი.

გადაიქროლეს მინდორი,
დაბურულს ტყესა გასცილდნენ,
გადასტნენ გიჟმაჟ ნაკადულს,
ფრიალო კლდეზედ აფრინდნენ.

თვით იაღბუზიც წინ დახვდეს,
იგი არ შეუშინდება,—
დაჭკრავს მხედარი ცხენს მათრახს
და ზედვე გადაფრინდება.

მიჭქრის ირემი, მაგრამ, ვაჭ,
ისარმა გაუწკრიავს,
და სასიკვდილოდ დაჭრილმა
საბრალოდ დაიდრიალს.

გადგა მრისად ნაბიჯი
და კლდისა ძირსა დაეცა...

მეგზაურა

ფარნაოზ წამსვე გადმოხტა
და ნადირს ზურგზედ მოექცა.

მიმოიხედა კარშემო,
ნახა კლდე გამქვამული
საღის კლდის ძირში, უცნო რამ,
კარი ქვით ამოკებული.

იძრო ჩუგლეუგი, დაჭკრა ქვას,
გამოანგრია კედელი...
რას ჭხედავს? თვალ-მარკალიტით
ქვაბის გამოჭედილი!

ურიცხვი ოქრო და ვერცხლი
ბედნიერს ჭბუკს თვალსა სჭრის,
მოახტა განარებული
მეჩანს და... ძცხეთისკენ მოჭქრის...

მ. შობერია..

(შემდეგი იქნება)

გ უ რ ი ა.

ზურიას ძველათ დიდი ადგილი ეჭირა, მარა დროთა ვითარებისა გამო, შემცირდა იგი და დღეს მისი ნახევარიც ძლივს-ლა უჭერია.

უწინ ამას საზღვრავდა: აღმ. ფერსათის მთა (პატარა-ზურისა, გინა ლხინოს მთა), დას. შავი ზღვა, სამხ. მდ. ჭოროხი და ჩრდ. მდ. მდინარე (სამეგრელო). ეს ქვეყანა ამ საზღვრებიდგან შევიწროვდა და ახლა კი საზღვრავს: აღმ.-დას. ფერსათის მთა და შავი ზღვა, სამხრეთით—პატარა მდ. ჩოლოყი (საზღვარი ზურისა 1877 წ-ს) და ჩრდ.—მდ. რიონი. თქმა არის, უწინდელ ზურიასთან შედარებით დღევანდელი ზურია შემცირებულა ძახაბერით—ძობულეთითურთ და მდინარით—ფოთის მხრითურთ, მაშასადამე, დღევანდელს ზურიას მხოლოდ მზურგეთის მახრად-ლა შეადგენს, რომელიც აღმ.-დასავლეთით 50 ვერსს არ აღემატება სიფართით და ჩრდ.-სამხრეთით 35 ვერსს. მთელს აწინდელს ზურიაში მცხოვრებთა რიცხვი 80,000 სულს მეტს არ აღემატება.

ზურიაში მხოლოდ ერთი პატარა ქალაქია ოზურგეთი, რომელშიაც 4,000 მცხოვრებია. ეს ქალაქი მეტად მშვენიერია და ბალ-ვენახით და მწვანე ბალახ-ყვავილოვან მცენარეობით მოაივანებულია, რასაც სამი-ოთხი ნაკადული-მდინარე ჰრწყავს, რომლებიც ქალაქის შუა-გულს და გვერდებზე ჩასჩქებენ-ჩაუთამაშებს.

ზურის მდებარეობა ზომიერია. არ აკლია: არც მთა-გორა, არც სწორე ადგილები, არც ხევ-ღრე და არც სიოკო-ბოკე (უსწორ-მასწორე ადგილები), რომლებიც ერთის შეხედ-

ვით ტყითაა მოცული. მაგრამ კარგათ რო დააკვირდებით, ტყე კი არა და კარგი მოშენებული ბალ-ვენახები დაგიდგებათ წინ,—ვაშლისა დი მსხლის მალალი ხე ხილები, ნიგვზები და თვალ-უწვდენი მუხა-წაბლ-ცხემლა-თხემლა-შავ-ხე, რახე-დაც ასდევს ადგილობრივი ვაზები (რომელსაც აქ გენახებს უწოდებენ), ყურძნის მტევნებით დაშვენებული და დაბაბილოებული (ვაზის ფოთლებით შეფურცლული).

ტყე-ბაღოვან-ვენახიანი ბურიის მიდამო ატირებულია მრავალის წყარო-ნაკადულ მდინარეებითა, რომელნიც მალალ მთა-გორებიდგან თვალ-უწვდენ ხე-ღეღეღებში დაღრმაკალა-პოტებულად მიწანწყარ-ჩქეფობს და მოშხუის მთა-ბარის ასაღებად და წასარღვნად, ნამეტურ ადგილობრივ ხანგძლივ წვიმებში აღიადებულ ღვარნაშსში *).

ბურიაში შესანიშნავია მდ. ნატანები, რომელსაც ოზურგეთში გიქმაყი ბუჟა და აჭას წყალი ერთვის პატარა მდ. აგიჯუკათი და დანგრეულათი (ერთვის გიქმაყ მდინარე ბუჟას) და სხვა მრავალის ნაკადულების მიმატებით საკმაოდ მოზრდილი მდინარე მიეშურება შავის ზღვისაკენ და სადგურ ნატანებთან, დაახლოებით შეკვეთილში (Николаевскъ), ერთვის ზღვას.

შესანიშნავია აგრეთვე მდ. სუფსა, რომელიც ნატანებსავითვე მრავალ ნაკადულების შეერთებით საკმაოდ იზრდება და მდ. ნატანების შესართავთან ახლოს ერთვის შავს ზღვასა. ეს მდინარეები 40—50 ვერსს მიმდინარეობენ თავიანთ სათავიდან, რომელსაც ორივესთვის აქარა-გურიის მთა შეადგენს. ზღვიდგან 20—25 ვერსზედ აქ ნავებით მიეზიდებიან ბურიიდან საზღვარ-გარეთ გასატანს სიმინდსა.

ბურიის აღმოსავლეთზედ ლხინოს მთის შტო გაგძელდება, მიდის მდ. რიონამდის და შემდეგ კი — რიონის ნაპირ-

*) სანამ მთა-გორებს გასცილდება, აქაური მდინარეები შეტად ჩქარა მიმდინარეობენ, ხოლო როცა რავდენსამე ვერსს გასცილებიან, ბარად და ზღვის დაახლოებით, დინჯდებიან.

სვე შეუხვევს, დაისავლეთებს პი-სა და დასავლეთზე ნახევარ ზურიას შემოზღუდავს, შემდეგ კი დაიღვეა, წყდება. ეს შტო ნიკოეთის მთებზე იწოდება და საკმაოდ მაღალნი არიან.

ნიკოეთის მთა თითქმის მთელს იმერეთსა საზღვრავს ზურიისაგან აღმოსავლეთით და ჩრდილოეთზე კი — სამეგრელოსა (აფიშს) მდ. რიონთან ერთად. ეს მთები დიდს სამსახურს უწევენ ზურიასა, რადგან არ უშვებენ იმერეთიდან ზურიაში მავნე ზენა ქარს, რომელიც დიდს ზარალს აძლევს იმერეთს.

ღიად, აქ მოკლებულია ზენა ქარი, მაგრამ ქვენაც კი არ აკლია, რომელიც ხშირად გრიგალად გადაქცევა ხოლმე და ბევრს ზარალს აძლევს ზურიას.

თუ არ ვსცდები, მგონია 1895 წელში იმისთანა ქარი ამოვარდა ქვენათი, რომ რაც კი საუკეთესო ხე-ხილები — ნიგვზები, ლელვები, ვაშლები და სხვა იყო, სულ ძირში დათხარა, ხოლო, რომელთაც ძარი მკვიდრათ ჰქონდათ და ვერ წააქცია, იმისთანები წელში გადატეხა და დაამსხვრია. იმ ქარმა 60,000 მანეთამდე ზარალი მისცა ზურიას.

ზურიაში საზოგადოთ წყალი არ ვარგა. თუმცა მდინ. ბუჯის და აჭის წყალი და მისთანა მდინარეები თვისებით საუცხოვოა, მაგრამ ზაფხულობით ხალხი აქედგან არა სვამს წყალსა, არამედ ქის წყალსა სმენ (აქ სანჯის ეძახიან), რომელსაც ცუდი და დამბალი თვისება აქვს. ასეთს საცივებს ბევრგან ზამთრობითაც ხმარობენ და ესაა უმთავრესი მიზეზი, რომ კუჭის ტკივილს და მუცლის წვას ჰბადავს ხალხში და ხაშმავს ერთიანად, უფრო კი მამა-კაცებსა, რომელნიც ზაფხულის სიცხეში ცხარე მუშაობის დროს გახურებულს გულს საცივით იგრილებენ და იმ დროს მანდილოსნები კი. თავიანთ გრილის ხეებით ჩამობურღულ-დაჩრდილულს სახლებში შეეჭვიან საშინაო საქმეებს. |

ჰავა აქ ნოტიოა და მეტად უძლოური ადგილობრივ უმშრალ-ქაობების (ხაუფ) წყალობითა, რომელიც გველ ბაყაყე-

ბით დახავსებულთა და ზაფხულში, ცხარე მზიანს სიცხეში, ასდის მაინე სუნი და ორთქლი, რითაც მკვიდრნი იწამლ-ხაშ-მებთან. სიებ-ცხელების მიზეზიც ეს გახლავთ, რომ აქ წლი-თი-წლობამდე ჩათესილია მკვიდრთა შორის და ბევრსაც ასალმებს წუთს სოფელსა.

სიებ ცხელება ქათმებსა და ძაღლებსაც კი ერევათ მს სნეულება აქ ისეა გაჩვეულბული, როგორც მეკაში ხო-ლერა.

ჰავა-წყლის უძლურობის წყალობითა აქ მუცელ-კეთი-ლაც მძინვარებს, რომლისგანაც აუარებელი ხალხი ხდება უდროვოდ სიკვდილის მსხვერპლად. ამ სენის გავრცელებას ჰავა-წყლის სიღამბლის გარდა ხელს უწყობს დამბალ ტარა-ნას (თევზია) და უმწიფარ ხილის ქამა, რაიცა გურულებს ძა-ლიან უყვართ.

შარშან, 1899 წ., ოზურგეთის მახლობელ სოფლებში ისე მძლავრობდა მუცელ-კეთილა, რომ ბევრს ოჯახში ხუ-თი-ექვსი სული იმსხვერპლა და კარიც გამოაკეტია სამუდა-მოთ. მუცელ კეთილას ნიშნები არის შემდეგი: რასაც სჭამს და სვამს იმ წამსვე მოუწელებელი გასდის ავადმყოფსა.

1892 წლის ხოლერა, რომელმაც ბევრგან და მთელს საქართველოშიაც მრავალი ხალხი იმსხვერპლა, აქ ბუ-რიაში შემთხვევაც არ ყოფილა ვინმე გამხდარიყოს ხოლერით ავათ და მომკვდარიყოს. მს გარემოება მიეწერება იმას, რომ სანიტარულათ დაცულ არიან აქაურები. ბურული საზოგადოთ სუფთად ცხოვრობს. სახლი, კა-რი, ეზო ისეთი დასუფთავებული აქვს, რომ მნახველს შეახარ-ბებს მასა. ტანისამოსის და საცვლების ცვლა სუფთად უყვართ. ასევე წმინდათ ამზადებენ და სჭამენ სასმელ-საქმელსა, წარ-მოიდგინეთ ხილსაც კი გურულები გაურეცხავად და გაუფ-ცქვენლად არ მიირთმევენ.

ბურიის ბუნება უხვად არის დაჯილდოვებული, რო-გორც ზემოთაცა ვსთქვით, ტყით და ბალ-ვენახით, რომელნიც

ირწყვიან მრავალ წყარო-ნაკადულ მდინარეებით და მოშე-
ლიგეულია ერთ-გვარის ქართველის მოდგმისაგან (გურულის-
გან *).

ბუნებას საზოგადოთ ძალა ყველგან აქვს, მაგრამ აქ კი
უძლიერესია ესა. ბევრს უცნაურს მოვლენას და ძალას ჰბა-
დავს ბუნება აქა და თვით ბუნებაც ძლიერობს. ადამიანი და
სხვა-და-სხვა სულიერნი ცხოველნი ბუნებისაგან მხნევდებიან
და ძლიერდებიან თავიანთს ბუნებაში და მათგანაც ბუნება.
ბუნება აქ სწრაფად ცვალებადობს და მისი შემხედვარე ადა-
მიანი და ფრინველ-ნადირნიცა ბუნებას ჰბაძვენ; ამას კიდევ
ცხოვრების პირობანი კარგათ ხელს უწყობენ და ამისათვის ბუნე-
ბასთან ერთად ჩქარ-ცვალებადი და სხვა-და-სხვაფერია, როგორც
ადამიანი, ეგრეთვე ფრინველი და ნადირიცა. ასეთივე მსწრაფლ-
ცვალებადია მცენარეცა, რომელიც აქ დიახ რომ სწრაფად იზრდე-
ბა. აი ამისი დამახასიათ-დამამტკიცებელი რავდენიმე საბუთი.

ღაღრუბლა უცბად ბურიაში, ასტყდა საშინელი ელვა,
ქექა, ქუხილი (აქაურად გურგული) და მისთანობა; ამას მოჰყვა
კოკა-პირული წვიმა, რაიცა მნახველს ქვეყნის დაქცევას თუ
არ, დიდ-ხანს გაგრძელებას მაინც უქადის. მაგრამ, დახეთ ბუ-
ნების ძალას (საქმეს): ღრუბლები უცბად ეცლება და წვიმის
მოლოდინის უცბათვე შეწყვეტის შემდეგ, ლურჯს მოწმენ-
დილს ცაზედ გამოობრწყინდება მზე. მს ხდება მაშინ, როდე-
საც წყალრღვნის ლოდინში სასო-წარკვეთილებით აღიჭურ-
ვება ადამიანი, რომელსაც ბუნება უქადდა ყოველსავე სია-
ვესა.

ავდარი დარზე იცვალა მოულოდნელად; უთუოდ ადა-
მიანსაც ბუნება და ხასიათი ეცვლება ამის შეხედვით; მაგრამ
ესეც არ რჩება ასე დიდ-ხანს. აი უცბად იმ ცოტა ხანშივე
ქვენა ქარმა მოუბერა და უცბად შეღრუბლა ცის დასავალი.

*) გურულები ვერ გაიციდნან სხვა ხალხს, ამიტომაც მარტო
თვითონ ცხადობენ თავიანთს ქვეყანაში.

იწყობა გაზვიადებული ღრმათ მოსმენილი ჰქეა-ქუხილი და ისე შემზარავათ აქცევს ქვეყანას, რომ აღამიანს აფიქრებინებს, უთუოდ ახლათ რაცხა დასაქცევი ქვეყნის მომავალიო, მაგრამ ეს უწვიმოთვე ისევ მოწმენდილს ცაზედ იქცევა; ეს კოკა-პირუოვს სხმა წვიმად შეიცვლება, რითაც ააღვარ-მდინარებს და სახლ-კარსა და ნათესსა წყალში მოათავსებს; იმავე ხნის განმავლობაში, ყველაფერი ეს, ან მწვავდება უფრო ავდარით და ან ცხრება და იღარებს.

ასეთი ცვალებადია აქ დარიცა. ზეღვაც საკვირველია აქა: უწვიმრობას იჩემებს და წვიმას ანატრებს ყველასა; მაგრამ უწვიმრობაც და გინდა დარიც ერთს ყალარზე არ ღვანან, უცბათ დააცხუნებს და უცბათვე შეაღრუბლებს და დააცხრობს მზის სიცხესა; მაგრამ მასთანავე ქარი გააცილებს იმ ღრუბელს და მზეს გამოაჩენს, რომელიც მაინც სიცხეს იქნება მოკლებული იმ ქარის შემწეობითა და სხვა მისთანა ცვალებით მომდინარეობს უწვიმრობაცა.

ზამთრის ამინდიც ასეთივე სწრაფი ცვალებადია.

ორს დღეს იბარდნის, მოდის თოვლი უწყვეტლივ სხვადა-სხვა ნაირ ცვალებითა, დაყენებს ორს არშინამდე უტეხელს თოვლსა. ასეთი თოვლი აღმ. საქართველოში ორ-სამ თვესაც რომ ვერ ადგება, აქ ნახავთ ერთ კვირის განმავლობაში წვიმის შემწეობით განადგურებულსა და მთელს შიდა-მოს აწყალ-ტბავებულს.

ზამთრის ბუნება მალე ზაფხულ-ბუნებავდება. ასეთივე ჩქარი ცვალება აქვთ ადგილობრივ მცენარეთა ზრდას. მაგ., ნათესს ორს დღეში ამოსულსა ნახავთ; ერთ ორ კვირაში ნახევარს არშინის სიმაღლეს იხილავთ. ასევეა ტყისა და მინდვრის მცენარეობაში სწრაფი ზრდითი ცვალება.

ასეთი სწრაფ-ცვალებადის ბუნების და ჰაერის შემხედვარე ფრინველ-ნადირნიც ამინდისა და გვარ მიხედვით ჩქარავე ჩნდებიან ბუდიდგან გარეთ, სწრაფადვე შოულობენ საჭმელსასმელსა, რომ სწრაფადვე შეიბუდონ და დაემალონ ავდარ-

სა, რადგანაც მოსალოდნელია, როგორც დარი ისე ავდარი.

წელან მოვიხსენეთ ადგილობრივ მდინარ-ნაკადულთა სწრაფად მოხზრიალ-მჩქეფება თავიანთ ღრმა კალაპოტში ბუ-რიაში.

ამ წყალთა ჩქრიალის მიმდინარეობითა ჩნდება ზარფი, ესრედ წოდებული ნიავი. ეს ნიავი წყლის პირას მომცენა-რებულთ ფოთლებს ანძრევს, ამით ერთი მეორეს ეხლება, მეორე მესამეს და ასე მოძრაობა შეიქმნება, იწყება ხეების და ბუჩქების ფურცელთა შრიალი. ამ ფოთლების შრიალზე ფრინველ-ნადირნი ფრთხებიან და საკმაოც არის ხოლმე მათ გასაქცევათ საქონლის საბალახოზე სიარული და მით ბუჩქებში მსხვრევა და ან, მახლობელ შარაზე (გზაზე) ადამიანის სი-არული და ტყეში მყოფ ადამიანისავე ფეხის ხმა და ბარდ-ნარ-ბუჩქებში ძრომა. ამ შემთხვევაში, თუ ფრინველია, უცებ დსკეხავს, როგორც ეს შაშემა იცის და ფართხუნით შორს ფოთლოვან ხევნარში (ხიან ადგილში) შევარდება და შორ-დება ხიფათსა. ასევე იქცევა ნადირიცა.

ამის გამგონე მახლობელი ადამიანიც, უცბათ შეფეთი-ანებულ ფრინველისა გამო, სახტავდება და თუ დაწყნარე-ბულად არის—იცვლება და თუ გაჯავრებულია—მრისხანდება და ან შეძრწუნდება.

ამ შემთხვევაში ადამიანს თუ თოფიც ხელთ აქვს, მას დანახვისათანავე ესვრის თოფსა და თუ მოკვდა დაფეთიანე-ბული ფრინველი, ხო გათავდება, თუ არა და შემდეგისა-თვის უფრო ფხიზლობს, რომ აშორდეს ამისთანა ხიფათსა და ამიტომაც, უფრო და უფრო ფრთხილდება და ჩქარდება.

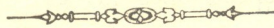
მიზეზიც ეს არის, რომ აქ ფრინველ-ნადირზე მიბარვა ძნელი საქმეა მონადირისათვის, დანახვისათანავე ნიშანში აღება და სროლა ერთათ უნდა მოხდეს აქა.

ასე, ბუნების სიჩქარემ ბუნებავე აამძლავრა; ამ ქარ-მძლავრმა ბუნებამ ფრინველ-ნადირი დააფეთა და მით სიჩქარე აუსწრაფა მათ; ამან ადამიანის წყნარი ხასიათი შეათწინა და

შეადრწუნა, ე. ი. შესცვალა. რასაკვირველია, შედრწუნებულ-
მა ისწრაფა და ხელში თოფი მყისვე შესწიკიპ-უნინა მოსა-
კვლავათა და ამით თვით ფრინველი უფრო დაფრთხა, და
დაფრთხალის ფრინველის დანახვა მონადირესაგან უფრო
სასწრაფოთ სამოქმედო შეიქნა, რომ დანახვისათანავე ესრო-
ლოს და მოკლას ის, რასაც ეძებდა. *)

(შემდეგი იქნება).

ქონსტ. ზვარამაძე.

*) ქართლელის კაცისთვის გურიაში ნადირობა შეუძლებელია,
რადგანც იგი მიწვეულია თავიანთს ფრინველისა და ნადირის ახლას
მიზანებს. ქართლში ჩახმხის კვარზე თოფი რომ არ ვარდება,
ფრინველი მაინც არ ირჯება, არ ისწრაფის გასაქცევად; მონადირე
ხელ-მეორედ იღებს ჯიბიდან და უცვლის ესაღსა და ხელ-მეორედ
უმიწნებს და ისვრის; თუ მარტუა — ან მოჭკლამს, ან დაჭკლამს და
თუ ვერ მარტუა, ჰე, მაშინ ირჯება დინჯი ფრინველი, რომ მოშორდეს
და იმ თოფის ხმით, ხიფათს ასცილდეს. გურიაში კი არ მიზანებს
და მიუზანებელს ფრთხელს ფრინველს ქართლელი ხომ სწრაფათ
ვერც ნიშანში ამოიღებს. ახალციხიდან სამხედრო მონადირეთა
რამში ხშირად ვადმოდის გურიაში სანადირეთა და დორს ნადი-
რობენ ხელმე. ისე უჭირთ აქ დორის მოკვლა, რომ 24 კაცი
ახალციხეში თუ 10 დორს მოჭკლავს, აქ დორის მოკვლაც უძნელ-
დებათ ხელმე. ეს იმით ძალიან აკვირვებს, რომ არ გვიზანებს ახ-
ლო აქაური დორი, რა სამხედრო უფთილას მისი მოკვლაო. ლეღავე-
ლი და ქობულეთელი თათრები კი ზოგჯერ 20 დორსაც მოჭკლა-
ვენ ხელმე გურულეთთან ერთათ. ამ ვარემოებითაც აინსნება ის,
რომ უფველ მხარეს თავისდა ვვარი ბუნების მიხედულობით ხაღსი
და ნადირ-ფრინველია და ურთიერთის ამავი და ხასიათი ისევე ში-
ნაურ ერთ-მხრელებს ეცოდინებათ და არა უცნობათ.

სახალხო ისტორია

საქართველოსი.

საქართველო და ქართველები ძველის-ძველად.

ჩვენი სამშობლო ძირველად წარმოადგენდა შღვის უსკერსა *).

მთელის დედა-მიწის ზედაპირი უჭირავს ხმელეთსა **) და წყალსა, ხოლო დედა-მიწის გულში კი დაუ-შრეტელი, გაუქრობელი წყნება, რომელიც ხშირად დედა-მიწის პირზედაც ამოვარდება ხოლმე და, რაც-კი დახვდება ვზაზედ, ყველაფერს ანადგურებს.

ჩვენს ქვეყანას აღმოსავლეთით გადაჭიმული აქვს კასპის ზღვა და დასავლეთით შავი ზღვა. ეს ზღვები ეხლა ცალკ-ცალკე არიან და მათ შუა აყვავებულია ჩვენის ქვეყნის ველ-მინდვრები და მთები, მაგრამ იყო დრო, ამ რამდენიმე ათასი წლის წინად, რომ ეს ზღვები შეერთებულნი იყვნენ ერთმანეთთან და,

*) ფ ს კ ე რ ი ეწოდება კიდობანთა, მდინარეთა, ტბათა, ზღვათა და მისთანათა ძირს; ხოლო ძირი ქვეან ხეებისა და ბა-ჯახების ქვემო ნაწილსა.

**) ხ მ ე ლ ე თ ი ეწოდება იმ მიწასა, რომელზედაც ჩვენ დაუდევართ და რომელზედაც იზრდება მცენარეობა, წინააღმდეგ ღდა მის იმ ნაწილსა, რომელიც წყლით არის დაფარული.

დამატება

მაშასადამე, მთელი ჩვენი ქვეყანაც სულ წყლით იყო დაფარული.

მოვიდა დრო და დედა-მიწის შუა-გულის ძლიერმა ცეცხლმა ამოაბურთა ზღვის ფსკერი და ააყუდა ჩვენის ქვეყნის უშველებელი მთები—ძავკასინისა, სურამისა, ჯავახეთისა და სხვ., ხოლო ზღვის ტალღები, რომლებიც იმ დრომდე ჩვენს ქვეყანაზედ დანავარდობდნენ, აქეთ-იქით გაიფანტა და წყალმა დაბალი ადგილები დაიჭირა და წალეკა. ბევრს ეწია მაშინ ბუნების საშინელი რისხვა: აუარებელი დაბაქალაქი და ქვეყანა საუკუნოდ დაიფლა ზღვების ქვეშ! საშინელება იყო ეს დრო ყველა სულიერისათვის!...

აბიბინდა და მოიკაზმა მას შემდეგ ჩვენი ქვეყანა: მისი თვალ-უწვდენელი მთები და მინდორ-ველები შეიმოსა ყოველ გვარის ხეებითა და ფერად-ფერადის ყვავილ-ბალახებითა. ბაჩნდა მალე ყოველ-გვარი მწერი და ფრინველ-ნადირიც, არ იყო მხოლოდ ადამიანი, არ იყო ხალხი, მაგრამ ესენიც მალე გაჩნდნენ. როგორ და საიღამ? აი როგორ.

როდის და როგორ დასახლდა ჩვენი ქვეყანა?

ჩვენი წინაპარნი სულ პირველად ცხოვრობდნენ აზიის მაღალს ვაკეზედ, საიღამაც ახლაც გამომდინარეობს შემდეგი ოთხი მდინარე: ანდოსა (ინდოეთში), ჰელმენდი (ავღანისტანში), სინ-დარა და აშუ-დარა (თურქესტანში). ამ ვაკეზე მცხოვრებ ხალხებს საზოგადოთედახდნენ ანელებს, რაიცა ნიშნავს ერთგულს, ხოლო

მათ მეზობლად მცხოვრებ ხალხებს ეძახდნენ ქაჩატებს (აფრიკაში მცხოვრებნი - ეგვიპტელნი, კობტები, ეთიოპელნი), სემატებს (ასირიელნი, ფინიკიელნი, ურიები, არაბები) და თურანელებს (თურქესტანის მცხოვრებლებს). ამ მეზობლობით აიხსნება ის ამბავი, რომ არიელების ენაში ურევია ბევრი თურანული და ქამიტ-სემიტური სიტყვები და უკმოცა. ჯერ კიდევ გარდასახლებამდე თავიანთ პირვანდელ სამშობლოდამ, არიელებს უკვე სცოდნიათ ხვნა-თესვა, გზების კეთება, ჭრა-კერვა, სახლების აშენება, ლითონების ხმარება, შინაურ საქონლის ყოლა და მოშენება, ნათესაობა, ქორწინება, უმცროს-უფროსობა და თაყვანისცემა ბუნების ზოგიერთ საგნებისა.

დაახლოებით 4000 წლის წინათ. ძრისტეს შობამდე, როცა მოხსენებულ ადგილებში ხალხი გამრავლდა, მათ იწყეს მთელის გვარეულობით და სოფლობით სხვა ადგილებში გადასახლება. პირველად დაიძრნენ ქამიტნი. მოვიდნენ და დამკვიდრდნენ ზოგნი სპარსეთის ყურის გარშემო და ზოგნიც ქალდეასა (ბაბილონისში) და ეგვიპტეში, სადაც მათ დაარსეს უგანათლებულესი სამეფონი ძველის დროისა—ბაბილონი და ეგვიპტე.

ქამიტებისაგან გაკვლევულს გზას მალე დაადგნენ სემიტებიც. მსენი შეესივნენ უკვე კარგად მოკალათებულს და გამდიდრებულს ქამიტებს, დაიპყრეს ისინი და თავიანთ მონებად აქციეს.

ჯერი დაუდგათ არიელებსაც. მართი ნაწილი იმათი წავიდა სამხრეთისაკენ და დასახლდა ინდოეთში; მეორე—სპარსეთში; მესამე—ზრაკიაში (საბერ-

ძნეთის ჩრდილოთ, მათის ენის ნაშთად სთვლიან ახლანდელს სომხურს); მეოთხე—ბერძნები—საბერძნეთში; მეხუთე—ლათინები—იტალიაში; მეშვიდე—კელტები—დასავლეთ ევროპაში; მერვე—სლოვენები—აღმოსავლეთ ევროპაში; მეცხრე—გერმანელები—გერმანიაში და მეათე—ელამიტები—დასახლდნენ სპარსეთში, მდინარე ტიგროსის მარცხენა კილით, სადაც ამათ დაარსეს ძლიერი სამეფო, სატახტო ქალაქით სუზათი, რის გამოც მათს ქვეყანას ხშირად ელამს მაგივრად სუზანსაც ეძახდნენ. 2,300 წლის წინათ ძრისტეს შობამდე ეს ელამიტები შეესივნენ ქამიტებისა და სემიტებისაგან დაარსებულს სამეფოებს და დაიპყრეს მთელი ბაბილონი, ასირია და მცირე აზია. აი ამ ელამიტებს სთვლიან ქართველების წინაპრებად. ამათვე აკუთვნებენ უჩანტელებს, ე. ი. პარატის მხრის მცხოვრებლებს, რომელთ ენა ეხლანდელ მეცნიერთა აზრით აგრეთვე ქართულის ენის მონათესავე ენააო.

სწავლისაგე მხარეში, 2,300 წლის წინათ ძრისტეს შობამდე, მათიანის სიტყვით, ცხოვრებდა ჩვენის მამა-მთავრის ქათლასის მამა—თაჯამოსა, კაცი დიდათ განთქმული და სახელოვანი. თარგამოსს ჰყვანდა რვა შვილი: ჰაოს, ქართლოს, ბარდოს, მოვაკან, ლეკოს, ჰეროს, ძავკასოს და მეროს. თარგამოსმა იცოცხლა 600 წელიწადი და ისე გამრავლდა ნათესავი მისი, რომ პარატის მხარე ველარ იტევდა მათ. მაშინ მამამ გაუყო შვილებს თავისი ქვეყანა და ესენიც ყველანი თავ-თავისს ხვედრს მამულში გადასახლდნენ.

ჭაოსს მამამ მისცა საკუთრივ არარატის მხარე;
ქანთჯაოსს მისცა მტკვრის ხეობა, მდინარე ბერ-
დუჯიდამ (ახლანდელი ბორჩალო) ვიდრე შავ-
ზღვამდე;

ბაზდჯაოსს მიიღო ქვეყანა იორის შესართავიდამ,
ქვევით, მტკვრის მარჯვნივ, ვიდრე ძასპიის ზღვამდე.
მან ააშენა ქალაქი ბაზდჯაო (ახლანდელი სოფელი ბარ-
და, მდ. ტერ ტერაზე ბანჯის გუბერნიაში) და დად-
გა იქა;

მოჯაკანს მიიღო ქვეყანა მდინარე იორისავე შე-
სართავიდამ, ქვევით, მტკვრის მარცხნივ, ვიდრე ძას-
პიის ზღვამდე; მან ააშენა ქალაქი მოჯაკანთა (ეხლან-
დელი ნუხა) და დადგა იქა;

ჭერაოსს მიიღო ქვეყანა მდინარე ალაზნისა და
იორის შესართავებიდამ, ზევით, ვიდრე ტყე-ტბამდე
(ეხლანდელ სოფელ ბულგულამდე თელავის მაზ-
რაში; მან ააშენა ქალაქი ჭერაოთა ამ ორ მდინარეთა
შესართავთან და დადგა იქა;

ეკრასს მიიღო მთელი იმერეთი, ე. ი. სურამის
მთებიდგან ვიდრე შავ-ზღვამდე; მან ააშენა ქალაქი
ეკრასა (ეხლანდელი ბედია მდინარე ინგურზე ზუგ-
დიდის მაზრაში) და დადგა იქა; მისგან ეწოდა იმ მხა-
რეს სამეგრელო, ხოლო ხალხს მეგრელები.

ლაქაოსს მიიღო ლეკეთი (ეხლანდელი ღალისტა-
ნი), ე. ი. ქვეყანა პასპიის ზღვიდამ ვიდრე მდინარე
თერგამდე და

ქავკასოსს მიიღო ქვეყანა მდინარე თერგიდამ
ვიდრე შავ-ზღვამდე, ე. ი. ეხლანდელი შაბარდო.

ქართლოსი და მისი უძილები.

მამულის გაყოფის შემდეგ წამოვიდა ქართლოსი თავისი ნათესავი ხალხით და დასახლდა ერთს ფრიალო მთაზედ, ახლანდელ მცხეთილამ 5 ვერსზე *). აქ ამან ააშენა დიდი ციხე-ქალაქი და უწოდა მას სახელი ქართლა, რომლისგანაც მთლად მისს ხვედრ მამულსაც ეწოდა საქართველო, ხოლო ხალხს—ქართველები.

ზარდა ქალაქ ქართლისა, ქართლოსმა და მისმა ცოლმა ააშენეს კიდევ ოთხი ციხე-ქალაქი: 1) მტკვრის ციხე ანუ ხუნაბი, სადაც მდინარე მტკია (ხრამი) უერთდება მტკვარსა; 2) ციხე ორბი ანუ სამშვილდე მდინარე მტკიის შუა წელზედ; 3) ჯედა-ციხე, ქალაქ ქართლის მახლობლად, თეძამის მდინარეზე; 4) მეორე ჯედა-ციხე, ეხლანდელი ბოჭორმა იორის მალაღს კლდეზედ და 5) ბასტან-ქალაქი ანუ ხაგები, რომელსაც ეხლა იაგლუჯას უწოდებენ და მდებარეობს მთილისილამ ქვევით 15 ვერსზე, ხუნანს ზევით. პირველი ორი ქალაქი ააშენა ქართლოსმა, ხოლო დანარჩენები მისმა ცოლმა.

მოკვდა ქართლოსი და დაფლეს თავსა ზედა ქალაქ ქართლისა და შეიქმნა საფლავი მისი უმტკიცესი და უფროსი საფიცარი ყველა ქართველებისათვის.

ქართლოსს დარჩა ხუთი შვილი: მცხეთოსი, გარ-

*) იხ. სურათი 3 გვერდზე.

დაბანოსი, ბაჩიოსი, ძუხოსი და ძახოსი.

მცხეთასა ააშენა ქალაქი მცხეთა და დადგა იქ მთელის საქართველოს მამასახლისად; მისგან ეწოდა მთელს ზემო ქართლს სამცხე, ე. ი. სამცხეთა ანუ მესხეთა.

გარდაბანოსი დაემკვიდრა ხუნანში; მისგან ეწოდა ამ მხარეს გარდაბანი.

გაჩიოსი დაემკვიდრა ორბის ციხეში და ააშენა ქალაქი გაჩიანი ანუ სსანდირა-ქალაქი, მდინარე ქციაზე, ორბეთის ციხის ახლო, სადაც ახლაც ბევრია დიდდინი ნაშენებნი.

გუხოსი დაემკვიდრა ბოსტან-ქალაქში; მისგან ეწოდა ამ მხარეს გუხეთა.

გახოსი დაემკვიდრა მდინარე არაგვიდგან ჰერეთამდე და ააშენა ქალაქი ჩელო ჩელთის წყალზე (ეხლანდელი სოფელი შილდა თელავის მაზრაში); მისგან ეწოდა ამ მხარეს გახეთა.

მცხეთოსის უძილები.

მცხეთოსსა ჰყვანდა სამი შვილი: უფლოსი, ოძახოსი და ჯაგახოსი. შუღლოსი იმით არის შესანიშნავი, რომ მან სამუდამოდ გადმოიტანა სამამასახლისო ტახტი მცხეთაში და გახდა ის მთელის საქართველოს დედაქალაქად *). მან ააშენა შემდეგი სამი ქალაქი: უფლისციხე, ურბნისი და გასპი. შუღლის-ციხე მდებარეობს ქა-

*) დედა-ქალაქი ეწოდება უმთავრესს ქალაქს, სადაც სდგას დისცხვრებს მეფე ანუ საზოგადოთ ქვეყნის მმართველი.

ლაქ ზორის ქვემოდ 8 ვერსზე, მტკვრის მარცხნივ, და შესანიშნავია იმით, რომ სულ კლდეშია გამოკვეთილი. ძასპი ძევს მცხეთასა და გორს შუა, რკინის-გზის გაყოლებაზედ, ხოლო ურბნისი ძევს ზორის ახლო, ზემოთ, მტკვრის მარცხენა კიდეზედ.

ამჴახოსი დამკვიდრა ტასის-კარიდგან (ეხლანდელი ბორჯომის ხეობა) ვიდრე შავ-ზღვამდე და ააშენა ორი ციხე-ქალაქი: ოძახე და თუხანისი. მძრხე გაშენებული იყო ოცნის ახანაჲბის (ეხლანდელ აბასთუმნის) ახლო, ზემოდ, მთის ძირში, ხოლო თუხანისი—ჭოროხის ხეობაში.

ჯაგახოსი დამკვიდრდა ფაჩავანის ტბიდან (ეხლანდელს ახალ-ქალაქის მაზრაში) ვიდრე თავამდე მტკვრისა. ამანაც ააშენა ორი ციხე-ქალაქი: წუნდა (ეხლანდელს ახალ-ქალაქის მაზრაში, ხერთვისის ციხის ზემოთ) და ატანი (ეხლანდელი არდაგანი, შარსის საოლქოში, წუნდას ზემოთ, მტკვარზე).

(შემდეგი იქნება).

„ივერია“

კამოვა 1901 წელსაც
იმავე პროგრამით, როგორც წინადა.

ფასი გაზეთისა

12 თვით	10 მ. — კ.	6 თვით	6 მ. — კ.
11 "	9 " 50 "	5 "	5 " 50 "
10 "	8 " 75 "	4 "	4 " 75 "
9 "	8 " — "	3 "	3 " 50 "
8 "	7 " 25 "	2 "	2 " 75 "
7 "	6 " 50 "	1 "	1 " 50 "

საზღვარ-გარეთ დაბარებული ელირება 17 მან. მთელის წლით. სოფლის მასწავლებელთ „ივერია“ მთელის წლით დაეთმობათ 8 მან.

თუ ტფილისში დაბარებული გაზეთი ტფილისის გარეშე ადრესზედ შესცვალა ვინმემ, უნდა წარმოადგინოს რედაქციაში ერთი მანეთი; ხალხო თუ ტფილისის გარეშე ხელის მომწერილი ერთის ადგილიდან მეორეში გადავიდა, უნდა წარმოგზავნოს ორი აბაზი.

შეღავათა წლიურ ხელის-მომწერთათვის: გინც გაზეთს ამ თავით მთელის წლით დაიბარებს, იმას შეუძლიან წლის ხელ-მოსაწერი ფული ნაწილ-ნაწილად შემოიტანოს ამგვარად: ხელის-მომწერის დროს 3 მან; პირველ მარტს — 2 მან; პირველ მაისს — 3 მან. და პირველ სექტემბერს — 2 მან.

ფასი განცხადებისა:

შეოთხე გვერდზედ თითო ჯერ სტრიქონი — 8 კაპ., პირველზედ — 16 კაპ.

გაზეთის დაბარება შეიძლება შემდეგის ადრესით:

ტ ფ ი ლ ი ს ი,

„ივერიის“ რედაქციას

ნიკოლოზის ქუჩა, 21.

და „ქართველთა შორის წერა კითხვის გამავრც. საზოგადოების“ კონცელარ., სასახლის ქუჩ., თავად-აზნაურობის სახლი.

ტელეფონის ნომერი 227.

საფოსტო ადრესი:

ТИФЛИСЪ. Редакція „ИВЕРІА“.

რედაქტორ-გამომცემელი ილია ჭავჭავაძე.

საპოლიტიკო, სამეცნიერო და სალიტერატურო ნახატი-
ბიანი ზაფითი

„კვალი“

(წელიწადი მეცხრე)

გამოვა 1901 წელსაც უოველ კვირას დღეს, გაზარტოვა-
ბული ფორმატით ერთიდგან სამს თახახამდე.

რედაქციისაზანი: რადგანაც ახალ-წლიდგან „კვალის“ გამო-
ცემის საქმე ახალ პირთებში დგება ამისათვის შესაძლებელი ხდე-
ბა გაზეთის სივრცით გაფართოება, ახალი მუდმივი განყოფილე-
ბების შემოღება და მით მკითხველისათვის მეტი საკითხავი მასა-
ლის მიწოდება.

წლის განმავლობაში „კვალში“ დაბეჭდება მეცხრამეტე საუ-
კუნის უველა შესანიშნავ მღვანეთას სურათები (ეგრძობას, რუსეთის
და ჩვენი) მათი ბიოგრაფიებით.

გაზეთი წლიურათ ღირს თბილისში 7 მანეთად, თბილისის
გარეთ 8 მან., ნახევარი წლით თბილისში 3 მ. 50 კ., თბი-
ლისის გარეთ 4 მან., ხოლო სამი თვით 2 მან., თითო ნო-
მერი სამ შაურათ.

ხელის მომწერლებს შეუძლიათ წლის ფული ნაწილ-ნაწილათ
შემოიტანონ.

ხელის მოწერა მიიღება: თბილისში, წერა-კითხვის საზო-
გადოების კანცელარიაში: (სასახლის ქუჩა, სათავად-აზნაურო
ქარვასლა), რკინის გზის სადგურზე—პირველი კლასის ბუ-
ფეტში ესტ. ჩხარტიშვილთან და თვით „კვალის“ რედაქცია-
ში, არტილერიის ქუჩა, № 5, კადეტთა კორპუსის ახლოს
(დროებით სანამ ახალ ბინაზე გადავიდოდეს).

ქუთაისში: მიტროფანე ლალიძესთან და ვ. ბეჟანეიშვი-
ლის წიგნის მაღაზიაში; ბათუმში კ. თავართქილაძის წიგნის
მაღაზიაში და სახალხო უფასო სამკითხველოში; ოზურგეთში
და ახალ-სენაკში კ. თავართქილაძის წიგნის მაღაზიებში; ქიათუ-
რაში კარპე მოღვბაძესთან და ყვირილაში ივანე არღიშვილთან.

ფოსტის ადრესი: Тифлисъ. Редакция „КВАЛИ“

1901 წლისათვის
მიიღება ხელის მოწერა
„მოამბე“ და „ცნობის ფურცელი“

ყოველ თვიური ჟურნალი
„მოამბე“

(წელიწადი მერვე)

ფასი ჟურნალისა გაგზავნით:

კავკასიაში და რუსეთში:	საზღვარ გარეთ:
---------------------------	----------------

1 წლით . 10 მ.	1 წლით . 13 მ.
6 თვით . 6 მ.	6 თვით . 7 „
3 „ . 3 „	3 „ . 5 „

წლიური ფასის განაწილება:

ზარგელად — 5 მანეთი,

1-ლ აზრილამდე — 3 მანეთი და

1-ლ სექტემბრამდე — 2 მანეთი

ვინც „მოამბე“-ს მთელის წლით გამოიწერს „ცნობის ფურცელი“ უფასოდ გაეგზავნება, მხოლოდ ქალაქ გარედ გასაგზავნად ფოსტის ხარჯისთვის უნდა დაუმატოს 1 მანეთი.

წლიური ფასის და საფოსტო ხარჯის განაწილება ასე შეიძლება: ჰირველათ — 6 მანეთი, ჰირველ აზრილამდე — 3 მან., და ჰირველ სექტემბრამდე — 2 მანეთი.

გაზეთი „ცნობის ფურცელი“ გამოვა 1900 წ. ზარგელ დეკემბრიდან გაფართოებული, შრომისა და გადაღებული ფორმატით.

განცხადების ფასი: 1-ლ გვერდზე სტრიქონი — 10 კ., მე-4—5 კ; თუ განცხადება 3 ჯერზე მეტი დაიბეჭდება, მაშინ დაბეჭდვა ნაკლები ეღირება.

ადრესი: Тифлисъ, въ редакцію „Моамбе“ и „Цнобисъ-Пурцели“.

ყოველ დღიური გაზეთი

„ცნობის ფურცელი“

(წელიწადი მეექვსე)

ფასი გაზეთისა გაგზავნით:

კავკასიაში და რუსეთში:	საზღვარ გარეთ:
---------------------------	----------------

1 წლით . 6 მ.	1 წლით . 9 მ.
6 თვით . 4 „	6 თვით . 7 მ.
1 „ . 75 კ.	1 „ . 90 კ.

წლიური ფასის განაწილება:

ზარგელად — 3 მანეთი,

ზარგელ აზრილამდე — 3 მანეთი.

—თითო ნომერი — 3 კაპ.

მიიღება ხელის-მოწერა 1901 წლისათვის ორ კვირულ

გამოცემათა ქართულს

„მ წ ყ ე მ ს“-ზე

„რუსულ პასტыр“-ზე

ქ უ რ ა ლ ი ს ფ ა ს ი :

12 თვით „მ წ ყ ე მ ს ი“	3 მ.		6 თვით „მ წ ყ ე მ ს ი“	2 მ.
— „ რუსული ”	3 მ.		— „ რუსული ”	2 ”
— „ ორივე გამოცემა	5 ”		— „ ორივე გამოცემა	3 ”

გაზეთზე ხელის-მოწერა შეიძლება როგორც უვიანადააში, აგრეთვე ქუთაისშიაც. თფილისში წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების წიგნის მაღაზიაში, ბ. შიო ქუჩუკაშვილთან. ფთში დეკანოზ მ. გრიგოლ მაჭაროვთან, საჩხერეში — ყარა-მან მხეიძესთან; ახალციხეში — დეკანოზ დ. ხახუტოვთან, ახალ-სენაკში — ბლალაჩინ მამა არისტარქ კალანდარიშვილთან.

სოფლის მასწავლებელთ და ლარბით გაზეთი დაეთმობათ მთელის წლით ორივე გამოცემა სამ მანეთად.

რედაქციას აქვს კანტორები: ქუთაისში დიასამიძის სახ-ლებში და უვიანადააში რედაქტორის საკუთარ სახლებში.

გარეშე მცხოვრებთ ჟურნალის დაბარება შეუძლიანთ ამ აღრესით: Въ Къвирилы, въ редакцію газеты и журнала „МЦКЕМСИ“ и „ПАСТЫР“.

რედაქციაში მოიპოვება წარსული წლების რამდენიმე სრული გამოცემანი „მწყემსი“-სა, რომელნიც ნახევარ ფასად დაეთმობათ მსურველთ

1901 წლის ხელის მომწერთ ზრემიად (საჩუქრად) აქვსთ დანიშნული დიდი სურათი ყოვლად სამღვდელო ლეონიდისა, იმის მსგავსი, როგორიც არიან შოთა რუსთაველისა და თა-მარისა.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА

на 1901 г.

на издающуюся въ Тифлисъ политическую и литературную
ежедневную газету

„НОВОЕ ОБОЗРѢНІЕ“.

Газета будетъ выходить въ 1901 году подъ прежней редакціей и по прежней программѣ.

Съ цѣлю удовлетворить все болѣе развивающуюся потребность въ чтеніи, ФОРМАТЪ газеты съ конца нынѣшняго года будетъ **УВЕЛИЧЕНЪ**.

УСЛОВІЯ ПОДПИСКИ

съ доставкой и пересылкой:

На 12 мѣсяцевъ . . .	10 р. — к.	На 6 мѣсяцевъ . . .	6 р. — к.
„ 11 „ . . .	9 р. 50 к.	„ 5 „ . . .	5 р. 25 к.
„ 10 „ . . .	8 р. 75 к.	„ 4 „ . . .	4 р. 75 к.
„ 9 „ . . .	8 р. — к.	„ 3 „ . . .	3 р. 50 к.
„ 8 „ . . .	7 р. 25 к.	„ 2 „ . . .	2 р. 75 к.
„ 7 „ . . .	6 р. 50 к.	„ 1 „ . . .	1 р. 50 к.

За границу: на годъ—17 р., на полгода—9 р., на 3 мѣсяца—5 р.

Для годовыхъ подписчиковъ, какъ городскихъ, такъ и иногородныхъ, обращающихся непосредственно въ контору редакціи, **ДОПУСКАЕТСЯ РАЗСРОЧКА** на слѣдующихъ условіяхъ: при подпискѣ вносится—3 р., къ 1-му марта—2 р., къ 1-му мая—3 р. и къ 1-му сентября—2 р. Для сельскихъ учителей льгота: подписная цѣна на годъ—7 р., на полгода—4 р.

Лица, подписывающіяся на будущій годъ, получаютъ газету въ нынѣшнемъ году бесплатно.

Подписка принимается не иначе, какъ считая съ 1-го числа каждаго мѣсяца. Подписка принимается въ Тифлисъ, въ конторѣ газеты, Барятинская ул., д. № 8.

Книги, издаваемые редакціею, будутъ продаваться подписчикамъ „Нов. Об.“ съ уступкою 50%.

„Духовный Вѣстникъ Грузинскаго Экзархата“

съ 1 января 1901 года

при Тифлисской Православной Духовной Семинаріи имѣеть выходить два раза въ мѣсяць, объемомъ отъ 2 до 3 печатныхъ листовъ, на русскомъ языкѣ, съ переводомъ нѣкоторыхъ статей на грузинскій, по слѣдующей программѣ:

Официальная часть.

Высочайшія повелѣнія, указы *Святѣйшаго Синода*, опредѣленія и распоряженія Высшаго духовнаго и мѣстнаго Епархіальнаго Начальства;

Назначенія и перемѣны по службѣ лицъ духовныхъ и вообще служащихъ по духовному вѣдомству въ Грузинскомъ экзархатѣ;

Свѣдѣнія о дѣятельности „Общества возстановленія православнаго христіанства на Кавказѣ“ и отчеты его;

Свѣдѣнія о состояніи духовно-учебныхъ заведеній экзархата; разрядные списки учениковъ Семинаріи, Духовныхъ училищъ и воспитанницъ Епархіальнаго женскаго училища;

Отчеты Епархіальныхъ Училищныхъ Совѣтовъ и духовно-учебныхъ заведеній экзархата по хозяйственной части.

Неофициальная часть.

Слова, поученія, рѣчи. а также и внѣцерковныя собесѣдованія;

Жизнеописанія св. угодниковъ Православной Церкви вообще и Грузинской въ особенности, и назидательные примѣры изъ ихъ жизни;

Биографіи и некрологи замѣчательныхъ современныхъ церковныхъ дѣятелей;

Статьи, очерки и рассказы, преимущественно касающіеся Грузій, религіознаго, историческаго и описательнаго характера;

Лѣтопись церковной жизни Грузинскаго экзархата и корреспонденціи изъ его епархій;

Разрѣшеніе недоумѣнныхъ вопросовъ изъ пастырской практики;

Отвѣты и объясненія на разныя журнальныя статьи, касающіяся Грузинскаго экзархата;

Общедоступныя и наиболѣе полезныя свѣдѣнія по народной медицинѣ;

Разныя извѣстія и замѣтки; и объявленія.

Подписная цѣна на годъ 4 р., на полгода 2 р. (Пересылка на счетъ редакціи). Подписка принимается при Тифлисской Православной Духовной Семинаріи.

„Духовный Вѣстникъ Грузинскаго Экзархата“ покорнѣйше просить редакціи журналовъ и газетъ какъ духовныхъ, такъ и свѣтскихъ, напечатать это объявленіе и обмѣниваться своими изданіями съ нимъ.

Редакторъ, Ректоръ Семинаріи,

Архимандритъ Гермогенъ.

მეღაზია

ქართველთა სააღებ-მიცემო ამხანაგობისა

„შ უ ა მ ა ვ ა ლ ი“

გადატანილ იქმნა გოლოვინის პროსპექტზედ ოქოვეის
შენობაში (ცირკის გვერდზედ).

გამგეობა „შუამავალისა“ აუწყებს პატრეცემულ
საზოგადოებას, რომ მეღაზია სრულიად **შეასლმებულ და**
შემსებულია ყოველ გვარის საუკეთესო საქონლითა, სანო-
ვაგითა, ხილეულითა და სასმელებითა.

ვსთხოვთ ყველას ნახონ ჩვენი მეღაზია და დარწმუნ-
დნენ, რომ ქართველთა სააღებ-მიცემო ამხანაგობის ცდა, რომ
საუკეთესო საქონელი მიაწოდოს თავისს მუშტარს პირია-
ნად, ღირსია საზოგადოების ყურადღებისა და თანაგრძნო-
ბისა.

გამოვიდა და დაურიგდა გასასყიდად წიგნის ყველა მა-
ლაზიებს **კ ე დ ლ ი ს კ ა ლ ე ნ დ ა რ ა კ**. თეარტილიაძისა,
ფასი **40** კ.